

Revija za družbena vprašanja

TEORIJA in PRAKSA

1971

2

letnik 8

iz vsebine

- FRANC UREVC: Veliko pričakovanje
- IVAN LAVRAČ: Samoupravljanje in družbena lastnina
- JOŽE GORIČAR: Družbena moč kot dejavnik razslojevanja
- MIRAN MEJAK: Gospodarski odnosi Jugoslavije z deželami v razvoju
- MARKO KOSIN: Republike in diplomatska služba
- BORIS STROHSACK: Temeljne in splošne določbe civilnega zakonika
- JANKO JERI: Italijanske punktacije
- CHRISTIAN BAY: Politika in psevdopolitika

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevnar, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevec, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mah-
kovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-
Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-039
in 311-377 int. 232

1971

2

NAROČNINA:

Letna naročnina za *posameznike* 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za *organizacije* letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za tujino je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din.

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2, Fakulteta za sociologijo, po-
litične vede in novinarstvo — za revijo
Teorija in praksa; devizni račun FSPN:
501-620-7-3204-10-646 — za revijo Teorija
in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v
mesecu. Maksimalni obseg uvodniških
čankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
februar 1971

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8,
št. 2, str. 177—352, Ljubljana,
februar 1971

vsebina

FRANC UREVC: Veliko pričakovanje 179

ČLANKI, RAZPRAVE

IVAN LAVRAČ: Samoupravljanje in družbena lastnina 185
JOŽE GORIČAR: Družbena moč kot dejavnik razslojevanja 204
MIRAN MEJAK: Gospodarski odnosi Jugoslavije z deželami v razvoju 223

POGLEDI, KOMENTARJI:

MARKO KOSIN: Republike in diplomatska služba 231
MILAN MERČUN: Sredstva množičnega obveščanja in idejna vloga ZK 239

VPRASAŠJA POLITIČNEGA SISTEMA:

BORIS STROHSACK: Temeljne in splošne določbe civilnega zakonika 247
JANKO RUPNIK: Uresničevanje ustavnosti v političnem sistemu 258

DRUŽBA IN KULTURA:

ANTON SKOBIR: Družbeno nadzorstvo, odgovornost in besedna umetnost 266

GOSPODARSKE ORGANIZACIJE:

VLADIMIR ARZENŠEK: Motivacijska struktura zaposlenih 227
BOGDAN KAVČIČ: O čem pišejo glasila delovnih organizacij 284

MEDNARODNI ODNOSI:

JANKO JERI: Italijanske punktacije 295

DRUŽBA IN ZNANOST:

CHRISTIAN BAY: Politika in psevdopolitika 299

BREZ OVINKOV:

L. VEZOČNIK: Devaluacija — zakaj, kako in kaj? 314
T. KRAŠOVEC: Zanemarjena možnost 316

G. KUŠEJ: Prispevek k načelu demokratičnega odločanja 318
M. ILEŠIČ: Enotnost načel brez enotnosti organizacije? 321
Z. ROTER: »Študijske delegacije« 323
J. HUMAR: Ekonomika zavodov kot veja ekonomske znanosti 325
Z. ROTER: Izziv »Manifestue« 327

NAGRAJENI TEKSTI:

SONJA GRIZILA: Moj pogled na svet 329

PRIKAZI, RECENZIJE:

RADOMIR LUKIČ: Formalizem v sociologiji (A. Žun) 333
M. OREČ-V. MIČOVIČ: Kako deluje tuja propaganda (D. Purg) 336
Kronika 339

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 343

AVTORSKI SINOPSIS 349

FRANC UREVC: Great Expectations 179

ARTICLES, STUDIES:

IVAN LAVRAC: Self-management and Social Property 185
 JOZE GORICAR: Social Power as a Factor of Stratifications 204
 MIRAN MEJAK: Economic Relation of Yugoslavia with Developing Countries 223

VIEWS, COMMENTS:

MARKO KOSIN: Republics and Diplomatic Service 231
 MILAN MERCUN: Mass Media and the Ideological Role of the League of Communists 239

QUESTIONS OF POLITICAL SYSTEM:

BORIS STROHSACK: Fundamental and General Provisions of the Civil Code 247
 JANKO RUPNIK: The Realization of Constitutionality in Political System 258

CULTURE AND SOCIETY:

ANTON SKOBIR: Social Control, Responsibility and Literature 266

ECONOMIC ORGANIZATIONS:

VLADIMIR ARZENŠEK: Motivational Structure of Employees 277
 BOGDAN KAVČIČ: Subject Matter of the Periodicals of Working Organizations 284

INTERNATIONAL RELATIONS:

JANKO JERI: Italian Punctations 295

SCIENCE AND SOCIETY:

CHRISTAN BAY: Politics and Pseudopolitics 299

STRAIGHT AWAY:

L. VEZOČNIK: Devaluation — Why, How and What? 314
 T. KRASOVEC: Neglected Possibility 316

G. KUŠEJ: A Contribution to the Principle of Democratic Determination 318
 M. ILEŠIČ: Unity of Principles Without Unity of Organization? 321

Z. ROTER: »Study Delegations« 323
 J. HUMAR: Economic of Institutions as a Branch of Economic Science 325
 Z. ROTER: A Challenge to »Manifesto« 327

TEXTS GIVEN AWARDS:

SONJA GRIZILA: My View of the World 329

REVIEWS, NOTES:

RADOMIR LUKIČ: Formalism in Sociology (A. Zun) 333
 M. OREČ-V. MIČOVIČ: How Foreign Propaganda Works (D. Purg) 336
 Chronicle 339

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 343

AUTHORS' SYNOPSES 349

ФРАНЦ УРЕВЦ: Большие надежды 179

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ИВАН ЛАВРАЧ: Самоуправление и общественная собственность 185
 ЕЖЕ ГОРИЧАР: Мошь общества — фактор расслоения 204
 МИРАН МЕЈАК: Экономические отношения Югославии со странами на пути развития 223

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ

МАРКО КОСИН: Республики и дипломатическая служба 231
 МИЛАН МЕРЧУН: Средства массового оповещения и идейная роль Союза Коммунистов 239

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

БОРИС ШТРОЗАК: Фундаментальные и общие постановления гражданского кодекса 247
 ЯНКО РУПНИК: Осуществление конституциональности в политической системе 258

ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:

АНТОН СКОБИР: Общественный контроль, ответственность и искусство речи 266

ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ:

ВЛАДИМИР АРЗЕНШЕК: Мотивировочная структура работающих 277
 БОГДАН КАВЧИЧ: О чём пишут печатные органы трудовых организаций 284

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

ЯНКО ЕРИ: Итальянские пунктации 295

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

КРИСТЯН БАИ: Политика и псевдополитика 299

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

Л. ВЕЗОЧНИК: Почему, как и что девальвировать? 314
 Т. КРАШОВЕЦ: Пренебрежение возможностью 316
 Г. КУШЕЈ: Вклад в принцип демократического принятия решений 318
 М. ИЛЕШИЧ: Единство принципов без единой организации? 321
 З. РОТЕР: »Научные делегации« 323
 И. ХУМАР: Экономика заведений как отрасль экономической науки 325
 З. РОТЕР: Вызов »Манифесту« 327

ПРЕМИРОВАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ:

СОНЯ ГРИЗИЛА: Мой взгляд на мир 329

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

РАДОМИР ЛУКИЧ: Формализм в социологии (А. Жун) 333
 М. ОРЕЧ—В. МИЧОВИЧ: Как работает чужая пропаганда (А. Пург) 336

ХРОНИКА 339

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 343

АВТОРСКИЕ СИНОПСИСЫ 349

Veliko pričakovanje

Z napovedjo stabilizacijskega programa je velik del jugoslovanske javnosti, posebno še gospodarstvo, zajel val upanja in pričakovanj, da se bomo spet vrnili k izviru reforme, od katere smo se nevarno oddaljili. Saj vemo, da so bila zadnja leta gospodarska gibanja in konkretni ekonomski ukrepi pristojnih organov čedalje bolj oddaljeni od tiste smeri razvoja, ki je bila načrtana z reformo leta 1965. Reforma je bila načeta že prav v začetku s programi skupščine, družbenim planom in nekaterimi konkretnimi postavkami v njem. Za nedotakljive so veljali viri sredstev za nerazvite, za državne objekte, izvoz opreme, izdatki za vojsko in bolj ali manj vsa splošna potrošnja. Mnoge kritične pripombe, da stvari ne morejo tako naprej, da je dejstvom treba pogledati v oči, da so želje eno, stvarnost pa drugo, so bile dolgo omalovaževane in so jih organi, ki so odgovorni za gospodarski sistem, preprosto obšli, kot da jih ni. Politična telesa od najnižjih do najvišjih so sprejemala načelne sklepe in resolucije, ki niso dosti koristile, obenem pa tolerirala neustrezna gibanja in neustrezne konkretne ukrepe.

Do iztreenja v pristojnih organih in nato v širšem političnem občestvu je prišlo skrajno pozno. Šele ko ni bilo nobenega dvoma več, da orkan inflacije divja s tako silo in s takimi pospeški, da nam grozi gospodarska katastrofa in blamaža v mednarodnem svetu, je prišlo do spoznanja, da je treba storiti nekaj učinkovitejšega. Poleg domačih inflacijskih trendov je k temu, da smo se iztreenili in nehali samovšečno razglabljeti, zlasti pripomogel izredno slab rezultat zunanjetrgovinske bilance. Če bi ekonomska gibanja ne imela svojih neizprosni zakonitosti, ki se navsezadnje manifestirajo tudi v pojavih, ki jih je mogoče statistično zajeti in izraziti v številkah, bi pri nas še danes imeli prav tisti, ki so nagnjeni k prijetnemu razglabljanju in idealiziranju obstoječega stanja, ne pa oni, ki živijo in delajo v okvirih trde realnosti vsakdanjega življenja ter razmišljajo na osnovi dejstev ne pa pobožnih želja.

Ko se je torej družba po konferenci ZK Jugoslavije vendarle odločila, da se vrnemo v tirnice reforme, je najvažnejše, da pravilno ugotovimo, kateri vzroki in dejavniki so pripeljali do tega, da smo se začeli oddaljevati od idej in prakse reforme, in s tem do tako ne-

ustreznih gospodarskih gibanj, da so nas hotela pahniti v inflacijo, kakršne še nismo imeli in kakršna zanesljivo presega vse dopustne meje. Od tega, ali bomo ugotovili in priznali resnične globlje vzroke nastalega stanja ali ne, je odločilno odvisen naš nadaljnji razvoj. Če bomo samo registrirali neustrezne pojave, ne pa ugotovili poglobitvenih vzrokov predstabilizacijskih gibanj oziroma ugotovili napačne vzroke, potem je vse stabilizacijsko naprežanje precej Sizifovo delo. Za krajše obdobje bomo sicer dosegli nekaj učinkov, zelo kmalu pa se bo barka jugoslovanskega gospodarstva spet znašla bodisi v inflacijskih, bodisi v stagnacijskih vodah ali pa celo v obojih hkrati.

Vzroke vse preveč iščejo v ostankih preteklosti, v etatizmu in birokratizmu, premalo pa v nekaterih konkretnih pomanjkljivostih našega sedanjega samoupravnega sistema in prakse, čeprav seveda ne moremo zanikati, da ostanki preteklosti nimajo razmeroma močnega negativnega vpliva. Moč ali nemoč politike se po mojem kaže predvsem v tem, ali zna ali ne zna biti kritična tudi do svojih idej in do svojega lastnega dela. To pomeni, ali zna poiskati in priznati resnico, ne glede na to, ali je ta prijetna ali ne.

Precej nesporno je, da je k negativnim in nestabilnim gospodarskim gibanjem precej prispevala federacija, ki se je obnašala neodgovorno ter bila eden tistih velikih potrošnikov narodnega dohodka, ki so ga trošili bolj, kot je dopuščalo njegovo realno povečevanje. Nekoliko so na tako usmerjenost vplivale obveznosti federacije in srednjeročnega plana, veliko pa popuščanje vsem mogočim protireformskim pritiskom. Vsaka taka zahteva zase morda ni in ne pomeni splošne nevarnosti za hitri in stabilni gospodarski razvoj, vse skupaj pa so grozile pokopati reformo. Eden poglobitvenih vzrokov, da reforma ni tekla po načrtanih tirnicah, vzrok, ki mu v analizah dajemo premajhno veljavo, je v tem, da nismo znali uskladiti proizvodnje in potrošnje. Iz različnih vzrokov imamo še vedno sorazmerno majhno proizvodnjo dobrin in zato ne moremo imeti sorazmerno velike potrošnje, razen če se pretirano ne zadolžujemo v tujini. Velika potrošnja sicer je naš cilj, je pa ta cilj uresničljiv le ob sočasni veliki proizvodnji. Ta pa je možna le, če dajemo zadostna sredstva za modernizacijo tistega dela proizvodnje in poslovanja ter za nagrajevanje tistih delavcev, ki lahko najbolj odločilno vplivajo na hitro rast in pocenitev proizvodnje. Skratka, proizvodnja in potrošnja sta dialektična celota. Velika proizvodnja omogoča veliko potrošnjo. Delitev in s tem potrošnja pa lahko spodbudno ali zaviralno vpliva na proizvodnjo in na ekonomično in učinkovito poslovanje.

Prevelika potrošnja, tako osebna kot investicijska, je nastajala že v gospodarsko-proizvodni sferi, in sicer na dva načina. Najprej po reformi ni prišlo do postopne selekcije med produktivnimi in poslovno vitalnimi podjetji in tistimi, ki sorazmerno slabše gospodarijo. Selekcija se je sicer začela, vsaj na nekaterih področjih, toda ko bi bilo treba dopustiti tudi skrajne konsekvence, izvirajoče iz tega, pa naša družba tega ni storila. Ni prišlo do tega, da bi najslabša

podjetja odločneje reorganizirali, preusmerjali in jih, kjer ni bilo drugega izhoda, tudi likvidirali kot samostojne gospodarske individume. Kaže, da naša družba noče ali ne zna razreševati političnih posledic, ki bi s tem nastale. Zaradi vsega tega smo prišli do doslej svetu neznanega fenomena — »nelikvidnosti«. Nelikvidnost ima sicer številne in različne vzroke, konec koncev pa je izraz nemoči naše družbe, da bi sprejela nase vse konsekvence tržnega sistema, za katerega se je sicer načelno odločila. Če se ne zgodi, da vsak, ki v tržni igri sodeluje, brezpogojno plača svoje račune, ko ti zapadejo v plačilo, se tržni krog ne sklene v svojo logično celoto, ki je marsikdaj res neizprosna in kruta, toda nujna. Gordijski voz nelikvidnosti, ki je v tem, da vsak, ki ne more plačati računov, kaže na tistega, ki njemu ne plača, se, žal, ne bo dal razvozljati; treba ga bo presekat. To pa se ne dá drugače, kot da se čimprej sprijaznimo s tem, da razen minimalnih (socialnih) osebnih dohodkov ne more biti nič izvzeto od izvršbe. Kdor pa bo hotel pomagati kolektivom v težavah, bo moral to storiti z denarjem in ne z nasveti na račun tretjih. Če naša družba tega načela ni pripravljena ali sposobna realizirati, potem se mora pač sprijazniti z dejstvom, da ne bo imela konsistentnega tržnega sistema, in mora že vnaprej računati s stalnimi reformami, restrikcijami, stabilizacijami, organizacijami, inflacijami in drugimi -acijami.

Posledice takega stanja pa so bile: kolektivi, ki sorazmerno slabše gospodarijo in se prepočasi prilagajajo trgu, začno to prikrivati s tem, da trošijo denar svojih dobaviteljev in delijo osebne dohodke, ki jih njihova proizvodnja in poslovnost ne upravičujeta, plačujejo si za delo, ki ga trg ne prizna, vsaj ne v zadostni meri. Namesto da bi poskušali iz obstoječih zmogljivosti iztisniti čimveč ali pa skrčiti proizvodnjo na količine, ki jih trg sprejme, investirajo denar dobaviteljev. Investicije so tako praviloma napačno alocirane, pa čeprav formalno na temelju samoupravnih sklepov delovnih kolektivov. Posledice tega so, da tudi uspešnejše delovne organizacije ne pridejo do svojega denarja in postanejo po zaslugi drugih same nelikvidne. Sklene se globoko deformiran tržni krog, v katerem se več ne ve, kdo pije in kdo plača. V takem se problemi ne razrešujejo tako in takrat, ko bi se morali, ampak se kopičijo v neskončnost, posredno pa grehe nesposobnih plačujejo sposobni. Poleg tega tudi banke niso odigrale vloge prospesovalca in selektorja gospodarstva, ker so pod različnimi pritiski morale skrbeti za nekatere stvari, najsi je bilo to ekonomsko upravičeno ali ne. Zlasti tako imenovana »pravica do plač« je odigrala svoje. Zato je bilo tudi možno, da je država in vsa splošna potrošnja lahko iz gospodarstva vlekla veliko večja sredstva, kot je objektivno možno, pa vendar ni prišlo do dovolj ostrih socialnih konfliktov, ki bi na podlagi tega sicer nastali, ker bi se dosti prej videlo, da je to neznosno. Celotna vrhnja stavba oziroma tako imenovana negospodarska sfera se ni hotela ali mogla vključiti v reformne tokove in je bil ves pritisk usmerjen vedno le na dodatna finančna sredstva, zelo malo pa je bilo narejenega, da bi se tudi v okviru

tega področja napravila določena selekcija in racionalizacija. Nihče ni dovolj računal s tem, da so sredstva za te, družbeno sicer potrebne in koristne dejavnosti objektivno omejena z rastjo nacionalnega dohodka. Ker problemi niso prišli dovolj plastično na dan, pristojni organi tudi niso bili prisiljeni sproti predlagati nujnih sistemskih sprememb in dopolnitev.

Konkretni gospodarski instrumentarij je pretežno zgrajen na zmotni predpostavki, da bodo delovni ljudje v delovnih organizacijah zaradi svoje samoupravne zavesti v vsakem primeru dobro gospodarili in ekonomsko ter socialno upravičeno delili ustvarjeni dohodek na del, ki gre za razširjeno reprodukcijo, to je za njihov lastni in za družbeni razvoj, in na del, ki gre za njihovo osebno potrošnjo. Vendar ni tako. Racionalno in ekonomsko ter socialno upravičeno delijo dohodek le v tistih panogah, v tistih delovnih organizacijah, v katerih jih k temu sili objektivna ekonomska nujnost. Mnoge naše delovne organizacije pa so v takem položaju, da lahko delijo dohodek ne glede na svoje delo in uspehe. To jim omogočajo monopoli, rente in velikokrat naši neustrezni predpisi. Odveč je naštevati, za katera gospodarska, polgospodarska in negospodarska področja gre, ker je bilo to že nešteto krat ugotovljeno. Na teh področjih in v teh delovnih organizacijah so zato delili in delijo za osebno potrošnjo veliko več, kot bi bilo ekonomsko, socialno in politično upravičeno. Ker pa zaradi določenih predsodkov ni bilo učinkovitih ukrepov zoper take pojave, je šlo veliko sredstev za osebne dohodke, za katere objektivno ni opravičila, zato je del dohodka nujno pomenil inflacijo in destabilizacijo gospodarskih in družbenih gibanj. Poleg tega pa odigrava negativno vlogo demonstracijski učinek teh pojavov. Mnogi jim z osebnimi dohodki skušajo slediti ne glede na svoje možnosti. Mnogi pa ostajajo daleč zadaj in se čutijo socialno zapostavljene in razočarane. Dokler ne bomo spoznali, da je samoupravne pravice treba diferencirati in jih postaviti v sorazmerje s samoupravnimi dolžnostmi in poslovnimi riziki, toliko časa problema ne bomo spravili s sveta.

V tesni zvezi z zgoraj povedanim je vloga države in vloga družbenega in samoupravnega dogovarjanja. V naši družbi država res ne sme imeti vloge, kakršno je imela zlasti federacija tudi v zadnjih letih, da je precej nekontrolirano razpolagala z ogromnimi finančnimi sredstvi, ki jih je premalo racionalno delila in nalagala. Zanimarjala pa je nujne funkcije države na področju izdelave in izvajanja ustreznega ekonomskega sistema. Seveda ni država edina odgovorna za ekonomski sistem. Odgovorna pa je predvsem za njegovo tekoče izvajanje. Jasno je, da bo morala biti vloga države, bodisi na ravni federacije, bodisi na ravni republik in občin, v marsičem bolj odločilna, kot si zdaj mislimo. Država — zlasti izvršilno-politična telesa — bo morala biti v prihodnje zadolžena za strokovno pripravo in izvajanje sprejetega ekonomskega sistema, za spremljanje tekočih gospodarskih gibanj in za izvajanje ustreznih korekcij v tem gibanju. Utvara je misliti, da bomo brez tega lahko shajali. Praksa je poka-

zala, da inflacije in vseh spremljajočih jo negativnih tokov ni bila sposobna zajeziti nobena druga sila razen države, in če hočete konkretno, zvezna vlada. Namesto da bi bila pooblaščenca in sposobna pravočasno reagirati na negativne pojave in jih s kolikor toliko normalnimi sredstvi zaustaviti in preusmeriti, ni skoraj dve leti storila ničesar bistvenega. Ni pa to le njena krivda. Taka je bila prevladujoča »filozofija«. Ko pa smo prišli tako daleč, da ni bilo nobenega drugega izhoda, je dobil zvezni izvršni svet pooblastila tako imenovane močne vlade! Namesto da bi država svojo regulativno funkcijo izvajala proti, normalno, politično in strokovno kvalitetno, je bilo skoraj vse prepuščeno stihiji in smo se naenkrat znašli v situaciji, da vse zakone in predpise sprejemamo po izjemnih postopkih, da je zvezna skupščina morala podpisati zveznemu izvršnemu svetu bianco menico. Zvezni izvršni svet pa je predlagal ali sprejel vrsto restriktivskih ukrepov, ki so bili pripravljene pomanjkljivo. Torej se moramo sprijazniti z določeno vlogo države in njenih organov pri reguliranju ekonomskih gibanj ali pa s tem, da država trajno te vloge ne bo imela, pač pa da bo na vsakih nekaj let dobila vlada bianco menico in bo stvari lahko urejala dosti manj strokovno in politično primerno, kot bi jih, če bi bila vloga države jasno definirana.

Samoupravno in družbeno dogovarjanje je lahko uspešno le s pogojem, da najprej dopolnimo ekonomski sistem, odpravimo številne luknje in protekcije v njem, da bo postal notranje logičen in konsistenten, da bo omogočal kar se le da enake pogoje za vse udeležence v proizvodnem in poslovnem procesu. Nihče ne analizira, kako je v praksi potekalo samoupravno dogovarjanje, dovolj je bilo, da so udeleženci svoje dogovarjanje, kakršnokoli je že bilo, označili za samoupravno, pa je bilo odobravanja na pretek. Vrsta teh dogovorov pa je bila po svoji vsebini izrazito monopolistična, ker so se posamezni udeleženci dogovarjali na račun kupcev in s tem v veliki meri pripomogli k inflaciji. Bili so tudi primeri, da je država najprej nekatere zelo močno zavarovala, nato pa njihove poslovne partnerje napotila, naj se z njimi »dogovarjajo«. Tako »dogovarjanje« je bilo potem dogovarjanje volka in ovce. S samoupravnimi dogovori so nekatere privilegirane grupacije legalizirale svoje nenormalno in neupravičeno visoke osebne dohodke itd. Torej ne moremo biti prav za vsako dogovarjanje. Upreti bi se morali takemu dogovarjanju, ki je popolnoma neučinkovito in je le metanje peska v oči, in pa proti tistim dogovorom, ki so ponavadi v škodo družbeni skupnosti kot celoti. Nekaterim delovnim kolektivom je dala družba v upravljanje izredno velika sredstva, ki so jih ustvarili in jih ustvarjajo drugi (npr. elektrogospodarstvo), nato pa jih tako rekoč na kolenih prosila, naj ravnajo z družbenega stališča racionalno, naj se dogovarjajo, združujejo itd. Toda kolektivi so ravnali po svoje, tako kot so jim narekovali in jim narekujejo njihovi ožji poslovni interesi. Poslovni interesi podjetij pa niso vedno nujno identični z interesi družbe kot celote. Mislim, da niso toliko krivi kolektivi, pač pa družba, ki ne ve, kaj mora

urejati z zakoni in predpisi, kaj pa lahko prepusti v samostojno odločanje delovnim kolektivom.

Pri nas imamo deklarirano mednarodno delitev dela in liberalen zunanjetrgovinski režim. V času, ko se svet zapira v nekaj velikih gospodarskih grupacij, poskušamo ostati zunaj njih, obenem pa urediti koncept mednarodne delitve dela. Taka politika postaja čedalje dražja in dražja. Mnogo močnejši gospodarski partnerji naših prodajalcev si medsebojno dajejo velike ugodnosti, medsebojno ne plačujejo carine ali pa zelo nizko. Jugoslovanskega prodajalca pa povsod pričakajo visoke bariere v obliki carin in davkov. To dejstvo je treba resneje analizirati in ugotoviti, na kakšen način lahko dobimo ugodnejši status pri eni ali več ekonomskih grupacijah. Seveda le s tem pogojem, da naša zunanja politika ostane v celoti neodvisna, kot je zdaj. Če pa ostanemo pri sedanjem, potem je treba jasneje definirati, kako naj družba kot celota nosi izvozna bremena in kako in v kakšni meri se lahko zavarujemo pred združenimi in izredno močnimi ekonomskimi partnerji.

Vsiljuje se vprašanje, ali lahko spet pričakujemo razliko med besedami in dejanji. Če ocenjujemo stabilizacijski program po deklariranih načelih, potem smo lahko v celoti zanj, če pa predpostavljamo, da bodo pospeševalni ukrepi v stilu sprejetih restriktivskih ukrepov, pa smo lahko resno zaskrbljeni. Najvažnejši restriktivski ukrepi so imeli toliko hudih pomanjkljivosti, da krmarjem stabilizacijskega programa ne moremo priznati kakšne posebne subtilnosti in inventivnosti. Ukrepi depojev je bil neučinkovit, ker ni bil dovolj diferenciran. Ni vseeno, ali uvaža industrija nujno potreben reprodukcijski material za svoje devize ali trgovina luksuzno blago za devize, ki so jih ustvarili drugi in ki so bile namenjene predvsem za špekulacije po devalvaciji. Zakon, ki naj bi zavrl naraščanje osebnih dohodkov, je legaliziral nenormalno, delno tudi ekscesno stanje. Če je že bil sprejet, bi moral biti vsaj dva meseca prej ali pa bi bil moral brezpogojno izločiti velika povečanja nekaterih v zadnjih mesecih lanskega leta, pretirane dohodke pa vrniti na razumno raven. Tiste, ki pa so že tako in tako delili malo in racionalno, pa bi bilo treba pustiti v miru. Tudi drugim ukrepom ne manjka pavšalnosti in linearnosti, manjkata pa posluš in občutljivost za konkretne posledice sprejetih ukrepov. Sočasno z devalvacijo bi bilo treba sprejeti oz. dopustiti tiste cenovne spremembe, za katere je bilo vnaprej jasno, da so neizogibne. Politična parola, da cen ne bomo zviševali, nič ne koristi, ker je ekonomsko nevzdržna. Sedanje postopno zviševanje cen pa vzbuja nepotrebne iluzije tudi pri tistih proizvajalcih, ki jim povišanja cen ne bo mogoče odobriti, če hočemo, da bo od devalvacije kaj ostalo. Preostane nam predvsem lahko le upanje, da bodo krmarji stabilizacije pri pospeševanju pozitivnih gospodarskih tokov — v bodoče — imeli bolj srečno roko kot so jo imeli pri zaviranju inflacije in dosedanjih ukrepih nasploh. Upanja je še vedno veliko, ne manjka pa tudi dvomov.

Samoupravljanje in družbena lastnina

(Teze o politično ekonomskih temeljih gospodarskega sistema v samoupravnem socializmu)

I. Uvod

Marksistični klasiki so menili, da je pglavitno merilo naprednosti nekega produkcijskega načina stopnja produktivnosti človeškega dela in da bo socialistični produkcijski način dokončno premagal kapitalističnega, kadar bo odločilno presešel njegovo produktivnost dela.

Zgodovinska praksa kaže, da ima kapitalizem še velike možnosti za razvoj produktivnosti dela in da socializem, ki se je začel graditi v sorazmerno manj razvitih deželah, za zdaj še nikjer ni presešel vrhunske produktivnosti najproduktivnejših kapitalističnih dežel.

Iz tega je možno sklepati, prvič, da socializem še ni dosegel odločilne zmage nad kapitalizmom, čeprav se razmerje političnih sil v svetu čedalje bolj nagiba v korist socializma kot svetovnega sistema; in drugič, da socializmu doslej ni uspelo izkoristiti vseh prednosti, ki bi jih utegnili imeti njegovi naprednejši produkcijski odnosi.

Naš sistem samoupravnega socializma ima velik odmev v svetu kot eksperiment v iskanju novih družbenih odnosov, ki naj bi bili naprednejši in bolj v skladu z zgodovinsko težnjo človeštva po ekonomski in vsakršni drugi osvoboditvi delovnega človeka. Družbeno produkcijski odnos, ki ga predstavlja samoupravljanje, je v središču zanimanja sodobnih naprednih gibanj. Toda usoda našega družbenega eksperimenta je odvisna predvsem od uspešnosti našega gospodarstva.

V danih razmerah je pogoj uspešnosti gospodarstva — ob pravilni ekonomski politiki — učinkovit ekonomski sistem. Obstaja seveda vzajemna povezanost in pogojenost političnega, pravnega in ekonomskega podsistema v okviru družbenega sistema. Ponavljana zahteva po družbeni reformi priča, da upravičeno nismo zadovoljni z delovanjem teh podsistemov.

Če se omejim na ekonomski sistem, je eden splošnih pogojev za njegovo učinkovitost ta, da je dosleden. Njegova zgradba bi se morala logično dvigati na bazi osnovnega produkcijskega odnosa, ki je za ekonomista dano dejstvo in predpostavka. Toda take do-

slednosti v našem ekonomskem sistemu ni. Sedanji ekonomski sistem je še vedno mešanica elementov raznih sistemov gospodarjenja, ki si drug drugemu velikokrat nasprotujejo in že s tem onemogočajo, da bi sistem učinkovito funkcioniral. Namesto da bi uspehi našega gospodarstva potrjevali pravilnost naše poti, smo se znašli v situaciji hude nestabilnosti in prezadolženosti in se je bati, da izgubljammo svoje mesto na lestvici, ki kaže razvitost gospodarstev. To vzbuja doma in v svetu dvome o samem sistemu samoupravljanja.

V samoupravljanju vidim korak naprej na zgodovinski poti osvobajanja delovnega človeka, vem pa, da sedanji ekonomski sistem ima pomankljivosti, zato mislim, da ti dvomi niso upravičeni in da je na bazi samoupravljanja mogoče zgraditi dovolj učinkovit ekonomski sistem.

Izhodišče razmišljanja je — naj ponovim — prepričanje, da glavni problemi našega sedanjega ekonomskega sistema niso samo v tem, da še nismo našli najboljših ekonomsko-tehničnih rešitev ali da nismo uvedli pravih instrumentov na posameznih izločenih sektorjih. Problem vidim predvsem v tem, da nekatere temeljne sestavine v ekonomskem sistemu niso definirane in da ne sestavljajo logične celote. Zato se mi zdi prva naloga ta, da je treba definirati te sestavine in produkcijski odnos, ki ga predstavljajo. Političnoekonomske teze, ki sledijo in ki jih s tem dajem v razpravo,¹ naj bi skušale definirati te temeljne elemente in naj bi v grobem nakazale logiko samoupravnega sistema. S tem bi dobili *abstraktni, ekonomsko-teoretski model* samoupravnega socializma, *ogrodje* ekonomskega sistema.

Naloga nadaljnjega raziskovanja bi bila, da se to ogrodje dalje proučuje, širi in dopolnjuje. Raziskovanje bi se na tak način korak za korakom približevalo problemom konkretne prakse, toda vedno na konsistenten način, v skladu s temelji sistema.

2. Samoupravljanje kot produkcijski odnos

Produkcijski načini se — po Marxu — ne razlikujejo toliko po stopnji razvoja produktivnih sil (dokaz: sovjetsko gospodarstvo in kapitalistična gospodarstva), bolj po temeljnem produkcijskem odnosu. Temeljni produkcijski odnos je opredeljen z lastnino produkcijskih sredstev v materialni in nematerialni sferi produkcije. Pri tem ne

¹ Teze in argumentacija vsebujejo vrsto spoznanj, ki so postala splošna last ekonomistov. Strokovni bralec bo zlahka izločil tista, ki niso taka, in bo opazil, da je izhodišče teh tez isto kot v razpravah »Iniciativa in konkurenca v našem gospodarstvu« (I. Lavrač, »Ekonomska revija«, 1959), »Cena uporabne vrednosti družbenega kapitala« (I. Lavrač, »Teorija in praksa«, 1968), »Merjenje dohodka in njegova razdelitev« (Strašimir Popović, »Teorija in praksa«, 1968), »O finalnem oziroma medfaznem značaju družbenih službe« (M. Bešter, »Ekonomska revija«, 1969), »Naučno rukovodjenje u samoupravljanju — uslov efikasnosti privredjivanja« (V. Tričković, »Ekonomska misao«, 1969) ter »Raspodela nacionalnog dohotka i sistem ličnih dohodaka u našoj privredi« (A. Bajt, »Rad«, 1962).

gre za formalno-pravno stran lastnine, temveč za *odnos neposrednega producenta do produkcijskih sredstev*, ki določa način razpolaganja s produkcijskimi sredstvi in produktom dela. Ta odnos je pri nas označen s *samoupravljanjem* delovnih ljudi.

Namesto »suverenosti potrošnika«, ki jo je razglašal liberalni kapitalizem (pri čemer je možnost potrošnje temeljila ne le na delovnem, temveč tudi izključno lastninskem prilaščanju dohodka) in ki jo je močno okrnil monopolistični kapitalizem, sledi iz našega produkcijskega odnosa suverenost delovnega človeka. Delovni človek je producent in potrošnik. Gre torej za suverenost delovnega človeka kot producenta in potrošnika. Odtod načelo potrošnikove svobodne izbire in načelo samoupravljanja v produkciji na bazi *družbene lastnine* produkcijskih sredstev.

Produkcija je samo družbena. Zaradi družbenega značaja produktivnih sil na današnji stopnji tehnološkega razvoja je (vsaj v glavnih panogah) ekonomsko možna ali racionalna samo produkcija v sorazmerno velikem obsegu. Zato se producenti združujejo v okviru podjetij in višjih združenj, skratka, vključujejo se za krajšo ali daljšo dobo — praviloma pa začasno — v delovno organizacijo, v kateri sami upravljajo določen del družbenih produkcijskih sredstev. Z vključitvijo v delovno organizacijo se delovni človek ne odpoveduje svojim suverenim pravicam (tu ekonomskim, ki vključujejo pravico, da dela in uživa plodove svojega dela), temveč si s to vključitvijo samo ustvarja možnost, da jih uresničuje.

Ker je lastnina produkcijskih sredstev družbena, obstaja en sam razred: razred delavcev ali delovnih ljudi.

V skladu s tem je proces produkcije in razdelitve. Ker ni posebnega razreda lastnikov produkcijskih sredstev in posebnega razreda lastnikov delovne sile, je edino razred delavcev gospodar produkcijskih sredstev, s katerimi organizira in izvaja produkcijo. Njegova storitev je delo v najširšem pomenu besede in vključuje poleg neposredno produktivnega dela na delovnem mestu tudi funkcijo, ki jo v kapitalizmu opravlja podjetnik.

Bistvo našega produkcijskega odnosa sta torej samoupravljanje in družbena lastnina. Ta dva elementa označujeta sistem in pomenita edino temeljno razliko med tem sistemom in drugimi preteklimi in sedanjimi produkcijskimi načini. Druge razlike same po sebi izhajajo iz temeljne razlike. Z drugimi besedami, ta temeljna specifičnost je edina nujna razlika med našim sistemom in drugimi sistemi, druge morebitne razlike so izvedene iz te specifičnosti in nujne samo toliko, kolikor so iz nje izvedene.

To pa pomeni, da je popolnoma nesmiselna zahteva, da bi morale biti vse ekonomske zakonitosti in vsi ekonomski mehanizmi v našem gospodarstvu specifični, drugačni kakor v drugih sistemih, in da je istovetnost ali podobnost nekaterih elementov sistema, zlasti tistih, ki izhajajo iz blagovnega in denarnega značaja našega gospodarstva, z elementi drugačnih oblik blagovne produkcije njihov osta-

nek, ki ga je treba čimprej premagati. Sistem, ki ga nameravamo zgraditi na bazi samoupravljanja in družbene lastnine, je samostojna faza v našem družbenem razvoju, samostojni produkcijski način. Elementi in mehanizmi, ki so v skladu s samoupravljanjem in družbeno lastnino, so *integralni sestavni del našega socialističnega sistema*, ne glede na to, ali so *splošne narave*, to je, enako prisotni v nekaterih ali v vseh oblikah produkcije, ali pa so *specifično* zrasli iz našega temeljnega produkcijskega odnosa.

3. Družbena lastnina

V zvezi z opredelitvijo *družbene lastnine* produkcijskih sredstev je treba predvsem ugotoviti, da so po svoji *prirodni vsebini* produkcijska sredstva pogoj dela v materialni in nematerialni sferi in takó sredstvo, s katerim si delovni ljudje pridobivajo življenjske potrebščine. Ker je ta osnova za delo skupna, družbena, določa naša ustava, da ima vsak delovni človek pravico dostopa do nje pod enakimi pogoji.

Pogoje za njihovo uporabo je treba določiti zato, ker so ta sredstva še vedno relativno ozka podlaga dela. Produkcijskih sredstev ni dovolj v primerjavi s potrebami. Zato tudi so lastnina. Družbena lastnina torej ni nelastnina, kot menijo nekateri.

Družbena lastnina tudi ni lastnina posameznih delovnih kolektivov, kot bi hoteli drugi. Seveda tudi ni državna lastnina, kot je v bistvu bila v obdobju administrativnega gospodarjenja. Lastninski odnosi so izraz produkcijskih odnosov in zato družbene lastnine ni mogoče opredeliti neodvisno od temeljnega produkcijskega odnosa, od samoupravljanja.

Samoupravljanje vključuje, da o uporabi družbenih sredstev *samostojno odločajo* delovni kolektivi. Kot člene v verigi družbene delitve dela jih ne povezuje kaka zunanja oblast, temveč se kot *blagovni producenti* povezujejo z menjavo svojih produktov kot blaga na trgu; to menjavo uravnava zakon vrednosti. Vrednost pa nima samo blagovne oblike. V vsaki vrsti blagovne produkcije so produkcijska sredstva *produktivna oblika* v kroženju *vrednosti*. V procesu blagovne reprodukcije vrednost izmenično dobiva denarno, produktivno in blagovno obliko, pa spet denarno itd. obliko. Po Marxovi teoriji se prav v svoji produktivni obliki (v materialni produkciji) z delom povečuje. Dejstvo, da se povečuje, daje družbenim produkcijskim sredstvom — in zato družbeni lastnini ne glede na to, v kateri obliki se ta v svojem kroženju pojavlja — značaj *vrednosti, ki se povečuje*. Če ne najdemo boljšega izraza, lahko za vrednost, ki se povečuje, uporabimo besedo »kapital«; ker pa je ta vrednost v vseh svojih oblikah, ki jih dobiva v kroženju, družbena lastnina, jo lahko imenujemo »družbeni kapital«.

Bistvena razlika med kapitalističnim kapitalom in socialističnim družbenim kapitalom je v produkcijskem odnosu, ki ga obe katego-

riji izražata. Prvi je vrednost, ki se povečuje s tujim delom in gospodari nad tujim delom ter je delo le njegova pritiklina. Drugi je vrednost, ki se povečuje z lastnim delom, delo nad njo gospodari in je ta vrednost le pritiklina dela, saj je delavec njen upravljavalec.²

Iz *družbenega* značaja *lastnine* izhaja, da ima vsak delovni človek, kot rečeno, pravico dostopa do nje kot osnove za delo *pri enakih pogojih*.

Ekonomsko razumen pogoj njene uporabe je predvsem ta, da se vsak njen uporabnik obveže, da jo ohrani kot vrednost. Ne sme je uničiti. Odtod zahteva po nadomestitvi materialnih stroškov z amortizacijo. Obstoj delovne organizacije, ki je dolgoročno ne ohranja, je neupravičen.

Toda to ni vse. Producerska sredstva so materialna podlaga za ustvarjanje uporabnih vrednosti, s katerimi je treba zadovoljevati naraščajoče družbene potrebe. Zato mora obveznost vključiti tudi povečanje družbenih producerskih sredstev, *akumulacijo*. To nujnost je nakazala že opredelitev družbene lastnine kot vrednosti, ki se povečuje.

Razširjena reprodukcija je zakon sodobne družbe. Nespoštovanje tega zakona pomeni stagnacijo in razpad. Obveznost akumulacije pa je mogoče izpolniti zato, ker je naša produktivnost dela tolikšna, da omogoča presežek za razširjeno reprodukcijo.

Kar zadeva mehanizem, ki zagotavlja akumulacijo, se je treba vrniti k ugotovitvi, da so producerska sredstva v družbeni lastnini relativno omejena osnova za delo, ki zahteva izpolnitev pogojev za uporabo, in to za vse uporabnike *enakih pogojev*.

V blagovni produkciji je edini *ekonomski* pogoj uporabe katerekoli stvari, ki je relativno redka, njena *cena* (bodisi kot izraz vrednosti te stvari ali kot iracionalna cena). Cena pa je načeloma *enaka* za vse uporabnike.

Cena družbenih sredstev zagotavlja na eni strani enake ekonomske pogoje za njihovo uporabo, na drugi strani pa jih racionalira, sili podjetja, da jih uporabljajo varčno, in jih racionalno razmešča v tiste vrste uporabe, kjer dajejo največji donos, s tem pa pripomore k maksimiranju produkcije. Kdor namreč dobi družbeno lastnino v uporabo, jo je dolžan racionalno izkoriščati, kar dokaže s tem, da jo s svojim delom poveča vsaj za toliko, kolikor znaša njena cena.

² Izrazu »družbeni kapital« se bom v nadaljnjem tekstu izogibal, ker po mnenju nekaterih piscev zavaja k napačnemu sklepu, da je vsaka blagovna produkcija z visoko sestavo sredstev kapitalistična. Na voljo imamo druge izraze, ki pa imajo tudi svoje pomanjkljivosti. Zanesljivo se lahko trdi, da producirana producerska sredstva v blagovni produkciji ni mogoče reducirati na njihovo prirodno vsebino. Družbena sredstva, skladi, minulo, opredmeteno delo, akumulacija in pod. — vse to ima v blagovni produkciji vrednostno obliko. Problem ni v izrazu, temveč v tem, kako zagotoviti, da bo ta vrednost cirkulirala in iskala najvišjo donosnost. Alternativa je, ali naj vrednost cirkulira po zakonu vrednosti, ali pa naj se razdeljuje in razmešča s planiranjem v skladu z naravnim modelom Kritike Gothskega programa.

Dobi pa naj jo v uporabo tisti, ki zagotavlja najvišjo ceno, to pa mu omogoča višja donosnost njene uporabe.

Cena akumuliranih družbenih sredstev je hkrati poglavitni, čeprav ne edini vir akumulacije. Zato daje tudi podlago za stalno širjenje te skupne predpostavke dela.

Neupravičen je obstoj gospodarske organizacije, ki v dolgem obdobju ne poveča vrednosti. (To seveda ne pomeni, da mora opravljati stvarno razširjeno reprodukcijo v svoji gospodarski organizaciji.) Če gospodarska organizacija ne povečuje vrednosti angažiranih družbenih sredstev, bi bilo bolje, da ta sredstva uporablja druga organizacija, ki bi jo povečevala; še bolje bi bilo, da bi jih uporabljala tista organizacija, ki bi jo najbolj povečevala.

Družba mora skrbeti za svoje življenjske interese, zato ne more prepustiti posamezni gospodarski organizaciji, da poljubno odloči, ali naj sploh akumulira ali ne. Minimalno dopustna stopnja akumulacije ali minimalna cena družbenih sredstev mora biti družbeno fiksirana in posamezna gospodarska organizacija jo mora obračunavati kot stroške svoje produkcije. Doseganje te stopnje mora biti norma družbenega obnašanja, ravno tako kakor zahteva, da gospodarska organizacija krije svoje materialne stroške; to ni vprašanje samoupravne odločitve posamezne gospodarske organizacije. Ako ne dosega te stopnje, organizacija krši, prekoračuje svoje samoupravne pravice.

Minimalno dopustna mera akumulacije naj bi bila predmet samoupravnega splošnega družbenega dogovora in odvisna od konkretnih okoliščin, v katerih se izvaja politika zaposlitve, gospodarske rasti in družbenega standarda.

Opredelelitev bistva in pomena družbene lastnine je centralno vprašanje v analizi temeljev ekonomskega sistema. Njegova rešitev je izhodišče za problematiko razdelitve, všteti načelo delitve po delu, enakosti pogojev gospodarjenja v raznih produkcijskih sferah, akumulacijo ter razširjeno reprodukcijo itd.

4. Razdelitev dohodka

Odnosi razdelitve so — po Marxu — samo druga stran produkcijskih odnosov. Razdelitev in vloga faktorjev, ki sodelujejo v produkciji, je izhodišče za analizo zakonitosti razdelitve dohodka.

Iz nujnosti, da se ohrani družbena lastnina, izhaja zahteva po enostavni družbeni reprodukciji, zahteva, da podjetje iz realiziranega iztržka pokrije materialne stroške in amortizacijo. Iz označbe družbene lastnine kot vrednosti, ki se povečuje, izhaja zahteva po minimalni stopnji akumulacije, ta pa omogoča uresničenje načela delitve osebnih dohodkov po delu.

Dohodek, ki ga podjetje realizira, po odbitku materialnih stroškov z amortizacijo, je po svoji vsebini v narodnem gospodarstvu novo ustvarjena vrednost. Po svoji velikosti seveda ni enak novi

vrednosti, ki je bila ustvarjena v podjetju. Po svoji velikosti je v primarni razdelitvi prerazdeljena novo ustvarjena vrednost. V »konkurenci med panogami«, kot jo imenuje Marx, se v kapitalizmu novo ustvarjena vrednost oziroma njen presežni del prerazdeli med panogami po velikosti kapitala, investiranega v raznih panogah. Marx je svojo analizo sicer izvedel na primeru kapitalizma, toda tudi za socialistično blagovno produkcijo normalna cena po soglasnem mnenju ekonomistov ne more biti vrednostna cena. Organska sestava sredstev je tudi pri nas pokazatelj produktivnosti dela. Grupacije, v katerih je delo bolje opremljeno s produkcijskimi sredstvi, dosegajo že zaradi tega dejstva, ob sicer enakem trajanju, intenzivnosti in spretnosti dela, in ob enako kvalitetnem upravljanju, višjo produktivnost dela in zato tudi višji dohodek na račun grupacij, v katerih je sestava sredstev pod družbenim poprečjem. Po kvantiteti in kvaliteti enako delo dosega torej že iz tega razloga zelo neenake dohodke. Sredstva pritegujejo k sebi dohodek. Tako je celo v popolni konkurenci; monopolistične ali drugače privilegirane grupacije pa poleg tega realizirajo kot dohodek še monopolni dobiček, včasih vključno z rento. Toda čeprav odmislimo monopolistično strukturo, nam trditev, da je realizirani dohodek podjetja pokazatelj delovnega prispevka kolektiva, priča o nerazumevanju Marxove teorije o formiranju cene v pogojih različne sestave sredstev in tudi o nerazumevanju stvarnih odnosov v našem gospodarstvu.

Glede na okoliščino, da sta ob sicer enakih pogojih produktivnost dela in dohodek toliko večja, kolikor bolj je delo opremljeno s sredstvi, je iz dohodka podjetja treba najprej obračunati ceno uporabljenih družbenih sredstev. Ta cena je za podjetje produkcijski strošek, čeprav bi jo z vidika družbe kot celote šteli v njen skupni »presežni produkt«.

Po analogiji bi lahko to kategorijo dohodka imenovali »obresti«, katerih mera je v načelu enaka za vse gospodarske panoge. Vendar jo rajši imenujemo *minimalna stopnja akumulacije*, da bi ime »obresti« prihranili za ceno finančnih sredstev, za ceno posojilnih družbenih skladov v denarni obliki.

Če od realiziranega dohodka podjetja ne odračunamo cene uporabljenih družbenih sredstev, tj., če ne obračunamo za akumulacijo tistega dela dohodka, ki ga je v prerazdelitvi pritegnila iz novo ustvarjene vrednosti velikost sredstev, tedaj ni mogoče govoriti niti o enakosti pogojev gospodarjenja med različnimi grupacijami niti ne o uresničevanju delitve po delu. Žal je naš sedanji sistem delitve dohodka prav takšen in zato vir upravičenega nezadovoljstva delovnih ljudi, ki čutijo, da je daleč od uresničevanja proklamiranega načela delitve po delu.

Obračunana cena uporabljenih družbenih sredstev ustvarja za podjetje akumulacijo, ki je sorazmera z njihovo velikostjo. V skladu z načeli samoupravljanja lahko podjetje z njo prosto razpolaga, z eno samo omejitvijo, da je ne sme uničiti niti spremeniti v osebno last-

nino, tj. v osebne dohodke članov delovnega kolektiva. Lahko jo uporabi za samofinanciranje razširjene reprodukcije ali dâ v katerikoli obliki na razpolago trgu finančnih sredstev.

Z obračunavanjem cene družbenih sredstev je iz dohodka podjetja izločen tisti del dohodka, ki so ga uporabljana družbena sredstva pritegnila v dohodek podjetja iz celotne novo ustvarjene vrednosti v družbi. Ostanek dohodka podjetja je njegov čisti dohodek.

Po načinu njegovega nastanka se *čisti dohodek* podjetja deli na tri dele:

a) Prvi del čistega dohodka izvira iz produktivnih storitev neposrednih producentov na njihovih delovnih mestih, kjer *opravljajo naloge*, ki so jim v skladu s planom in organizacijo podjetja dodeljene. Lahko bi rekli, da gre za opravljanje nalog, ki si jih v končni instanci delavci kot samoupravni kolektiv sami postavijo. Iz dvojne funkcije delovnih ljudi v produkciji, kjer nastopajo kot neposredni producenti in samoupravljalci — funkcije, ki je v prejšnjih produkcijskih načinih razdeljena med dva subjekta, ki pripadata različnima razredoma, v kapitalizmu med delavski razred in sloj podjetnikov — se tu izloča funkcija *izvajalca, ki ne nosi tveganja*. V tej funkciji je neposredni producent, bodisi da se ukvarja s fizičnim ali umskim delom ali hkrati z enim in drugim, kar je normalno, saj je delo zavestna dejavnost — *odgovoren le za to, da opravi nalogo*, ne za njeno postavljanje. Ta del dohodka pripada kot osebni dohodek delavcu *ne glede na uspeh poslovanja podjetja*. Njegova višina je predmet družbenega dogovora in odvisna od normalnega življenjskega standarda delavca določene kvalifikacije. Ta del osebnega dohodka je po svoji velikosti za vsako vrsto delovne sile (ali za pogojnega delavca) *enak v vseh panogah*, ne glede na različno produktivnost dela v raznih panogah, ki je povečini posledica razlik v tehnoloških procesih posameznih panog. Z vidika družbe in z vidika podjetja pomeni ta del dohodka *produkcijski strošek, popolnoma tako kakor materialni stroški z amortizacijo*. Podjetje, ki iz realiziranega dohodka ne more plačevati normalne višine tega dela dohodka, ne pokriva svojih produkcijskih stroškov in dela izgubo. Če jo dela krajši čas, naj jo krije iz rezervnega sklada. Dolgo časa je ne more delati, če hoče obstati.

b) Drugi del čistega dohodka podjetja izvira iz *funkcije upravljanja*. Tu gre v bistvu za izvrševanje tiste zapletene funkcije, ki jo v kapitalizmu opravlja plast podjetnikov. Ta funkcija se nanaša na odločanje, ki je v blagovnem gospodarstvu v večji ali manjši meri vselej povezano s *tveganjem*. Konkretna analiza lahko pokaže, kaj vse ta funkcija obsega; med drugim vsekakor investicijsko politiko, politiko razdelitve dohodka, organizacijo produkcije in menjave, določanje strukture produkcije, uvajanje znanstvenih metod, planiranje razvoja in podobno. Rezultati teh odločitev se zdaj pokažejo kot uspešni, zdaj kot manj uspešni ali celo kot neuspešni.

Ta del dohodka lahko (po analogiji) imenujemo *dobiček* ali pa nagrado za upravljanje. Za uspešne odločitve je delovni kolektiv nagrajen z dobičkom, za neuspešne kaznovan z izgubo.

Nagrada, ki jo za uspešno upravljanje v daljšem obdobju dobivajo tipična ali poprečna podjetja v raznih panogah, je *normalni dobiček*. Mislim, da je tudi normalni dobiček treba šteti v implicitne stroške produkcije in zato v sestavino normalne cene.

Posebni dobiček (ekstra dobiček ali nadpoprečni dobiček) je pozitivna razlika med doseženim in normalnim dobičkom. Izvira iz nadpoprečno uspešnega izvajanja funkcije upravljanja, ki se pokaže v nadpoprečnih rezultatih gospodarske organizacije v primerjavi z rezultati tipične gospodarske organizacije iste panoge. Ti nadpoprečni rezultati se praviloma pokažejo v nižjih produkcijskih stroških na enoto produkta, nižjih v primerjavi s poprečnim podjetjem, ki dosega normalni dobiček, toda *ob pogoju, da so ti nižji produkcijski stroški doseženi zaradi učinkovitejše uporabe dane količine produkcijskih faktorjev, ne pa zaradi njihove večje količine ali zaradi monopolnega položaja podjetja ali ugodnejših prirodnih pogojev, v katerih deluje*. Posebni dobiček je treba imeti za čisti presežek.

Seveda je mogoče, da podjetje krajši čas ne dosega normalnega dobička ali da sploh ne dosega nobenega dobička. Če podjetje v dolgem obdobju ne dosega nobenega dobička ali dosega samo *podpoprečni dobiček*, je to prvi alarm, da z usmeritvijo ali organizacijo podjetja nekaj ni v redu in da so potrebni ustrezni ukrepi.

Oba dela čistega dohodka, obravnavana pod a) in pod b), sta *rezultat dela kolektiva tega podjetja*, rezultat neposredno produktivnega dela na delovnem mestu in upravljaljskega dela. To je tisto, kar je ta kolektiv *v primerjavi z drugimi* dal produkciji in do česar ima vso pravico kot nagrado za kvantiteto (trajanje in intenzivnost) in kvaliteto svojega dela.

Ali bo podjetje ta drugi del čistega dohodka, nagrado za upravljanje, porabilo za osebne dohodke delavcev, ali za sklade skupne porabe, ali za rezervni sklad, ali pa za sklad akumulacije — to je treba prepustiti samoupravni odločitvi delovnega kolektiva. Poudariti pa je treba, da se kvaliteta upravljanja in odgovornost upravljalcev kažeta prav v pridobivanju in razdelitvi tega dobička. Glede na blagovni značaj produkcije so kljub odgovornemu odločanju upravljalcev njihove odločitve v večji ali manjši meri tvegane in ta dobiček naj bi po svoji funkciji izravnal začasne uspehe in neuspehe podjetja. Razumna bi bila torej odločitev, da si podjetje iz tega dela čistega dohodka najprej ustvari rezervni sklad dokaj likvidnih sredstev, iz katerih lahko izravnava občasno možne ali celo neizbežne izgube. Šele potem, ko je primeren sklad ustvarjen in je podjetje kolikor toliko varno, bi odgovorni upravljalci lahko mislili na sklade skupne porabe, povečanje osebnega dohodka in pod.

Če se taka delitev dohodka uresniči, je edini pogoj za uresničitev načela delitve po delu samo še naloga samoupravnih organov same

delovne organizacije, da v interni delitvi osebnega dohodka pravilno ocenijo kvantiteto in kvaliteto dela posameznega delovnega človeka. Obravnavanje te problematike ne spada v te teze, menim pa, da je interna delitev relativno lažja naloga. V interni delitvi bodo namreč samoupravni organi težje nasledili tezi, ki se iz neznanih vzrokov tako trdovratno vzdržuje v nekaterih krogih naše dežele, tj., da bi morala imeti različno plačilo dva delavca v istem obratu, ki opravljata isto vrsto dela, delata enako dolg delovni čas z isto vnemo, toda katerih delo je različno produktivno zato, ker prvi predela več surovine z modernim strojem, drugi pa manj s starim strojem. Na to tezo pa se reducira teorija naših dohodkarjev.

Slehera sugestija o tem, da je treba posebni dobiček, kot je zgoraj definiran, odvzeti, je naperjena ne samo proti načelu delitve po delu, temveč tudi proti temeljem socialistične blagovne produkcije. Posebni dobiček je v blagovni produkciji nezamenljiv stimulans napredka.

V isto kategorijo spada tudi posebni dobiček, ki je dosežen zato, ker je podjetje vrglo na trg nov produkt ali ker se je na trgu določenega blaga cena zvišala zaradi povečanega povpraševanja. Tak dobiček je začasen. Povpraševanje se lahko spet zmanjša in cena se zniža. Če pa je povečano povpraševanje trajno, bo ta posebni dobiček spodbuda, da se produkcija in ponudba tega blaga povečata, tako da se bo novi obseg ponudbe izenačil z obsegom povpraševanja pri nižji ceni. Posebni dobiček je tu pač začasna nagrada za srečno odločitev podjetja, ki je predvidelo ali uganilo družbeno potrebo, in hkrati spodbuda za prilaganje produkcije potrošnji, tj. za nujno prestrukturiranje produkcije.³

Kot je zgoraj pokazano, delitev po delu ne pomeni, da delavec v materialni sferi dobi polni vrednostni produkt svojega dela v Marxovem smislu vrednosti. Če bi ga dobil, ne bi bilo več možnosti za družbeno akumulacijo in tudi ne za obstoj nematerialne sfere. *Delitev po delu pomeni samo, da se tisti del produkta, ki je namenjen v obliki osebnih dohodkov delavcem materialne in nematerialne sfere, deli proporcionalno s kvantiteto in kvaliteto dela, pojmovanega v najširšem pomenu besede, ki vključuje tudi upravljanje skupaj z novatorstvom.* Načelo delitve po delu vključuje diferenciacijo osebnih dohodkov, ki je nujna za blagovno produkcijo, izključuje pa samo lastninske osebne dohodke.

Ob koncu obravnavanja osebnega dohodka še nekaj v premislek. Kot samo po sebi razumljivo se predpostavlja, da je poglaviti motiv,

³ Bralec bo morda tem tezam očital, da so abstraktne in da premalo govorijo o podjetjih, ki delajo izgubo. Toda to je storjeno namenoma, kajti za podjetja, ki v dolgem obdobju ne krijejo vsaj svojih eksplicitnih stroškov (materialnih stroškov z amortizacijo, minimalne stopnje akumulacije in normalnih osebnih dohodkov, obravnavanih pod a), v sistemu blagovne produkcije ni prostora. Če družba želi, naj jih v nasprotju z zakoni blagovne produkcije vzdržuje s subvencijami. Za občasne izgube, ki jih imajo sicer solidna podjetja, pa je že rečeno, da jih podjetja krijejo z občasnimi dobički, tj. iz rezervnega sklada.

ki vodi upravljavce pri odločanju, maksimiranje dohodka. Ta motiv je pomemben. Pristaviti pa je treba, da je narava večine ljudi taka, da si predvsem želijo *varnosti*. V negotovem svetu blagovnega gospodarstva težijo po stalnosti dohodka. Za naše konkretne razmere bi si upal trditi, da bi se večina ljudi zadovoljila tudi z nižjim dohodkom, če bi zagotovo vedeli, kakšen bo njihov realni dohodek naslednji mesec in čez deset let.

Težnje delovnega človeka po varnosti in po stalnosti dohodka ne gre istovetiti z mezdno miselnostjo. Po svojem značaju so nekateri voljni tvegati in se ne zadovoljijo s fiksnim dohodkom. Večini bržkone ni do tega. Nenehno tveganje vnaša vanjo nemir, negotovost in nezadovoljstvo. Ne spodbuja jih, kot bi kdo utegnil pričakovati, temveč jih destimulira. Za analogijo lahko vzamemo razred kapitalistov: nekateri so pripravljene tvegati zaradi maksimiranja dohodka in postanejo podjetniki; drugi rajši posodijo svoj kapital za fiksni, čeprav manjši dohodek.

Natančna analiza bi morda pokazala, da se obe težnji do neke mere zlivata v eno. Vendar pa obravnavanje osebnega dohodka nakazuje možnost, da se v ekonomski sistem vgradijo rešitve, ki bi zagotovile, da se uresničujeta obe težnji delovnih ljudi. Osebni dohodek, kot je opredeljen pod a), ustreza v bistvu težnji po varnosti. Če ni trga delovne sile, je višina tega dela dohodka predmet družbenega dogovora, ravna pa se po kvantiteti in kvaliteti neposredno produktivnega dela, kar vključuje tudi, da narašča z delovno izkušnostjo. Tisti del dohodka, ki je opredeljen pod b), ustreza v bistvu težnji po maksimiranju dohodka. Ločitev obeh delov dohodka od dela je smotrna in bi prispevala tako k povečanju produktivnosti neposrednega dela na delovnem mestu kot tudi k uspešnosti samoupravljanja.

c) Ostane še tretji del čistega dohodka, ki je sicer tudi posebni (ali ekstra) dobiček, vendar pa se od zgoraj obravnavanega posebnega dobička razlikuje po tem, da ne izvira iz dela, in ga lahko imenujemo »nedelovni dobiček«.

Ta je lahko predvsem monopolnega značaja. V ceni produkta lahko podjetja realizirajo rento zaradi nadpovprečno ugodnih prirodnih pogojev, v katerih delujejo. Mnoga podjetja imajo v večji ali manjši meri drugačne vrste monopolističen položaj in lahko zato z zmanjšanjem ponudbe dosežejo višjo ceno. Državna uprava utegne cele grupacije postaviti s svojimi carinskimi, davčnimi in drugimi predpisi in s svojo politiko določanja cen v izjemno ugodne položaje. Pomembno vlogo igra monopolistično dogovarjanje o cenah, razdelitvi trga in podobno. Med številnimi viri te vrste nedelovnega dobička najdemo tudi najrazličnejšo prakso, od neloyalne konkurence, izkoriščanja vrzeli v zakonodaji pa do goljufanja, kraje družbenega premoženja in gospodarskega kriminala na splošno.

Skupno vsem vrstam tega dela dohodka je, da to niso dohodki od dela, ker ne izvirajo iz delovnega prispevka, zato ne smejo postati osebni dohodek. Skupno jim je še to, da predstavljajo področje, na

katerem je nujna državna ali družbena intervencija. Glede na različne vire tega dela dohodka, ki se včasih na najrazličnejše načine kombinirajo, morajo biti različne tudi oblike družbene intervencije: od preprečevanja ali odvzemanja pa v primerih, ko to ni mogoče, do ukrepov, da se ne prelije v osebne dohodke, temveč v družbeno akumulacijo.

Posebej še nekaj besed o kompleksu monopola. V nasprotju z izkušnjami v celem svetu, ki so jasno formulirane v ekonomski teoriji, v našo javno zavest še ni prodrlo spoznanje o negativnih ekonomskih učinkih nekontroliranega monopola (tega vzamem tu ne le kot čisti monopol, temveč kot vsako monopolistično in nepopolno konkurenco). Kolikor so monopoli neizbežni, so neizbežne tudi družbene ustanove, ki bodo proučevale njihovo delovanje in predlagale takó protimonopolno zakonodajo kakor konkretne ukrepe, ki naj omilijo njihove negativne učinke. Pri tem pa je treba razlikovati tiste monopole, katerih škodljive učinke na domačem trgu je mogoče odpraviti z uvozom blaga iz tujine, in monopole, katerih storitve imajo lokalni trg, pa so torej potrebni drugi ukrepi.

Je pa treba celoten kompleks pridobivanja dohodka pod c), ki se v njem kažejo pojavi, katerih končni vzrok je v sami naravi (in pomanjkljivostih) blagovne produkcije in človeka, podrobno raziskati in nato ukrepati z vidika zahtev racionalne in samoupravne blagovne produkcije.

Za sklep tega oddelka: predpostavka približnega uresničevanja delitve po delu je obračunavanje cene družbenih sredstev za akumulacijo in odprava »nedelovnih dobičkov«; če teh ni mogoče odpraviti, pa njihova spremenitev v akumulacijo, kar oboje ni lahka naloga.

S tem bi bila v načelu uresničena predpostavka tudi za *enakost pogojev gospodarjenja raznih panog*, zagotovljena pa bi bila koristna diferenciacija osebnih dohodkov po delu, ki ne bi ogrožala stabilnosti gospodarstva. Ob teh predpostavkah bi bila višina (bruto) osebnega dohodka po pogojnem delavcu najprikladnejša mera uspešnosti gospodarjenja (glej S. Popović).

Zgornje obravnavanje dohodka je pripeljalo v bistvu do istih sklepov kakor razmišljanje E. Kardelja v pogovoru z urednikom slovenske izdaje »Komunista«. Kardelj pravi:

»Trg pa ne deli dohodka samo po delu oziroma po individualni količini dela posameznega delavca ali posameznega delovnega kolektiva. Zaradi cele vrste faktorjev — katerih naštevanje bi presegalo postavljeni okvir tega članka — deluje trg po drugih zakonih. Današnje razlike v osebnem dohodku na zaposlenega v različnih podjetjih očitno ne izhajajo samo iz višje ali nižje produktivnosti dela, bolj ali manj kvalificiranega dela, razlik v organizaciji, uspešnejšega poslovanja itd., ampak tudi iz tega, ali je neki kolektiv prejel od skupnosti v upravljanje sodobno tovarno ali ne, ali je dobil ali ni kredit za modernizacijo, ali proizvaja nizko ali visoko akumulativne proizvode, ali je deležen ekstra dohodka, rente, ali je njegov trenutni položaj boljši ali slabši itd. Iz tega izhaja, da trg

enim jemlje, drugim pa daje. Potemtakem je pri vsem tem treba upoštevati, da na višino dohodka neke gospodarske organizacije vpliva tudi celotno družbeno delo, še več, vpliva tudi delo vseh prejšnjih generacij, tako da praktično vzeto niti en delovni kolektiv ne upravlja samo z dohodkom »iz svojega lastnega dela«, ampak tudi z deležem celotnega dohodka družbenega dela. Toda tisti kolektivi in tisti posamezni delavci, ki jim trg dodeljuje v upravljanje večji del družbenega dohodka, so po našem sedaj veljavnem sistemu v položaju, da lahko zase osebno trošijo več, kot bi ustrezalo njihovemu individualnemu delovnemu prispevku. To pomeni, da v določeni meri žive na račun dohodka, ki so ga ustvarili drugi. Po tej poti prihaja pri nas sedaj do raznih razlik v položaju med posameznimi delovnimi kolektivi in s tem tudi med posameznimi delovnimi ljudmi, kajti za enako delo se pojavljajo zelo različni osebni dohodki, ki se gibljejo včasih celo do odnosa 1 : 2 in še več. Posredno pa tako stanje vpliva tudi na odnose med republikami.« In dalje:

»V naši družbi je namreč že prodrlo spoznanje, da iz ekonomskih in drugih razlogov ni utemeljeno, da bi družba kolektivom odtegovala ta nadpovprečni del dohodka, upravičeno pa od njih pričakuje, da ga naložijo v razvoj. Iz tega pa izhaja, da moramo v sam sistem vgraditi odnose in instrumente, ki bodo sicer zagotovili slehernemu delovnemu kolektivu svobodno samoupravno razpolaganje z dohodkom, ki ga dobiva na trgu, toda s tem, da morajo biti glede osebnih dohodkov merila delitve po delu kar najbolj izenačena. Zagotavljati morajo, da bo sleherni delavec iz celotnega, rekel bi, integriranega dohodka družbenega dela dejansko prejel sorazmerni del tistega, kar je dal sam s svojim delom družbi oziroma vsem drugim delovnim ljudem.«

5. Razširjena reprodukcija

Izhodišče za problematiko *razširjene reprodukcije* je dano, kakor hitro so definirana sredstva v družbeni lastnini kot vrednost, ki se povečuje in ki ni last nobene skupine posameznikov in ne (teritorialnih enot) države. Objektivno dejstvo je, da družbeno premoženje v obliki produkcijskih sredstev omogoča produkcijske metode, ki povečujejo produktivnost dela, in na tej osnovi sredstva v primarni razdelitvi prek cene pritegnejo k sebi en del v družbi z delom ustvarjene nove vrednosti. Ista količina dela enake kakovosti v raznih produkcijskih vejah *realizira* različno velike bruto dohodke. Če torej idejno priznamo in v sistemu izhajamo iz *dejstva*, da si v blagovni produkciji z visoko in diferencirano sestavo sredstev ta sredstva pridobivajo del novo ustvarjene vrednosti, je problem razširjene reprodukcije načelno rešen. (Zagotovljeni so nujni viri akumulacije iz obračunane cene družbenih sredstev. Ta akumulacija je glede na lastnino *družbena* akumulacija, tj., postane ne glede na to, da je realizirana v posameznem podjetju, družbena, vendar pa jo v skladu s samoupravnimi pravicami upravlja in z njo razpolaga tisti kolektiv, ki jo je realiziral. Ne odtuja se neposrednim producentom, vendar je ne smejo porabiti za osebne dohodke, ker bi s tem kršili načelo delitve po delu.) Zdaj ostane samo še bolj ali manj tehnični problem, kako olajšati mobilnost družbenih sredstev, njihovo cirkulacijo v družbeni reprodukciji zaradi optimalne alokacije ob ohranitvi samoupravnih pravic.

V formuli gibanja vrednosti $D - P - B - D$, ki velja v vsaki obliki blagovne produkcije, je vrednost v krajšem obdobju mobilna samo v denarni obliki, kajti samo v tej obliki je likvidna. V vseh drugih oblikah je bolj ali manj nemobilna. Zato je treba posvetiti vso pozornost denarni obliki vrednosti, pravzaprav tistemu delu realizirane vrednosti v denarni obliki, ki se prihrani za akumulacijo.

Viri akumulacije posameznega podjetja so: a) obračunana cena uporabljenih sredstev, ki zagotavlja *minimalno mero* akumulacije; b) del dobička od upravljanja, ki ga delovni kolektiv prostovoljno prihrani; c) morebitni nedelovni dobički podjetja in d) prihranki iz osebnih dohodkov, ki jih utegnejo delavci vložiti v podjetje, v katerem so zaposleni.

Razširjena reprodukcija se lahko financira iz lastne akumulacije (samofinanciranje). Postaviti samofinanciranje kot zelo dominantno ali celo izključno obliko pa bi bilo zgrešeno, že zato, ker omejuje optimalno razmestitev družbene akumulacije. Sedanje stanje, ko imamo namesto samofinanciranja prezadolženost, ni zdravo, vendar naj bi tudi v prihodnje samofinanciranje bilo samo ena, sicer zelo pomembna oblika financiranja. Ni namreč mogoče načelno zagovarjati stališča, da je investiranje v svoje podjetje najbolj donosno. Normalno bo podjetje uporabilo svojo akumulacijo za samofinanciranje, če bo *ceteris paribus* pričakovana mera donosa od investicije večja od mere donosa, ki jo lahko dobi drugje. Če je pasivna bančna obrestna mera višja, bo prepustilo akumulacijo banki, seveda če ne najde boljših finančnih ali produktivnih naložbenih možnosti pri katerem koli drugem podjetju. Skratka, podjetje se bo odločilo investirati akumulirana denarna sredstva tja, kjer bo *ceteris paribus* sedanja vrednost pričakovanega dohodka od naložbe največja. Podjetja, ki iščejo prihranke za svojo razširjeno reprodukcijo, jih bodo iskala tam, kjer je *ceteris paribus* obrestna mera najnižja.

Že z dosedanjimi spremembami v sistemu je storjen odločilen korak v prehajanju od centraliziranega ustvarjanja prisilne družbene akumulacije k prostovoljnemu in decentraliziranemu ustvarjanju prihrankov. V sistemu, ki ga obravnavamo, je akumulacija decentralizirana in, z izjemo cene družbenih sredstev, ki je stvar družbenega dogovora, prostovoljna. Z naraščanjem osebnega dohodka postaja izredno pomembno tudi varčevanje prebivalstva. V primerjavi s temi dejstvi očitno zaostaja instrumentarij, ki bi omogočil zbiranje prihrankov iz gospodarstva in prihrankov prebivalstva ter kanaliziral njihovo doseljevanje v tiste točke socialistične družbene reprodukcije, kjer bo donosnost investicij največja oziroma kjer to zahteva razvojna politika družbe. Zato je treba v tem trenutku kot glavno nalogo rešiti vprašanje *mobilnosti finančnih sredstev in njihovega prelivanja po brezosebni zakonih finančnega trga*, ki bi izključevali neekonomске vplive raznih političnih, teritorialnih in drugih močnih faktorjev.

Kar zadeva akumulacijo delovnih organizacij, je treba *proučiti* možnosti najrazličnejših oblik depozitov, s široko pahljačo vrednostnih papirjev, od obveznic s fiksnimi obrestmi in fiksnimi roki vračanja pa do obveznic, ki dajejo pravico do deleža v dobičku brez vračanja kapitala. Ta zadnja oblika je toliko pomembnejša, ker v krajšem obdobju manj bremeni produkcijske stroške podjetja (ni anuitet).

Razmisliti bo treba o možnosti najširše izbire finančnih instrumentov, ki bodo zadovoljevali različne težnje lastnikov prihrankov glede na višino dohodka, likvidnosti in varnost naložbe. Ni razloga, zakaj ne bi vsakdo našel na finančnem trgu instrument, ki mu najbolj ustreza.

Socialistična podjetja bi tako v skladu s svojo proizvodno in razvojno politiko na finančnem trgu vselej našla tiste instrumente, ki jim najbolj ustrezajo. Sistem bi moral dati liberalne možnosti glede izdajanja, prenosnosti in trga vrednostnih papirjev, oblikovanja obrestne mere in transformiranja ročne strukture finančnih sredstev.

Predpostavka *socialističnega trga finančnih sredstev* je, da so *lastniki vrednostnih papirjev samo socialistične delovne organizacije* in da *dohodkov od naložb ne smejo uporabiti za osebne dohodke* (razen določenega majhnega dela za stimulacijo). Tako bo akumulacija cirkulirala v družbeni sferi reprodukcije, se usmerjala v točke največje donosnosti, s čimer bo naraščalo družbeno premoženje in se krepili socialistični produkcijski odnosi.

Kompleks zapletenih problemov, ki zadevajo *ustanavljanje novih podjetij*, zasluži posebno razpravo.

Kar zadeva zgoraj omenjene *prihranke* iz osebnega dohodka, ki jih delavci nalagajo v podjetje, v katerem so zaposleni, je odveč pomislek, da gre tu za pridobivanje nedelovnega dohodka, kakor hitro povežemo dohodke od prihrankov delavcev v njihovo lastno podjetje z možno odločitvijo kolektiva, da del nagrade za upravljanje, ki je delovni dohodek, prihranijo. Gre torej le za to, da se del »presežnega« delovnega dohodka spremeni v njihovo »potrebno delo«. Za prihranke, naložene v svoje lastno podjetje, dobijo delavci *neprenosljive* obveznice, ki jim omogočajo obresti, višje od bančnih; ko odhajajo iz podjetja ali prej pa prihranke dvignejo, da jih potrošijo (npr. kupijo stanovanje ali druge trajne dobrine ali jih naložijo kot hranilno vlogo v banko).

Prihranki delavcev, naloženi v podjetje, so le neznamenit del skladov, s katerimi podjetje gospodari, so pa pomembni zato, ker spodbujajo interes posameznega delavca za uspešno upravljanje, saj je od tega odvisna višina enega dela njegovih dohodkov.

Delovni kolektiv je kolektiv delovnih ljudi. Ljudje pa imajo svoje motive in interese, ki niso neposredno identični z interesi delovne organizacije, v kateri so zaposleni. Taka identičnost obstaja samo pri malem in kapitalističnem blagovnem producentu, ki sta lastnika podjetja. Ekonomska literatura v deželah vzhodnega bloka in

literatura naših dohodkarjev predpostavlja sicer to identičnost tudi ob družbeni lastnini produkcijskih sredstev. Toda za naš sistem jo demantira že dejstvo, da si delavci svobodno izbirajo zaposlitev in praviloma ne prebijejo vsega življenja v isti delovni organizaciji. Kakor mobilnost vseh produkcijskih faktorjev tako je tudi mobilnost dela celo zaželena. Nezaželena fluktuacija delovne sile je samo posledica pomanjkljivosti sistema, predvsem neekonomske delitve osebnih dohodkov.

Računati je torej treba predvsem z neposrednimi interesi delovnih ljudi kot posameznikov in graditi ekonomski sistem ob predpostavki, da so njihovi motivi takšni, kot so. Zato je treba na eni strani z minimalno stopnjo akumulacije pospešiti racionalno gospodarjenje z družbenimi sredstvi, kar bo zagotavljalo zaželeni gospodarski razvoj, na drugi strani pa za tisti del dohodkov, s katerimi delovni kolektivi ali delovni ljudje kot posamezniki prosto razpolagajo, s primernim stimulativnim instrumentarijem doseči, da se njihov čim večji del spremeni v prihranke in družbeno akumulacijo. Pri tem drugem delu dohodka tega ni mogoče doseči, če bi akumulacijo in potrošnjo postavili drugo drugo nasproti. Nasprotno, subjektivno težnjo po dolgoročnem maksimiranju osebnega dohodka in po varnosti je najbolje kanalizirati skozi varčevanje, katerega objektivni rezultat je naraščanje družbene akumulacije in zato v daljšem obdobju tudi potrošnje. Težišče naj torej bo osebni interes posameznika, ki bo zaradi svojih lastnih dolgoročnih koristi — ne pa zaradi imaginarne istovetnosti njegovih interesov z interesi podjetja in družbe — pripeljal do maksimiranja družbene akumulacije.

Kar pa na splošno zadeva *prihranke delovnih ljudi kot potrošnikov*, je treba v sistem vgraditi priznanje, da je varčevanje družbeno koristno. Varčevanje ustvarja prihranke, ti družbeno akumulacijo, družbena akumulacija pa prek investicij ustvarja nova delovna mesta in povečuje produktivnost dela na obstoječih delovnih mestih, tj., povečuje maso novo ustvarjene vrednosti in povečuje dohodke. Praktično vsa zgodovina od začetkov blagovno-denarnih odnosov do danes, na kapitalističnem Zahodu in na socialističnem Vzhodu, demantira teorijo dohodkarjev in dokazuje, da brez obresti, tj. dohodka od prihrankov, blagovno ali denarno gospodarstvo ne more obstajati. Naloga teorije pa je, da upošteva *dejstva*.

6. Vodenje in upravljanje

Zaradi omejenosti časa in prostora se mi zdi najprimerneje, če v zvezi s problematiko *samoupravljanja* v ožjem smislu opozorim na kar bogato in pestro literaturo jugoslovanskih ekonomistov in sociologov (npr. Horvat, Bolčič, Jerovšek in drugi). Pri roki mi je članek V. Tričkovića v »*Ekonomski misli*« iz leta 1969, katerega osnovna teza je, da mora »samoupravno socialistično podjetje najti model, ki omogoča najpopolnejše izkoriščanje vseh potencialov znanstvene

tehnologije, vodenja in upravljanja kot objektivne produktivne sile sodobne družbe. Samoupravljanje mora pokazati svojo superiornost ne samo, kar zadeva 'človeške odnose', saj ta je očitna, temveč tudi kar zadeva ekonomsko učinkovitost gospodarjenja. Ni treba posebej poudarjati, da to drugo v tržnem gospodarstvu določa v jedru tudi usodo samoupravljanja kot višje institucionalne kvalitete.«

Na koncu svojega razmišljanja predlaga Tričković »model razmerja med vodilnim kadrom in preostalim delom kolektiva, po katerem bi bil direktor z izbranim teamom drugih vodilnih strokovnjakov za tehnično-proizvodna, komercialna, finančna vprašanja in raziskovalno delo angažiran po delovnem kolektivu — delavskem svetu — za opravljanje vseh tistih strokovnih funkcij, ki so nujna vsebina znanstvenega vodenja in organizacije poslovanja gospodarskih podjetij. Stimuliranje zaradi maksimalnega angažiranja individualnih kreativnih sposobnosti ob hkratnem prevzemanju popolne odgovornosti za odločitve in iniciative se da zagotoviti tako, da bi bil dohodek vodilnega teama povezan izključno z realiziranim poslovnim uspehom podjetja. Ker je vodilni kader tudi del kolektiva, bi se vsa vprašanja glede funkcij, kompetenc, nagrajevanja itd. regulirala s pravilnikom podjetja.

Tak model daje široke možnosti za stimuliranje različnih vsebin kompetenc vodilnega kadra in njegovih pravic odločanja ter odpira širok prostor za množico organizacijskih rešitev glede participacije delavcev pri odločanju o proizvodno-tehnoških vprašanjih, s tem da se konkretne rešitve izkristalizirajo glede na objektivne potrebe posameznih podjetij in alternative, ki jih predlagajo kandidati za vodilni team.

Tak model organizacijske in upravljalvske strukture ne more ogroziti samoupravnih pravic neposrednih producentov. Fundamentalne odločitve o ciljih in predlaganih programih razvoja ter drugih vprašanjih eksistence podjetja, pravica ocenjevati rezultate poslovanja vodilnega teama, pravica končne delitve dohodka na temelju predlaganih alternativ in končno pravica izbirati in zamenjavati organe vodenja na temelju ocene realiziranih rezultatov — vse to zagotavlja delovnemu kolektivu, da neposredno ali prek delavskega sveta manifestira suverenost samoupravljanja.

Predlagana rešitev v bistvu zagotavlja, da se samoupravni demokratski mehanizem odločanja izrazi na vseh tistih ravneh, kjer je objektivno nujen, ter se tako uresničuje takšna kvaliteta družbenoekonomskega odločanja, v kateri se racionalno obnašanje in ekonomska učinkovitost gospodarskega podjetja združuje z demokratskimi svobodami delavcev v upravljanju, ki so nedosegljive v drugačnih institucionalnih okvirih.«

Mislím, da je o tem še potrebno proučevanje, ki bo pokazalo pot. Usodni pomen rešitve tega vprašanja za sistem samoupravljanja in jugoslovansko gospodarstvo bo tistemu, ki bo prebral ves Tričkovičev članek, jasen.

(Na koncu dvoje vprašanj. Prvič, ali je prav, da ima enako pravico do odločanja o usodi podjetja, delitvi dohodka in pod., delavec, ki je dvajset in več let delal v podjetju in za njegov razvoj žrtvoval dober del svojega presežnega dela, kakor delavec, ki se je zaposlil včeraj in bo podjetje morda že jutri zapustil zaradi boljšega zaslužka, ki ga pričakuje v Nemčiji?)

Drugič, ali je prav, da z enakim glasom odloča o usodi podjetja delavec, ki je leta in leta posojal podjetju, tj., nalagal v podjetje svoje »potrebno« ali »presežno« delo v obliki prihrankov iz osebnega dohodka — kakor delavec, ki je vse osebne dohodke potrošil oziroma ki pri-

hrankov iz osebnega dohodka ni uporabil za to, da se poveča produktivnost dela in s tem dohodek podjetja?

Drugo vprašanje je istovetno z vprašanjem soodločanja pri upravljanju podjetja tistih gospodarskih organizacij, ki so svoja sredstva naložile v to podjetje in imajo delež v njegovem dobičku. S tem se odpira kompleks problematike, pri reševanju le-te pa morajo sodelovati poleg ekonomistov še strokovnjaki z drugih področij.)

7. Družbeno planiranje

S tem, da se je naša družba odločila za pot samoupravljanja in blagovne produkcije, se je odločila tudi, da njeno gospodarstvo uravnava zakon vrednosti, ki se uresničuje kot rezultanta *samostojnih odločitev* množice blagovnih producentov in potrošnikov. Odločanje blagovnih producentov je pojmovno istovetno z njihovim »planiranjem«. »Planiranje« blagovnih producentov je predpostavka za delovanje zakona vrednosti tudi v najčistejšem tipu prostega tržnega gospodarstva, ki se mu je doslej še najbolj približal liberalni kapitalizem prve polovice prejšnjega stoletja. Marksistični klasiki so celo definirali kot eno temeljnih nasprotij v kapitalizmu nasprotje med »planiranjem« v posameznem podjetju in anarhijo v družbi, ki je bilo zanje izraz nasprotja med družbenim značajem produkcije in privatnim prilagajanjem.

Družbeno planiranje pa je po svoji kvaliteti nekaj drugega. Pojmovano v najširšem smislu kot celota družbenih posegov v gospodarsko dogajanje je družbeno planiranje v bistvu intervencija samoupravno organizirane družbe (na raznih ravneh) v proces tržnega gospodarstva, in po njem se šele prosto tržno gospodarstvo razlikuje od planiranega tržnega gospodarstva. V vsakem primeru organizirana samoupravna družba z raznimi pravnimi, organizacijskimi in ekonomskimi ukrepi oblikuje pogoje, v katerih deluje tržni mehanizem in katerim se morajo blagovni producenti v svojih odločitvah prilagajati in jih upoštevati. Družbeni organi lahko dajejo posameznim gospodarskim celicam in njihovim združenjem na razpolago informacije in prognoze, do katerih same ne morejo priti, ali pa postavljajo gospodarstvu neposredno ali posredno naloge, ki naj bi jih izpolnilo.

Priznavanje zakona vrednosti v našem gospodarstvu pomeni, da smatra družba za koristno, če pusti zakon vrednosti delovati povsod, kjer njegovo delovanje daje rezultate, kakršne družba želi. Intervenirala pa naj bi tam, kjer daje prosto delovanje zakona vrednosti nezaželene rezultate oziroma kjer ne daje takih rezultatov, kakršne družba od gospodarstva pričakuje in potrebuje. Z drugimi besedami, družbena intervencija v proces blagovne produkcije naj bi ustvarila za ta proces pogoje in okvir, v katerem pa naj bi se ta proces odvijal *spontano* in avtomatično, tj. s *svobodnimi odločitvami* gospodarskih subjektov, brez neprestanega administrativnega vmešavanja.

Razlika med družbenoekonomskimi sistemi, npr. med kapitalizmom in socializmom, ni v mehanizmu, s katerim sistem zagotavlja učinkovitost gospodarjenja, temveč — kot rečeno — samo v družbenih odnosih. Zato razmerje med tržnim in planskim mehanizmom ničesar ne pove o socialističnem ali nesocialističnem značaju produkcijskega načina. *Trg in planiranje si delita mesto samo z vidika učinkovitosti pri reševanju nalog, ki jih gospodarstvo ima.*

Da bi pa ekonomski sistem bil uspešen, mora reševati vrsto nalog. Naj nakažem samo nekatere:

a) Zagotavljati mora, da se izoblikuje taka *struktura produkcije*, ki bo zadovoljevala najnujnejše družbene potrebe. Na eni strani mora priti do izraza efektivno povpraševanje, ki pokaže intenzivnost posameznih družbenih potreb s cenami, ki so jih kupci pripravljeni plačati. Na drugi strani mora imeti produkcija možnost, da se v kratkoročnih in dolgoročnih procesih prilagodi tem potrebam, kar vključuje mobilnost produkcijskih faktorjev.

b) Zagotavljati mora čim polnejšo *zaposlitev* razpoložljivih produkcijskih faktorjev; če jih namreč ne zaposli popolnoma, če so materialne in človeške kapacitete neizkoriščene, tedaj družba producira pod svojimi možnostmi in tudi troši pod svojimi možnostmi.

c) Zagotavljati mora čimbolj *produktivno uporabo* zaposlenih produkcijskih faktorjev, tj. čim nižje produkcijske stroške. Vsako zmanjšanje porabe produkcijskih faktorjev, ki se kaže v znižanju stroškov, pomeni, da se lahko sprostijo faktorji za drugo produkcijo in se družbena produkcija lahko poveča.

d) Zagotavljati mora primerno *razdelitev* dohodka med materialno in nematerialno sfero ter tako razdelitev osebnih dohodkov, ki bo ustrezala objektivnim produkcijskim odnosom in družbeni zavesti.

e) Zagotavljati mora *akumulacijo in gospodarski razvoj*, vštevši njegovo regionalno komponento, zaradi naraščanja števila prebivalstva in izboljševanja njegovega življenjskega standarda.

Teorija, ki v abstraktni obliki povzema praktične izkušnje, govori, da bi mehanizem trga sam lahko reševal prvo in tretjo nalogo, če bi na trgu vladala popolna konkurenca. V realnem življenju popolnega trga ni, temveč obstajajo monopolistične strukture in druge ovire za prilagajanje produkcije potrebam. Celo popolni trg s popolno konkurenco ne bi mogel reševati drugih nalog: niti vprašanja polne zaposlitve, niti vprašanja razdelitve in tudi ne vprašanja zadovoljive gospodarske rasti. Monopoli, zaposlitev, razdelitev in gospodarska rast so torej eminentna področja družbenega planiranja. Procesov v infrastrukturi in panogah, ki so ji blizu, ter v negospodarski sferi pa trg bržkone sploh ne more uravnati.

Ljubljana, 24. 1. 1971

Družbena moč kot dejavnik razzslojevanja

Prispevek k vprašanju o diferenciaciji slovenske družbe

Problem slojevitosti globalnih družb ali njihovih večjih segmentov je med osrednjimi problemi obče sociologije. Čeprav obstaja o tem nekaj teoretičnih izhodišč in nazorov, razodevajo le-ti v novejšem času vendarle nekaj skupnih, obče priznanih spoznanj. V mislih imamo predvsem ustaljeno razlikovanje med družbenimi sloji v ožjem pomenu (kot bolj ali manj objektivno obstoječimi tvorbami) in pa socialnimi kategorijami ali sloji v statističnem pomenu besede. Z letimi sociologija označuje takšne množine ljudi, ki kažejo kakršnokoli skupno značilnost ali lastnost, kot so na primer starost, spol, poklic, območje stanovanja in podobno. Pri socialnih kategorijah gre tedaj za razporejanje pripadnikov dane družbe v sloje — kar je po navadi dejanje raziskovalca statistika, demografa, sociologa, ekonomista, psihologa in podobno — glede na en sam, ustreznim pripadnikom družbe skupen znak, ki pa mora biti seveda socialno relevanten, to je takšen, ki pogaja ali pa ohranja določena družbena ravnanja, odnose, stike in druga družbena dejstva. Z družbenim slojem (v ožjem pomenu besede) pa sociologija označuje množine ljudi takšnih socialno relevantnih lastnosti, značilnosti, znakov, ki jih ti ljudje sami, prav tako pa tudi drugi pripadniki danega družbenega okolja, ocenjujejo, vrednotijo in jih s tem razvrščajo vzdolž vrednostne lestvice: višji — nižji, boljši — slabši, bolj pomemben — manj pomemben in podobno. S tem ko ljudje ocenjujejo, vrednotijo takšne lastnosti, se jih seveda tudi (in celo predvsem) zavedajo, in tisti, ki takšne lastnosti, znake, značilnosti imajo, se bolj ali manj jasno zavedajo tudi nekakšne podobnosti, skupne pripadnosti, z vsemi drugimi ljudmi, ki imajo prav takšne lastnosti, značilnosti, znake. Iste okoliščine poznajo seveda tudi vsi drugi pripadniki danega družbenega okolja, še več: šele na podlagi takšnega védenja je moči ocenjevati, vrednotiti dane lastnosti oziroma lastnosti, ki jih kažejo, imajo, z njim razpolagajo. Ravno to védenje in na njem temelječe ocenjevanje, vrednotenje, je bistvena sestavina sociološkega pojma družbeni sloj, v nasprotju s socialno kategorijo, ki je v večini pri-

merov le hotena tvorba zainteresiranega raziskovalca. Družbeni sloj v ožjem pomenu označuje sociologija tudi za statusni sloj.

Ena izmed številnih socialno relevantnih okoliščin, po katerih in zaradi katerih so razslojene (stratificirane) globalne družbe in njihovi večji segmenti, je tudi družbena moč. Le-to razumemo za takšno razmerje med družbenimi enotami — posamezniki oziroma skupinami — pri katerem je ravnanje ene, responzivne enote odvisno od ravnanja druge, kontrolirajoče enote. V tem primeru ugotavljamo o takšni družbeni enoti, da ima moč. Sicer pa vse novejšje definicije družbene moči navezujejo na Maxa Webra, ki jo je takole opredelil: »Moč je možnost, zaradi katere en udeleženec družbenega odnosa lahko izsili svojo voljo kljub odporu drugega udeleženca, ne glede na temelj, iz katerega ta možnost izvira.«¹ Takšna široka definicija vključuje seveda celo vrsto pojavnih oblik moči: vpliv, avtoriteto (legitimno moč), prepričevanje, prisiljevanje itn. Vse te oblike moči lahko pomenijo dejavnike razslojevanja določene populacije v tem smislu, da zaradi njih nastajajo takšne množine posameznikov ali skupin, ki razpolagajo s približno enako količino ene ali druge od konkretnih oblik družbene moči oziroma z njo ne razpolagajo, se tega dejstva zavedajo in jih zaradi njega drugi ljudje tako ali drugače ocenjujejo, vrednotijo.

Vprašanje o družbeni moči kot morebitnem dejavniku razslojevanja slovenske družbe obravnavamo v pričujočem spisu, opirajoč se na tri sociološke raziskave, ki so bile izvedene na Slovenskem. Gre za tele raziskave:

— »Struktura vpliva v občini«, raziskovalca dr. Janez Jerovšek in mag. Peter Jambreč, maj 1969 (v nadaljevanju: raziskava I).

— »Distribucija vpliva v podjetjih industrije in rudarstva v Sloveniji«, raziskovalec Bogdan Kavčič, sept. 1968 (v nadaljevanju: raziskava II).

— »Distribucija vpliva v vodstvih občinskih organizacij SZDL ter ocena aktivnosti članstva«, raziskovalci dr. Janez Jerovšek, mag. Peter Klinar, Niko Toš, Miro Gošnik in Vlado Beznik, 1968 (v nadaljevanju: raziskava III).²

Na podlagi navedenih raziskav lahko razmišljamo le o slojevitosti, ki jo morebiti povzroča in vzdržuje v slovenskih občinah in delovnih organizacijah legitimna, institucionalizirana družbena moč oziroma oblast. Le-to pojmujeemo tukaj kot takšno obliko moči, ki izvira iz institucionalnih norm, predvsem iz ustave, statutov, zakonov in podobnih norm. Gre tedaj za politično moč v širšem pomenu besede. Pripominjamo, da je merjenje politične moči posameznikov in skupin danes še relativno slabo razvito. Zaradi tega se je seveda tež-

¹ M. Weber, »The Theory of Social and Economic Organization«, 1957, ed. by T. Parsons, str. 152.

² Vse tri raziskave so razmnožene v zbirki »Projekt: spremembe v socialni strukturi Slovenije«, Ljubljana 1969, ki jo je izdal center za raziskovanje javnega mnenja pri visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani.

ko dokopati do resničnih, objektivnih kazalcev stopnje politične moči, ki pripada posameznikom ali skupinam v dani družbi.³ Ne glede na to pa dajejo raziskave, iz katerih črpamo, dovolj opore za to, da postavimo teoretično in metodološko utemeljene hipoteze o vprašanju, ki nas zanima, hipoteze, ki bi jih morale poznejše, izključno k temu problemu usmerjene raziskave šele preizkusiti. Da nas gradivo raziskav, iz katerih črpamo, za to opravičuje, izhaja ne nazadnje tudi iz tega, da so vse tri proučevale strukturo oziroma porazdelitev vpliva v posameznih okoljih slovenske družbe (v občini, industrijskih in rudarskih podjetjih in pa v občinskih organizacijah SZDL). Vpliv pa je eden pomembnih kazalcev moči, v našem primeru politične moči. Seveda imajo naša razmišljanja o tem veljavo le za čas in območje, v katerih so bile izvedene gornje raziskave.

Pri navedenih raziskavah gre za subjektivna mnenja respondentov o najrazličnejših vprašanih strukture in porazdelitve vpliva, tedaj za njihove zaznave okoliščin in stanj, o katerih so bili vprašani. Ker pa so bili respondenti pri raziskavi I izbrani med vodilnimi ljudmi v občini (odborniki občinskih svetov občinskih konferenc SZDL, člani občinskih komitejev ZKS, občinskih sindikalnih svetov, razni funkcionarji na republiški ravni, ki prebivajo na območju ustrezne občine), menimo, da se njihove zaznave o izprašanih okoliščinah vendarle v precejšnji meri skladajo z objektivnim stanjem. Približno ista kvaliteta občanov je prišla tudi v vzorec raziskave III. Mimo tega pa jemljemo v poštev tudi znano resnico, da ravnaajo ljudje v skladu s svojimi (subjektivnimi) zaznavami, zaradi česar upravičeno sklepamo, da veljajo te zaznave za odsev objektivnih stanj.

I

V samoupravni družbi bi upravičeno pričakovali, da imajo občani pri odločanju o občinskih zadevah vsaj približno tolikšen vpliv, tedaj vsaj približno tolikšno politično moč, kolikršno imajo njihovi predstavniki in voditelji. Raziskava I pa je pokazala, da je precejšnja razlika med količino družbene moči, ki pripada občinskim predstavnikom in upravnim organom ter voditeljem družbenopolitičnih organizacij v občini — zlasti sekretarjem občinskih konferenc ZKS ter predsednikom in sekretarjem občinskih konferenc SZDL —, na eni strani in količino družbene moči, ki gre »navadnim« občanom, na drugi. Raziskava sicer ni neposredno merila količine družbene moči, ki jo imajo občani, nanjo pa se da posredno sklepati iz šibkega vpliva pri reševanju občinskih zadev, ki ga pripisujejo respondenti zborom volivcev, krajevnim skupnostim in pa družbenim organizacijam (prostovoljnim združenjem). Če upoštevamo, da gre zborom volivcev in krajevnim skupnostim vendarle narava institucionaliziranih oblik neposredne socialistične demokracije, lahko iz tega pov-

³ »International Encyclopaedia of the Social Sciences«, MacMillan 1968, XV, 326.

zamemo sklep, da je količina vpliva — kar je v tem primeru identično s količino politične moči, ki gre »navadnim« občanom — izredno nizka oziroma da je sploh ni.

Raziskava I je tudi ugotovila, da je vpliv, ki gre posameznim kategorijam, o katerih govorimo, mednje neenakomerno funkcionalno porazdeljen, in sicer glede na naravo vprašanj, o katerih se odloča. V tem pogledu sta za naše razmišljanje značilni predvsem tile dve ugotovitvi:

1. Visoka in zelo visoka količina vpliva (moči) je pri svetih občinskih skupščin glede takšnih zadev, ki terjajo pri razreševanju strokovno razgledanost (urbanistični in zazidalni načrti, občinski proračun in pa financiranje šolstva). Nizko in zelo nizko količino vpliva pa imajo isti organi v kadrovskih vprašanjih (izvolitev direktorjev gospodarskih organizacij).

2. Temu nasproti pa je v kadrovskih zadevah — zlasti glede izbire kandidatov za predsednike občinskih skupščin in direktorje gospodarskih organizacij — visoka količina vpliva pri predsedniku in sekretarju občinske konference SZDL ter pri sekretarju občinske konference ZKS. Ta okoliščina kaže, da družbenopolitične organizacije še zmeraj izvajajo — ali vsaj skušajo izvajati — svojo politiko v občini prek posameznikov na ključnih položajih ustavne in gospodarske strukture. O tem govori tudi ugotovitev raziskave I, da je namreč v slovenskih občinah poprečno — glede na majhno razliko med razvitimi in nerazvitimi občinami — 84 odstotkov vodilnih ljudi članov ZKS. Kolikor je pri enem delu družbenega sistema količina vpliva (moči) večja, je pri drugem delu manjša, kar se da tudi razbrati iz ugotovitev, ki smo jih omenili. Ta okoliščina se kaže glede vseh institucionaliziranih in neinstitucionaliziranih nosilcev vpliva (moči), ki jih je zajela raziskava I.

Zapisali smo, da bi v samoupravni družbi pričakovali vsaj približno tolikšen vpliv občanov pri odločanju o občinskih zadevah, kolikršnega imajo njihovi predstavniki in pa voditelji družbenopolitičnih organizacij. Ali z drugimi besedami: pričakovali bi neavtokratično, bolj ali manj demokratično porazdelitev vpliva. S tem v zvezi poročilo o raziskavi I upravičeno zastavlja vprašanje o možnosti in učinkovitosti tako porazdeljenega vpliva (moči) v sodobnih družbah in nanj takole odgovarja: »Možna in stvarna je le takšna porazdelitev vpliva v občini, pri kateri imajo občani pomemben in velik vpliv na dogajanje, vendar ne tolikšnega kot njihovi izvoljeni in imenovani predstavniki.« Iz gradiva raziskave, ki — kakor smo bili že omenili — ni neposredno merila količine vpliva (moči) občanov, pa posredno vendarle izhaja, da je ta vpliv prej majhen in zelo majhen kakor pa pomemben in velik.

V naših občinah gre tedaj za izrazito avtokratično (etatistično) porazdelitev vpliva (moči), za katero je značilna visoka količina moči pri ustavno institucionaliziranih (kolektivnih in individualnih) organih oblasti ter voditeljih političnih organizacij, medtem ko je pri »navad-

nih« občanih majhna ali je sploh ni. V luči te ugotovitve teorija o odmiranju države v samoupravnem socializmu ni potrjena, vsaj ne na ravni občine! Vendar pa nas tukaj ne zanima toliko samo vprašanje o porazdelitvi vpliva (moči) v občini, marveč nas zanima v zvezi s tem nekaj drugega. Vprašanje je to: ali je (legitimna) moč takšen dejavnik, ki občane razslojuje v različne družbene sloje, in pa, ali podatki raziskave, ki so nam na voljo, dovoljujejo ugotovitev, da v naših občinah obstoje družbeni sloji, formirani glede na količino družbene moči, s katero razpolagajo njihovi pripadniki? Na prvi del vprašanja odgovarjamo pritrdilno in se pri tem sklicujemo na ustrezna dognanja empiričnih raziskav v svetu, pa tudi na številne ugotovitve teoretične literature od Maxa Webra do T. Parsonsa. Ni razloga, da bi bila v tem pogledu naša družba izjema. Za izčrpen pritrdilni odgovor na drugi del vprašanja pa podatki, ki so nam na voljo, ne dajejo zadostne neposredne opore.

Podatki raziskave I pa vendarle omogočajo tole hipotetično trditev, ki pa bi jo bilo treba še posebej preizkusiti z dodatnimi raziskavami: »Posamezniki, ki pripadajo institucionaliziranim nosilcem oblasti v občini, in pa vodilni člani občinskih družbenopolitičnih organizacij sestavljajo v slovenskih občinah poseben družbeni sloj. Konstitutivna sestavina tega sloja je oblast, s katero razpolagajo, se pravi, legitimna (politična) moč.«

Pri tem imamo v mislih družbeni sloj v ožjem pomenu besede, se pravi, statusni sloj, tedaj takšen družbeni pojav, ki ga ljudje ocenjujejo, vrednotijo in ga uvrščajo na določeno mesto že omenjene vrednostne lestvice. Ne gre zgolj za socialno kategorijo, to je za sloj v statističnem pomenu besede. Podatki raziskave I namreč nakazujejo, da gre pri tistih ljudeh, ki imajo v slovenskih občinah legitimno (politično) moč, za nekaj več kakor za golo socialno kategorijo. Pri tem imamo v mislih zlasti podatke o medsebojnem (intrakategorialnem) druženju vodilnih ljudi v občini. Raziskava namreč ugotavlja, da se 58,8 odstotka anketirancev, ki imajo vodilni položaj v občini, družijo z ljudmi s prav tako vodilnim položajem in le 32,5 odstotka jih vzdržuje stike s posamezniki na nevodilnih položajih. Podatki so takšni:

Položaj anketiranca	Položaj tistega, s katerim se anketiravec družijo	
	vodilni	nevodilni
vodilni	58,8	32,5
nevodilni	44,5	55,1

Razlika 26,3 odstotka je zadosti značilna, da lahko obdržimo gornjo hipotezo o vodilnih ljudeh v občini kot posebnem statusnem sloju. Tudi ugotovitev raziskave I o intrakategorialnem druženju

glede na stopnjo izobrazbe in višino dohodka daje podobno sliko; poprečna razlika v korist »gornjega sloja« v občini glede na omejenjena dva dejavnika znaša namreč 11,8 odstotka, kakor je videti iz spodnjih razpredelnic:

Izobrazba anketiranca	Izobrazba tistih, s katerimi se anketiranec družī	
	visoka	srednja
visoka	57,6	32,8
srednja	40,4	48,1

Raziskava je upoštevala le dve stopnji izobrazbe — visoko in srednjo — ker je bil odstotek odgovorov, ki so se nanašali na nizko izobrazbo, tako majhen, da ga je ustrezna analiza lahko pustila ob strani. Dohodek pa je razdelila na visok (nad 1.800 din), srednji (od 800— do 1.800 din) in nizek dohodek (do 800 din). Tudi v tem primeru je bil delež anketirancev z nizkim dohodkom neznamen in je spodnja razpredelnica upoštevala samo prvi dve stopnji dohodka.

Dohodek anketiranca	Dohodek tistih, s katerimi se anketiranec družī	
	visok	srednji
Visok	45,4	46,5
srednji	30,2	61,1

Vidimo, da višina dohodka ni dejavnik bolj ali manj ekskluzivnega druženja, kakor sta položaj in izobrazba. Glede stopnje izobrazbe pa bi bilo za naše potrebe treba ugotoviti, koliko se le-ta sklada s položajem (vodilni-nevodilni). Iz izkušenj vemo, da se ti spremenljivki ponekod pri nas močno razhajata, raziskava I pa za ugotavljanje gornjega vprašanja ne daje zadosti opore.

Kako pa je s tistimi slovenskimi občani, ki nimajo legitimne (politične) moči v doslej obravnavanem smislu? Ali jih lahko štejemo za kaj več kakor za socialno kategorijo, to je za sloj v statističnem pomenu besede? Za družbeni sloj v ožjem pomenu besede oziroma za statusni sloj bi jih lahko šteli glede na naša uvodna izvajanja samo, če bi med njimi ugotovili popolno ali pa vsaj veliko pomanjkanje legitimne (politične) moči, kakor tudi — kar bi bilo prav posebno pomembno — da se te okoliščine ljudje sami tudi zavedajo, jo vrednotijo in ocenjujejo, ter vse tiste, ki družbene moči nimajo, razvrščajo na nižje stopnje vrednostne lestvice, o kateri smo govorili.

V tem pogledu nam raziskava I razodeva le mnenja vodilnih ljudi v slovenskih občinah, ki so bili, kakor smo že omenili, anketirana populacija pri tej raziskavi. Vprašani o tem, kakšne možnosti

imajo občani za to, da vplivajo na pomembna dogajanja v občini, so odgovorili takole: 42,3 odstotka jih je menilo, da so te možnosti slabe oziroma ne posebno dobre, 57,6 odstotka pa, da so dobre oziroma da imajo občani vse možnosti vplivati na pomembna dogajanja v občini. V tem pogledu se je pokazala precejšnja razlika med razvitimi in nerazvitimi občinami. Medtem ko v razvitih občinah 66,4 odstotka anketiranih vodilnih ljudi meni, da imajo občani dobre oziroma zelo dobre možnosti za to, da vplivajo na pomembna dogajanja v občini — da imajo tedaj veliko količino politične moči — pa je iz nerazvitih občin takšnega mnenja le 47,8 odstotka; razlika 18,6 odstotka je precej pomembna. Omenjene podatke posreduje spodnja razpredelnica:

Možnosti občanov za vplivanje	Nerazvite občine	Razvite občine	Skupaj
— slabe	7,9	1,3	4,4
— ne posebno dobre	44,3	32,3	37,9
— dobre	42,1	56,3	49,7
— zelo dobre	5,7	10,1	8,0

Seveda iz teh podatkov samih še ni moči sklepati na vprašanje o »navadnih« občanih kot o statusnem sloju glede na dejavnik legitimne (politične) moči, s katero razpolagajo oziroma ne razpolagajo. Na tako zastavljeno vprašanje bi lahko odgovorili edinole na podlagi mnenj občanov samih o možnostih ali nemožnostih njihovega političnega vplivanja v občini. Kolikor vemo, si te naloge ni zastavila še nobena raziskava na Slovenskem.⁴

Ne glede na vse to pa podatki raziskave I vendarle nakazujejo, da obstaja med družbenim slojem, katerega pripadniki imajo legitimno (politično) moč v slovenskih občinah, in pa drugimi občani bolj ali manj poudarjena socialna distanca. Na to okoliščino se da sklepati predvsem iz ugotovitev o medsebojnem druženju vodilnih ljudi v občini. S socialno distanco sociologija označuje nekakšen »prazen« družbeni prostor, ki obstaja med posameznimi sloji, občutek bolj ali manj poudarjene ločenosti med družbenimi sloji — pa tudi med posamezniki in skupinami — skratka dejstvo, da so med njimi le formalni, neosebni, nepristni odnosi in stiki ali pa da le-teh

⁴ V SR Hrvatski so to vprašanje že raziskovali. Glej Pavle Novosel, »Politička kultura u SR Hrvatskoje«, izdanje Predsjedništva SSRNH, Zagreb 1969, in pa istega avtorja »Samoupravljanje i politička kultura«, referat na IV. strokovnem sestanku Jugoslovskega združenja za sociologijo, Split, 12. do 14. II. 1970. Podatki razodevajo izredno slabo zavest hrvaškega občana o njegovi normativno določeni politični moči. Če bi ustrezne raziskave na Slovenskem pokazale podobno sliko, bi morali gori omenjena drugačna mnenja vodilnih ljudi v naših občinah oceniti za nerealna. Gre namreč za zavest občanov o njihovi legitimni (politični) moči oziroma nemoči in za skladno ravnanje s takšno zavestjo, ne pa zgolj za normativno deklarirano možnost političnega vplivanja.

sploh ni. Tako pojmovana socialna distanca je posledica tega, da ljudje posamezne družbene, zlasti statusne sloje oziroma njihove pripadnike ocenjujejo in jih — kot smo že večkrat poudarili — razvrščajo vzdolž vrednostne lestvice: višji — nižji; v skladu s takšnim razvrščanjem ljudje seveda tudi ravnajo, kar ima to posledico, da med »višjimi« in »nižjimi« sloji oziroma njihovimi pripadniki ni pristnih, neformalnih, neposrednih odnosov. V našem primeru bi bila osrednja okoliščina, ki jo ljudje vrednotijo in ki povezuje določeno vrsto ljudi v slovenskih občinah v poseben statusni sloj — legitimna (politična) moč.

Sklepanje v tej smeri upravičujejo tudi podatki raziskave III, ki je med drugim empirično ugotavljala, kolikšen vpliv imajo — oziroma naj bi imele — občinske organizacije SZDL na politično dogajanje v svojih občinah. Ta raziskava je zajela na podlagi slučajnostnega vzorca 705 takih članov SZDL, ki imajo v občinskih organizacijah različne vodilne položaje, všteti člani občinskih konferenc SZDL. Anketirano populacijo zato lahko smatramo glede na njeno seznanjenost z vprašanji, na katera je morala odgovarjati, za kvalificirano, njene odgovore pa za ustrezajoče dejanskemu stanju v občinah.

Na vprašanje, kakšen vpliv naj bi imele posamezne funkcionalne skupine občinske organizacije SZDL (predsednik in sekretar, izvršni odbor, občinska konferenca, vodstva krajevnih organizacij in člani) in kakšnega dejansko imajo, so anketiranci takole odgovorili:

Funkc. skupine	Idealni vpliv	Stvarni vpliv
predsednik in sekretar	3,63	3,34
izvršni odbor SZDL	4,07	3,26
občinska konferenca	4,53	3,20
vodstvo kraj. organizacije	3,93	2,49
člani SZDL	4,00	2,13

V razpredelnici je količina vpliva izražena z običajno petstopenjsko lestvico, indeksi med 4 in 5 kažejo na velik, med 3 in 4 na srednji, med 2 in 3 na majhen, med 1 in 2 na zelo majhen vpliv.

Pri analizi gornjih podatkov pade v oči precejšnja razlika med stvarnim in zaželenim (idealnim) vplivom. Tu nas zanima predvsem vpliv, ki ga pripisujejo kvalificirani respondenti »navadnim« članom SZDL: ta vpliv ocenjujejo kot majhen, medtem ko ocenjujejo vpliv vodilnih organov — predsednika in sekretarja, izvršnega odbora, občinske konference — za srednjega. Raziskava tedaj ugotavlja precej poudarjeno avtokratično strukturo političnega vpliva vodilnih organov SZDL v občini. Razlika med indeksom stvarnega vpliva predsednika in sekretarja občinske konference ter »navadnih« članov je 1, 21. Za vprašanje, o katerem razmišljamo, je zlasti pomembna ugo-

tovitev o nizkem vplivu — tedaj o slabi legitimni (politični) moči — članstva SZDL v občini.

Ker gre za najbolj množično organizacijo, ki zajema večino občanov, lahko ugotovitev o šibki politični moči razširimo na vse »navadne« občane in vidimo v njih poseben statusni sloj, katerega poglobljena značilnost je nizka — ali pa praktično nikakršna — legitimna (politična) moč. V oči pa pade, da so vodilni člani SZDL precej drugače ocenili količino vpliva »navadnih« članov organizacije — ki ga, kakor smo navedli, lahko razširimo na občane sploh — kakor pa so isto količino vpliva ocenili respondenti raziskave I. Medtem ko je stvarni vpliv članov SZDL po mnenju respondentov raziskave III majhen, pa je kar 57,1 odstotka respondentov raziskave I ocenilo vpliv občanov za visok in zelo visok (dobro, oziroma zelo dobre možnosti za njihovo vplivanje na pomembna dogajanja v občini). Razlika najbrž ne gre samo na rovaš različnih metod — raziskava III je uporabljala metodo skaliranja, ki je za te namene preciznejša od metode zaprtega, na nekaj modalitet razčlenjenega vprašanja, ki jo je uporabljala raziskava I — marveč jo je vsaj deloma pripisati tudi samozavestnemu pretiravanju anketirancev pri raziskavi I. Nagibamo k mnenju, da je podoba vpliva občanov, kakor jo posreduje raziskava III, realnejša od podobe istega vprašanja, kakršno prikazuje raziskava I.

Zanimivo, za anketirano populacijo in njeno zaznavanje pomena SZDL pa tudi značilno, je njeno mnenje o tem, kakšen vpliv naj bi dejansko imele na politično dogajanje v občini posamezne funkcionalne skupine občinske organizacije SZDL. Po mnenju te populacije bi bilo treba, prvič, močno povečati celotno količino vpliva za organizacijo, in drugič, to količino precej enakomerno porazdeliti med občinsko konferenco, izvršni odbor in člane SZDL, medtem ko naj bi predsednik in sekretar občinske konference imela celo manjšo količino vpliva kakor njeni člani — čeprav nekoliko višjo, kakor jo imata zdaj. Mnenja kvalificiranih respondentov o zaželeni porazdelitvi vpliva v občinskih organizacijah SZDL glede na politično dogajanje v slovenskih občinah kažejo tedaj na nekakšen prehod med demokratično in poliarhično porazdelitvijo vpliva (moči), ko naj bi imeli individualni organi (predsednik, sekretar) manj moči kakor funkcionalne skupine organizacije; sorazmerno velika količina moči, ki naj bi pripadala funkcionalnim skupinam, pa naj bi se bolj ali manj enakomerno porazdelila mednje, se pravi med občinsko konferenco, izvršni odbor in člane SZDL.

Seveda pa podatki raziskave I in III ne dovoljujejo dokončnega sklepa o »navadnih« občanah kot statusnem sloju v slovenskih občinah. Socialna distanca obstaja samo med dvema statusnima slojema oziroma med več statusnimi sloji. Vse dotlej, dokler ne bi ugotovili, da obstajajo ob družbenem sloju tistih ljudi, ki v občinah razpolagajo z legitimno (politično) močjo, tudi še drugi družbeni sloji,

socialne distance med njimi ne bi mogli metodološko neoporečno ugotavljati in meriti. (Ugotavljali in merili bi jo lahko kvečjemu med posamezniki in med majhnimi družbenimi skupinami, s pomočjo tako imenovanih sociogramov, to je posebnih sociometrijskih postopkov.) Še več: statusni sloj obstaja sploh samo glede na neki drug statusni sloj. To pa se pravi, da bi lahko z vso teoretično upravičenostjo govorili o tistih, ki imajo v slovenskih občinah legitimno (politično) moč, kot o statusnem sloju v gornjem smislu samo tedaj, če bi ob njem ugotovili tudi še druge družbene sloje, ki takšne moči nimajo. Raziskava III daje močno oporo hipotezi, da sestavljajo tak družbeni sloj »navadni« občani slovenskih občin.

Z veliko rezervo pa jemljemo mnenje anketiranih voditeljev o disperziji politične moči v občinah. Raziskava I jih je namreč soočila s trditvijo, češ da naj bi bil v naših občinah politični vpliv tako zelo razpršen med številne skupine in posameznike, da praktično nihče več nima tolikšnega vpliva, da bi lahko hitro in učinkovito izpeljal določeno akcijo. Šlo je tedaj za vprašanje o morebitni anarhični porazdelitvi vpliva.⁵

Z gornjo trditvijo se je v celoti ali deloma strinjalo kar 81,9 odstotka anketiranih vodilnih ljudi v občinah. Takšno mnenje anketirancev kaže morda res na občutek njihove premajhne učinkovitosti, prav gotovo pa razloga za tak občutek ni iskati v preveliki razpršenosti družbene moči v občini, saj bi bila takšna trditev v očitnem nasprotju z drugimi ugotovitvami raziskave I. Vzrok omenjenemu mnenju vodilnih ljudi v občinah bo prav verjetno v še vedno veliki vertikalni koncentraciji politične moči na vseh ravneh politične hierarhije, od katerih je tista na ravni občine slej ko prej najnižja. Gre tedaj bržčas še zmeraj za premočan vpliv višjih državnih in političnih stopenj v prostoru slovenske družbenopolitične skupnosti.

II

Podobno kakor v občinah je s porazdelitvijo vpliva — legitimne moči — tudi v gospodarskih delovnih organizacijah. Tudi tukaj je vpliv avtokratično (birokratično) porazdeljen, čeprav bi pri delovnih organizacijah v gospodarstvu, še veliko prej kakor v občinah, pričakovali demokratično, oziroma k poliarhičnosti usmerjeno podobo o porazdelitvi vpliva, zakaj le takšna porazdelitev bi bila v skladu z vsebino in bistvom samoupravljanja. Vse ustrezne raziskave pri nas ugotavljajo tri središča družbene moči v gospodarskih organizacijah: vodilno »linijo« oziroma kolegij (organizatorji proizvodnje, na čelu z direktorjem), samoupravne organe in pa politične organizacije v podjetju. Vprašanje o količini moči, s katero razpolagajo ta sredi-

⁵ Kadar je v kaki organizaciji ali drugem socialnem sistemu *nizka* količina moči porazdeljena med veliko število subjektov ali centrov odločanja, gre za anarhično, kadar pa je *velika* količina moči porazdeljena med veliko število subjektov oziroma centrov odločanja, pa za poliarhično porazdelitev moči.

šča, še ni zadosti raziskano, prav tako pa tudi ne vprašanje o dejanskih odnosih moči med njimi, ki se verjetno pri posameznih delovnih organizacijah bolj ali manj razlikujejo. Raziskave pa ugotavljajo, da so delovni kolektivi večidel le formalni viri moči vseh teh središč v delovnih organizacijah.

Raziskava, reprezentativna za delavce v slovenski industriji in rudarstvu (raziskava II), je odkrila presenetljivo okoliščino, da namreč precejšnje število delavcev v teh podjetjih preprosto ne ve, kolikšen vpliv imajo na dogajanje v podjetju različne skupine: delavski svet, upravni odbor, kolegij, šefi ekonomskih enot, visoko kvalificirani in kvalificirani delavci, polkvalificirani in nekvalificirani delavci, sindikat ter zveza komunistov. Tako je odgovorilo kar 19,7 odstotka vseh anketiranih delavcev. Pri tem se je stopnja izobrazbe pokazala kot pomemben razločevalni znak: kar 36,7 odstotka delavcev, ki imajo manj kot 4 razrede osnovne šole, nasproti 8,4 odstotka delavcev z višjo ali visoko izobrazbo je pokazalo, da so zelo slabo seznanjeni s temi razmerami; kaže, da gre za »strukturni problem in ne za naključnost, marveč za zakonitost«. ⁶ Objektivne vzode te zakonitosti bi bilo treba šele ugotoviti; raztezajo se lahko od velike nezainteresiranosti za samoupravljanje — pri tem bi bilo treba dognati tudi realne vzroke le-te — pa do intelektualne nezmožnosti nekaterih kategorij delavcev, da bi sprejemali ustrezne informacije in se v skladu z njimi orientirali v strukturi družbene moči v podjetjih. Raziskava II je dala nekaj opore za hipotezo v prvi smeri. Delavcem v podjetjih je med drugim zastavila tudi vprašanje, kaj imajo od tega, da delajo v podjetjih. Na to vprašanje so anketirani, razporejeni glede na običajne kategorije, odgovarjali takole (možnih je bilo več odgovorov):

Vrsta povračila	Kolegij	Drugi org. proizv.	Del. v upravi in strok. služ.	Delavci v proizv.
a — soodločam v delovni enoti ali v podjetju	71,8	43,8	19,1	13,5
b — dobivam pohvale, dipl. za dobro delo	3,4	4,6	2,8	4,8
c — dobivam denarne nagrade za dobro delo	0,2	8,5	4,9	6,8
d — dobro se počutim med sodelavci	50,9	59,2	66,3	65,6
e — dobivam plačo (doh.)	80,2	70,7	83,0	71,3
f — dosegam strokovne uspehe pri delu	48,9	44,6	23,0	20,7
g — sodelujem pri športnih, kult., zabav. prireditvah	9,8	6,1	8,9	8,8
h — kaj drugega ne vem	5,4	5,4	3,2	3,6
	0,2	1,5	1,4	4,1

⁶ Raziskava II, str. 7, 8.

Za vprašanje, ali smo upravičeni postaviti hipotezo, da so delavci z manj kot 4 razredi osnovne šole nezainteresirani za samoupravljanje, ali pa nekoliko drugače rečeno, da se subjektivno nimajo za samoupravljalce v podjetjih, v katerih delajo, je pomembna predvsem razporeditev odgovorov pod a) in e) gornje razpredelnice. Medtem ko je dohodkovna motivacija za delo v podjetjih (modaliteta e: »dobivam plačo, dohodek«) kar precej enakomerno porazdeljena med vse vrste delavcev, je s samoupravljaljsko motivacijo (modaliteta a: »soodločam v delovni enoti ali v podjetju«) bistveno drugače. Medtem ko je to motivacijo izkazalo kar 71,8 odstotka članov kolegija (direktorjev in šefov sektorjev), pa jo je pokazalo le 13,5 odstotka delavcev v proizvodnji in pa 19,1 odstotka delavcev v upravi in strokovnih službah. Na podlagi vsega tega lahko sklepamo, da kar 57,8 odstotka delavcev v proizvodnji in pa 63,9 odstotka delavcev v upravi in strokovnih službah ni ravno visoko samoupravno motiviranih.

Iz gornje razpredelnice tako izhaja, da je dohodek (plača) sploh pri vseh kategorijah zaposlenih slej ko prej poglavitni motivacijski dejavnik za delo: odgovorov na modaliteto e — »dobivam dohodek (plačo)« — je pri vseh vrstah zaposlenih več kakor pa na modaliteto a — »soodločam v delovni enoti ali podjetju«. Razlika v korist dohodkovne motivacije je takšnale:

kolegij	+ 8,4 odstotka
drugi organi proizvodnje	+26,9 odstotka
delavci v upravi in strok. službah	+63,9 odstotka
delavci v proizvodnji	+57,8 odstotka

V oči pade, da je razlika največja pri delavcih v upravi in strokovnih službah, iz česar sklepamo, da je ta vrsta delavcev najbolj poudarjeno »dohodkovno motivirana« — v škodo samoupravne motivacije. Zanimivo je tudi, da so pozitivni neformalni odnosi v podjetjih (modaliteta d: »dobro se počutim med sodelavci«) kot motivacijski dejavnik za delo kar precej enakomerno porazdeljeni pri vseh kategorijah anketiranih delavcev. Največji odstotek te motivacije (66,3) kažejo delavci v upravi in strokovnih službah, slede jim delavci v proizvodnji (65,6), najmanjši pa je pri članih kolegija (50,9). Žal raziskava II ne daje podatkov o druženju posameznih kategorij delavcev, iz česar bi lahko sklepali na neformalno druženje v podjetjih kot pomemben stratifikacijski dejavnik. Kaže, da je takšnega druženja največ med delavci v upravi in strokovnih službah in pa med delavci v proizvodnji.

Do sem je sklepanje bržčas neoporečno. Nastaja pa s tem v zvezi dvojce pomembnih vprašanj:

1. Ali se velik del delavcev v proizvodnji in v upravi ter strokovnih službah sploh nima za samoupravljalce, marveč se ima za mezdne delavce oziroma uslužbence.

2. Ali se to stanje tem bolj zgoščuje, čim nižjo izobrazbo oziroma kvalifikacijo imajo ustrezne kategorije delavcev?

Za sklepanje o drugem vprašanju podatki, ki so na voljo, ne dajejo neposredno nobene opore. Omogočajo le bolj ali manj posredno sklepanje. Če namreč vzamemo, da je stopnja informiranosti o podjetju pomemben dejavnik neposredne samoupravne motiviranosti in če vemo — kar smo pokazali zgoraj — da ravno delavci z nizko splošno izobrazbo niso seznanjeni ali pa so le slabo seznanjeni s strukturo vpliva (moči) v svojih podjetjih, lahko sklepamo, da je ravno kategorija slabo izobraženih in zaradi tega tudi nizko kvalificiranih delavcev tista, ki prevladuje med »nesamoupravno motiviranimi« delavci v proizvodnji. Za odgovor na vprašanje, zakaj je odstotek samoupravne motiviranosti zelo nizek tudi med delavci v upravi in strokovnih službah, pa poročilo o raziskavi II ne daje nobene opore. Precej jasno pa je, da poteka med vodilnimi člani podjetja na eni strani in pa delavci v proizvodnji ter delavci v upravi in strokovnih službah na drugi ostro poudarjena stratifikacijska ločnica. To sklepamo med drugim tudi iz tega, da je 8,6 odstotka članov kolegija, 12,9 odstotka drugih organizatorjev proizvodnje, 20,3 odstotka delavcev v upravi in strokovnih službah ter 19,4 odstotka delavcev v proizvodnji navedlo kot *edino* motivacijo za delo v podjetju plačo oziroma osebni dohodek. Raziskava II zategadelj upravičeno ugotavlja, da »v poprečju za vsakega petega delavca dejstvo, da imamo družbeno lastnino proizvajalnih sredstev in samoupravljanje, subjektivno zelo malo pomeni«.7

Ali je morda upravičeno šteti delavce z nizko izobrazbo in kvalifikacijo, katerih velik del je slabo informiran o stanju v podjetjih in ni kaj prida samoupravno motiviran, za poseben družbeni oziroma statusni sloj v smislu naših gornjih izvajanj? Nagibamo k pritrdilnemu odgovoru na tako zastavljeno vprašanje. Razlogi so tile: iz gornje razpredelnice izhaja, da ta vrsta delavcev skorajda ne dobiva ne pohval ne nagrad za dobro delo, da jih le relativno malo doseza strokovne uspehe pri delu in da zelo slabo sodelujejo pri aktivnostih v prostem času — športnih, kulturnih, zabavnih in podobnih — ki jih organizira podjetje.

Že na podlagi teh podatkov bi lahko označili to vrsto delavcev za nekakšen obrozen, bolj ali manj deprivilegiran sloj v podjetjih. Seveda pa obravnavani podatki še ne zadostujejo za to, da bi označili te delavce za statusni sloj. Ne nazadnje tudi zaradi tega, ker so odgovori na vprašanje o pohvalah, denarnih nagradah in aktivnostih v prostem času pri vseh kategorijah anketiranih precej enakomerno porazdeljeni. Poudarjena je le modaliteta f: »dosezam strokovne uspehe pri svojem delu«, kjer je odstotek pozitivnih odgovorov pri članih kolegija najvišji, pri delavcih v proizvodnji pa najnižji. Razlika v korist članov kolegija je 28,2 odstotka, kar tudi nakazuje stra-

⁷ Raziskava II, str. 51.

tifikacijsko ločnico med vodilnimi člani podjetja na eni strani in drugimi delavci na drugi.

Omenjena ločnica se lepo kaže tudi v razlikah med zaznavo dejanskega vpliva (moči) v slovenskih podjetjih industrije in rudarstva in pa tistim vplivom, ki si ga posamezne skupine delavcev v teh podjetjih žele. Razlike prikazuje spodnja razpredelnica.

Skupine	Zaznava delavcih	zaželenega vpliva pri članih kolegija
— kolegij	3,26	3,53
— upravni odbor	3,49	3,49
— delavski svet	3,66	3,65
— šefi ekonomskih enot	3,09	3,08
— Zveza komunistov	3,12	3,07
— VK in KV delavci	2,90	2,70
— sindikat	3,20	2,99
— PK in NK delavci	2,58	2,08

Razlika v porazdelitvi vpliva (moči) v podjetjih, kakor si jo žele vodilni ljudje na eni strani in pa delavci na drugi, je precej značilna. Vrstni red vpliva, ki naj bi ga imele posamezne skupine v podjetju, naj bi bil po mnenju enih oziroma drugih takšenle:

Vrstni red	Indeksi količine vpliva	Mnenje kolegija	Indeksi količine vpliva	Mnenje delavcev
1	3,65	delavski svet	3,66	delavski svet
2	3,53	kolegij	3,49	upravni odbor
3	3,49	upravni odbor	3,26	kolegij
4	3,08	šefi ekon. enot	3,20	sindikat
5	3,07	Zveza komunistov	3,12	Zveza komunistov
6	2,99	sindikat	3,09	šefi ekon. enot
7	2,77	VK in KV del.	2,90	VK in KV del.
8	2,08	PK in NK del.	2,58	PK in NK del.

Za vprašanje, o katerem razmišljamo, sta značilni zlasti dve okoliščini, ki jih razodevajo gornji podatki:

1. Člani kolegija si želijo večji vpliv svoje lastne skupine (ta naj bi bil celo večji od vpliva upravnega odbora) kakor tudi šefov ekonomskih enot — ki naj bi bil precej večji od vpliva sindikata; želijo si tedaj povečan vpliv tistih skupin v podjetju, ki jim sami pripadajo, in pa tistih, nad katerimi imajo bržčas najbolj neposreden vpliv. To je skupina šefov ekonomskih enot.

2. Temu nasproti pa želijo delavci, naj bi upravni odbor imel večji vpliv kakor kolegij, zlasti pa žele povečati vpliv sindikata, ki naj bi bil po njihovem mnenju na četrtem mestu v vrstnem redu količine vpliva, medtem ko ga postavljajo člani kolegija šele na šesto mesto, tja, kamor postavljajo delavci šefe ekonomskih enot — ki pa

jih člani kolegija postavljajo na četrto mesto. Iz tega lahko povzamemo sklep, da žele delavci povečati vpliv (moč) zlasti tistih samoupravnih organov in pa tiste organizacije v podjetjih, o katerih menijo, da bi morali najbolj neposredno zastopati njihove interese. To so upravni odbori in pa sindikalne organizacije. A contrario pa lahko iz tega sklepamo na mnenje oziroma občutek delavcev, češ da njihovi interesi v podjetju niso ravno najbolj zastopani. Morda je ravno v takšnem mnenju oziroma občutku — upravičeno ali ne, česar iz podatkov raziskave II ni mogoče razbrati — vsaj del razlogov za njihovo »podjetniško« nezainteresiranost in pa za njihovo slabo samoupravno motiviranost.

Distribucija stvarnega in zaželenega vpliva vseh skupin po oceni delavcev in članov kolegija:

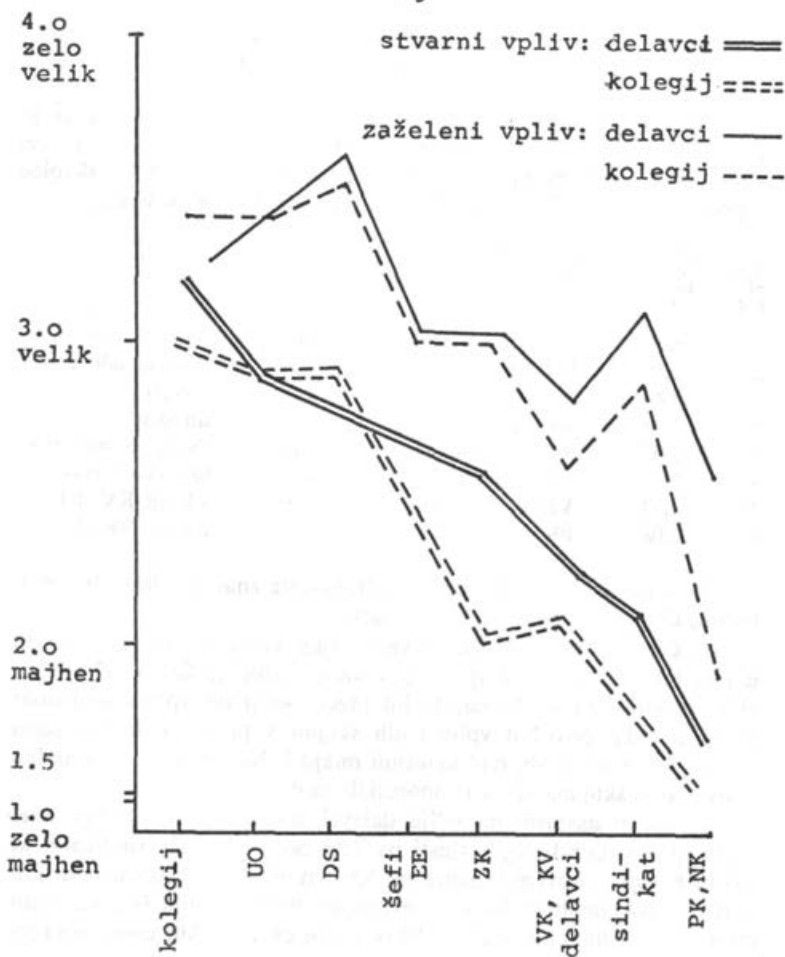
Legenda :

stvarni vpliv: delavci ==

kolegij ===

zaželeni vpliv: delavci —

kolegij ----

Tudi analiza indeksov količine vpliva, ki jo žele člani kolegija oziroma delavci za posamezne skupine v podjetjih, navaja k podobnim ugotovitvam. Medtem ko naj bi bila ta količina po mnenju članov kolegija osredotočena pri delavskem svetu, kolegiju in upravnem odboru, nakar bi bolj ali manj strmo padala navzdol (ustrezna krivulja bi kazala avtokratično značilnost), pa si želijo delavci največ vpliva (moči) za delavski svet in upravni odbor, medtem ko preostalo količino vpliva bolj ali manj enakomerno porazdeljujejo med kolegij, sindikat, Zvezo komunistov in šefe ekonomskih enot. Tudi skupinam VK, KV, PK in NK delavcev želijo dati precej več vpliva kakor pa člani kolegija. Ustrezna krivulja, ki bi se od delavskega sveta in upravnega odbora znižala za 0,40, bi v nadaljevanju dala prej poliarhično kakor pa avtokratično krivuljo.

Vse te okoliščine napeljujejo k tejle trditvi: med tako imenovano vodilno linijo na eni in pa delavci v proizvodnji (in nemara tudi med delavci v upravi in strokovnih službah) na drugi strani potekajo tako izrazite ločnice, od katerih je najmočnejša ravno družbena (legitimna) moč, da lahko zaradi njih štejemo oba sloja v slovenskih podjetjih industrije in rudarstva — vsaj hipotetično popolnoma upravičeno — za dva različna statusna sloja. Nobenega dvoma namreč ni, da družbeno okolje (prav tako pa tudi prizadeti sami) zaradi omenjenih ločnic oba sloja različno ocenjuje in vrednoti in da ju postavlja na različni mesti statusne lestvice — ene (vodilne ljudi) na višje, druge (delavce) pa na nižje mesto. Po drugi strani pa raziskava II takšnih ločnic med delavci v proizvodnji in delavci v upravi in strokovnih službah ne razodeva.

III

Slovenska družba, tako kot katerakoli druga, je diferencirana tudi zaradi dejavnika družbene (politične) moči; o tem ne more biti nobenega dvoma. Zgolj teoretično vprašanje je, ali so sloji, ki obstajajo zaradi tega dejavnika, statusni sloji. Čeprav je to vprašanje sociološko zanimivo, pa praktično politično nima posebnega pomena. Za teoretično vprašanje gre predvsem zategadelj, ker različni sociologi različno opredeljujejo pojav socialnega statusa in s tem seveda tudi statusnega sloja. Če bi razumeli statusni sloj kot množino takšnih posameznikov, ki zavzemajo enake oziroma podobne družbene položaje (socialne pozicije) — kakor ga nekateri teoretiki tudi razumejo — bi morali o slovenski družbi brez pridržka ugotoviti, da je statusno diferencirana tudi zaradi družbene (politične) moči. Ker pa pritegujemo tistim teoretikom, ki družbeni status pojmujejo kot objektivizirano posledico subjektivnega vrednotenja, ocenjevanja in v skladu s takšnim ravnanjem razvrščanja tako vrednotenih položajev (socialnih pozicij) oziroma njihovih imetnikov vzdolž vrednostnega kontinuuma, o katerem smo govorili, ne moremo samo na podlagi raziskav, ki smo jih analizirali iz tega zornega kota, nesporno dognati tako poj-

movanih statusnih slojev pri nas. Podatki omenjenih raziskav pa dajejo trdno oporo za teoretično in metodološko neoporečne hipoteze o obstoju tudi takšnih statusnih slojev. Prepričani smo, da bi ustrezne empirične raziskave potrdile omenjene hipoteze.

Govorimo o diferenciranosti slovenske družbe vzdolž dimenzije družbene (politične) moči, čeprav smo na začetku zapisali, da imajo naša razmišljanja veljavo le za čas in območje, v katerih so bile izvedene raziskave, katerih podatke smo uporabili. Ker pa so občine, delovne organizacije v gospodarstvu in občinske organizacije SZDL v naši družbi vendarle temeljnega politično strukturnega pomena — hkrati s tem pa gre pri njih tudi za takšne socialne sisteme, ki razpolagajo vendarle z relativno precejšnjo količino družbene (politične) moči — smo upravičeni, da posplošimo dognanja oziroma hipoteze o diferenciaciji na celotno slovensko družbo. Kar pa zadeva čas, v katerem so bile raziskave izvedene, velja poudariti, da je statusna, tako kot katerakoli druga socialna diferenciacija takšen družbeni pojav, ki se v nekaj letih ne more bistveno spremeniti.

Zdaj si zastavimo tole vprašanje: ali je statusna diferenciacija vzdolž dimenzije družbene (politične) moči v skladu s težnjami socialistične, zlasti samoupravne družbe? Gre za vprašanje, ki ni več pretežno sociološke, marveč je tudi socialno-filozofske, celo ideološke in deloma tudi politološke narave. Če razmišljamo o diferenciaciji zaradi družbene (politične) moči, potem je takšen ali drugačen odgovor na gornje vprašanje odvisen od tega, kakšno porazdelitev (distribucijo) tega stratifikacijskega dejavnika bomo šteli za ustrezno socialistični samoupravni družbi. Pri iskanju racionalnega odgovora na to vprašanje pa si lahko pomagamo tudi z nekaterimi dognanji sociološke vede.

V socialnih sistemih je družbena moč bodisi koncentrirana, bodisi razpršena (difuzna). Če je koncentrirana, potem z njo razpolagajo le maloštevilni, individualni ali kolektivni subjekti oziroma centri odločanja. Sociološka teorija razločuje dva idealna tipa koncentrirane družbene moči: bodisi pri maloštevilnih voditeljih družbe, bodisi pri »družbeni bazi«. Prvi tip porazdelitve moči označuje sociologija za avtokratični, drugi tip pa za demokratični. V družbeni praksi je med obema idealnima tipoma seveda več prehodov in mejnih primerov, do katerih pride ne nazadnje tudi zaradi potrebe po učinkovitosti danih socialnih sistemov. (Z vprašanjem o učinkovitosti v zvezi s porazdelitvijo družbene moči se tu ne ukvarjamo.)

Po drugi strani pa je družbena moč razpršena takrat, kadar je porazdeljena med veliko število individualnih ali kolektivnih subjektov oziroma centrov odločanja. Tudi pri razpršenosti družbene moči razločuje sociologija dva idealna tipa: če je razpršena relativno majhna količina moči, gre za anarhični, če pa je razpršena relativno velika količina moči, pa gre za poliarhični tip porazdelitve moči. Seveda

so tudi v tem primeru v družbeni resničnosti možni najrazličnejši prehodi in mejni primeri; pa ne samo med anarhičnim in poliarhičnim tipom, marveč — in celo predvsem — med le-tema in pa avtokratičnim oziroma demokratičnim tipom. S takšnimi prehodi smo se srečali tudi pri raziskavah, o katerih smo govorili.

Po vsem tem poskusimo odgovoriti na tole vprašanje: kakšna vrsta porazdelitve moči ne povzroča statusne diferenciacije oziroma je ne ohranja? Očitno takšna, pri kateri je družbena moč razpršena na čim večje število subjektov oziroma centrov odločanja, zakaj v takšnih primerih razpolagajo tako rekoč vsi pripadniki danega socialnega sistema z enako količino moči, ki zaradi tega ne more diferencirati enih — takšnih, ki imajo moč — nasproti drugim družbenim pripadnikom — tistim, ki moči ne bi imeli. Anarhični tip razpršenosti družbene (politične) moči najbrž ne pride v poštev za nobeno sodobno družbo, predvsem zavoljo tega ne, ker gre pri njem za majhno količino moči in zaradi tega tudi za nizko učinkovitost. Drugače pa utegne biti s poliarhičnim tipom porazdelitve družbene (politične) moči oziroma s takšno porazdelitvijo, ki se nagiblje k poliarhičnemu tipu.

Raziskave, ki smo jih analizirali, so nam v tem pogledu pokazale zlasti tile dve značilnosti:

1. Da je količina stvarne družbene (politične) moči, s katero razpolagajo občine, industrijska in rudarska podjetja in pa občinske organizacije SZDL na Slovenskem, prej majhna kakor velika ter da je ta količina moči bolj ali manj avtokratično porazdeljena: največ je je koncentrirane pri vodilnih — individualnih oziroma kolektivnih — organih omenjenih organizacij. Relativno majhna količina družbene (politične) moči, s katero razpolagajo občine, industrijska in rudarska podjetja ter občinske organizacije SZDL na Slovenskem, kaže na to, da je preostala — velika in zelo velika količina te moči — pri drugih, »višjih« subjektih odločanja. (Stopnjo količine družbene moči izraža družbena pomembnost kompetenc, ki gredo ustreznim centrom odločanja.) Tudi ta okoliščina kaže, da so v naši družbi še močni etatično-avtokratični elementi. Seveda pa se tu ne spuščamo v presojanje primernosti takšne politične strukture na sedanji stopnji našega razvoja; strukturo samo ugotavljamo.

2. Vsi anketirani iz teh organizacij — in šlo je, kakor smo videli, za kvalificirano populacijo — želijo občutno povečati količino družbene (politične) moči v ustreznih organizacijah, povečati celo do zelo velike stopnje. Porazdelitev tako povečane količine družbene moči pa naj bi potekala prej poliarhično kakor pa avtokratično: pri delovnih organizacijah naj bi se (predvsem po mnenju delavcev) na primer ta količina bolj ali manj enakomerno porazdelila med delavski svet, upravni odbor, kolegij, sindikat, zvezo komunistov in šefe ekonomskih enot ter naj bi se v vseh teh primerih gibala na stopnji zelo velike količine moči. Podobno stanje smo ugotovili tudi pri občini,

zlasti glede vpliva, ki naj bi ga imele občinske organizacije SZDL oziroma njihovi člani na pomembna družbena dogajanja.

Poliarhična oziroma quasi poliarhična porazdelitev družbene (politične) moči⁸, ki si je želi najbrž veliko število delovnih ljudi na Slovenskem, kaže na težnjo k pluralizmu centrov odločanja, ali z drugimi besedami, političnemu pluralizmu. Seveda v tem primeru ne gre za pluralizem klasičnega, večpartijskega sistema, marveč za pluralizem samostojnih, z veliko količino družbene (politične) moči »opremljenih« samoupravnih subjektov, pa naj gre za temeljne družbenopolitične skupnosti, delovne organizacije in njihova združenja, množične politične organizacije in podobno. Takšen pluralizem centrov odločanja ne bi povzročal, ali pa bi povzročal le v neznatni meri statusno diferenciacijo družbe zaradi družbene (politične) moči. Omoogočal bi tudi močno vzajemno kontrolo procesov odločanja o družbeno pomembnih zadevah in bi bil ne nazadnje tudi popolnoma v skladu z nadaljnjim razvojem samoupravnega sistema. Saj izhaja pluralizem centrov odločanja iz samega bistva samoupravljanja kot družbenega, ne samo ekonomskega, marveč tudi političnega in kulturnega sistema demokratične socialistične družbe. In končno: poliarhična porazdelitev družbene moči je najbrž edina pot za resnično (ne samo v besedah) preseganje meščanskega, rousseaujevskega modela politične demokracije, ki pokaže, analiziran sociološko, izrazito avtokratično podobo.

⁸ O quasi poliarhični porazdelitvi moči govorimo zategatelj, ker bi kazala ustrezna krivulja na grafikonu nekakšen prehod med avtarkičnim in poliarhičnim tipom porazdelitve moči.

Gospodarski odnosi Jugoslavije z deželami v razvoju

I

Po drugi svetovni vojni nastajajo nove samostojne države v Afriki in Aziji. Večina držav nastaja na gospodarsko manj razvitih območjih kontinenta. Gospodarska dejavnost je skromna ali pa je omejena na eksploatacijo naravnega bogastva (predvsem mineralov) in na monokulturno agrarno proizvodnjo. Struktura gospodarstva je prilagojena gospodarskemu konceptu nekdanjih kolonialnih metropol in v zvezi s tem določajo tudi prioritetni razvojni programi interesi mednarodnih finančnih družb. Mlade, na videz politično suverene države so praviloma že ob nastanku gospodarsko odvisne. O glavnih smereh njihovega gospodarskega razvoja praviloma odločajo interesi tujih družb in finančnih grupacij; prioritetni cilji, ki jih postavijo, se redkokdaj ujemajo z objektivno postavljenimi najsmotnejšimi cilji nove mlade države. S tem se na novo nastale države pridružijo po svojem gospodarskopoličnem položaju podobni skupini južnoameriških in srednjeameriških držav. Če k tem državam prištejemo še slabo razvite države Mediterana, z izjemo Italije, ki se je zaradi izdatne pomoči takoj po vojni in razvitega severnega dela razvila v industrijsko državo, in nekaj starejših samostojnih, vendar revnih držav, ki so ostale na periferiji svetovnega razvoja, imamo pred seboj del sveta, za katerega se je v mednarodnih forumih udomačil izraz: dežele v razvoju.

Revščina in gospodarska neogljenost sta bili glavni oviri, da bi novo nastale države lahko organizirano in normalno funkcionirale. Bivše kolonialne sile in mednarodne družbe imajo v večini teh dežel pomembne investicijske naložbe in pogostokrat tudi svoje rojake — naseljence. Veliko jim je do tega, da se razširi eksploatacija surovin in utrdi njihov gospodarski položaj; za to pa potrebujemo v teh deželah gospodarsko in politično stabilnost v okviru obstoječih družbenopolitičnih odnosov. Če tam vlada splošna revščina in nerazvitost, ni mogoče te želje uresničiti; zato so razvite države pomagale in še danes pomagajo s strokovnjaki in materialnimi sredstvi.

Razviti svet je začel pomagati nerazvitim, tj. deželam v razvoju, po drugi svetovni vojni. V letih 1950 do 1960 je pomoč hitro naraščala ter je dosegla v letu 1960 že 8 milijard dolarjev. V tem času je to bilo približno en odstotek bruto nacionalnega proizvoda tistih razvitih držav, ki so to pomoč dajale.

Po letu 1961 je pričela pomoč relativno zaostajati za povečanjem bruto nacionalnega proizvoda razvitih držav in se še do danes ni vrnila na stopnjo, ki jo je dosegla leta 1960.

Po letih in virih je bil skupen neto dotok finančnih sredstev v dežele v razvoju in v multilateralne agencije (v milijardah dolarjev):

	Povpreček na leto					
	1950—1955	1956	1961	1963	1967	1968
Skupaj	3,5	6,2	9,2	8,6	11,2	12,8
— javna pomoč od tega:	1,9	3,3	5,2	5,9	6,6	6,4
a) darila ali podobno	1,2	1,9	4,5	4,4	4,4	4,1
b) posojila	0,5	0,5	0,6	1,5	2,3	2,4
— drugi javni viri	ni znano	ni znano	0,9	0,2	0,3	0,5
— privatni viri	1,6	2,9	3,1	2,5	4,2	5,8

Podatki iz knjige: L. B. Pirson, »Partners in development«, 1969.

Od celotne pomoči za razvoj je samo manjši del iz multilateralne pomoči, tj. pomoči, ki je v načelu v celoti usmerjena na to, da se realizira dolgoročni in samostojni razvoj, katerega končni namen je, da se dežela usposobi za nadaljnji samostojni razvoj. Pretežni del sredstev je bil dodeljen na bilateralni osnovi in, kot že navedeno, v ozkih okvirih gospodarskopoličnih interesov dajalcev pomoči.

Bilateralna pomoč je neenakomerna in tudi nepravično razdeljena tako po področjih kakor tudi glede nujnosti in potreb. Ni kontinuirana in zanesljiva, ker je večina bilateralne pomoči odobrena praviloma za krajša obdobja ter vezana navadno na zamudne procedure in subjektivne ocene vlad — dajalcev pomoči. Sam postopek odobravanja bilateralne pomoči ustvarja tak položaj, da postane pomoč politično pogojena in ozko namenska. To, da je dežela v razvoju zavezana kupovati v deželi, ki daje finančno pomoč, povzroči, da se zvišujejo cene (empirično je izračunano, da je v teh primerih oprema poprečno za 20 % dražja) in da ima kupec precej omejeno izbiro tako glede tehnologije, kvalitete in podobnega.

Zaradi teh neugodnih okoliščin so bile na videz visoke vsote pomoči v praktičnem delovanju razvrednotene. Takšna pomoč otežuje, da bi te dežele učinkovito dolgoročno planirale skladen razvoj. Prav tako pa pomeni politično vezanje pomoči nedopustno vmešavanje v suvereni položaj dežele, kar ima lahko pogostokrat katastrofalne posledice za dežele v razvoju. Lahko ugotavljamo, da je bilateralna pomoč bolj v prid temu, da se utrdi ali obnovi dominantni

položaj nekdanjih kolonialnih sil ali mednarodnih finančnih družb, kot pa samemu razvoju dežele, ki sprejema pomoč. Na robu naj še zapišem, da bi bilo napačno posplošeno sklepati, da vložena sredstva in bilateralna pomoč deželam v razvoju, kljub omenjenemu subjektivizmu in pomanjkljivostim, niso dale tudi nekaj dobrih rezultatov. Le-ti so se manjšali oziroma se spreminjali v negativne učinke tako, kot so se oddaljevali interesi dajalca pomoči od temeljnih ekonomsko-političnih interesov tistega, ki je pomoč prejemal.

Prepad med razvitimi in deželami v razvoju se v zadnjem desetletju ni prav nič zmanjšal. Trdimo lahko celo nasprotno, da dežele v razvoju relativno čedalje bolj zaostajajo za razvitimi deželami. Nezadovoljiva kvaliteta in kvantiteta pomoči ni omogočila nujno potrebnega napredka dežel v razvoju. Hkrati pa so se pogoji mednarodne trgovine nepretrgoma in diskriminacijsko spreminjali v škodo dežel v razvoju. Čedalje bolj stopa v ospredje vprašanje tako imenovane »tehnološke podreditve« nerazvitega sveta po razvitih.

Probleme razvoja manj razvitih so v zadnjem desetletju obravnavali na številnih mednarodnih konferencah in forumih. Na beograjski konferenci šefov neuvrčenih držav leta 1961 je bila dana prva iniciativa za to, da se skliče konferenca Združenih narodov o trgovini in razvoju (UNCTAD). Zdaj z optimizmom, zdaj s pesimizmom pri protagonistih razvoja manj razvitih so potekale konferenca v Kairu leta 1962, konferenci UNCTAD v Genevi leta 1964 in New Delhiju leta 1968, konferenca manj razvitih v Alžiru leta 1967 in številna zasedanja generalne skupščine Združenih narodov ter njenih organov. Pri oblikovanju politike za mednarodno akcijo v zvezi z vprašanjem razvoja je bil izredno dragocen prispevek Jugoslavije kot neuvrščene dežele in dežele v razvoju.

Najpomembnejši korak h konkretnemu reševanju problemov manj razvitih je bil dosežen na jubilejnem zasedanju generalne skupščine Združenih narodov oktobra 1970. Zasedanje je bilo pod močnim vplivom pravkar končane konference šefov neuvrčenih držav v Lusaki, kjer je bila soglasno sprejeta, poleg drugih dokumentov, tudi deklaracija o neuvrčenosti in razvoju. Sprejetje te deklaracije je ustvarilo izredno ugodno politično ozračje pri večini članic Združenih narodov, kar je zlomilo opozicijo tistih, ki nasprotujejo ideji razvoja. To je omogočilo, da je bila na jubilejnem zasedanju sprejeta resolucija o mednarodni strategiji razvoja za drugo dekada razvoja Združenih narodov. S to resolucijo so se končno razvite države zavezale, da bodo najpozneje do leta 1975 prenesle 1 % bruto nacionalnega proizvoda za pomoč deželam v razvoju. Od tega naj bi bilo 0,75 % v obliki javne pomoči. Resolucija je tudi določila roke za ukrepe, ki naj bi izboljšali pogoje mednarodne trgovine za dežele v razvoju in olajšali transfer znanstvenih in tehnoloških dosežkov v dežele v razvoju.

Če bodo uresničeni konkretno določeni cilji v drugi dekadi razvoja, za to pa bo potrebna nenehna dejavnost vseh, ki se za to

iskreno zavzemajo, bo to omogočilo zadovoljiv gospodarski in kulturni napredek dežel v razvoju. Nekatere med njimi pa se bodo že usposobile za samostojen razvoj, temelječ na njihovih lastnih silah, brez tuje pomoči.

II

Pomembna komponenta napredka dežel v razvoju je njihovo medsebojno gospodarsko sodelovanje. S procesom industrializacije in spremljajočo jo diverzifikacijo proizvodnje v teh deželah je postalo nujno intenzificirati njihovo gospodarsko sodelovanje, ki še občutno zaostaja za stvarnimi možnostmi. Deklaracija neuvrščenih iz Lusake posveča več poglavij načelom načrtovanja in organizaciji gospodarskega sodelovanja med deželami v razvoju.

Jugoslovanska ekonomska praksa je sorazmerno pozno spoznala, kako pomembni in koristni so lahko gospodarski odnosi z deželami v razvoju. V obdobju centralističnega administrativnega vodenja gospodarstva je veljal v zunanji trgovini sistem koeficientov. Leta 1961 je bil uveden enoten obračunski tečaj, trgovinska menjava s tujino se je pričela regulirati s premijami, davčnimi olajšavami, carino, prometnim davkom, kontingenti in podobnim. V tem času ni mogoče zaslediti znamenj, da bi administracija in drugi gospodarski dejavniki trgovinskim odnosom z deželami v razvoju načrtno posvečali kako pozornost.

Gospodarski odnosi z deželami v razvoju so močno zaostajali za tedaj že močno razvitimi političnimi stiki.

Posamezni primeri obsežnejše tekoče blagovne menjave z nekaterimi deželami v razvoju, s katerimi smo imeli tedaj veljavne kliniške plačilne sporazume, so bili le rezultat »državne trgovine«, ne pa posledica načrtnega gospodarskega povezovanja z deželami v razvoju. Ugodno se je razvijal izvoz opreme in storitev v te dežele. Ta se je odvijal predvsem na temelju državnih kreditov, skladno s takrat doseženo stopnjo družbenopolitičnih odnosov pri nas. V prvi fazi stikov so nastajali številni pozitivni učinki, ki so se kazali na primer v tem, da smo si odpirali popolnoma nove trge ter spoznavali običaje in posebne značilnosti novo nastalih držav.

Po letu 1965 je zunanjetrgovinski sistem doživel nove korekcije, ki naj bi pripomogle, da bi izpeljali ustrežnejšo regionalno razporeditev trgovinske menjave. Kljub temu da je bila poglavitni razlog, ki je narekoval te korekcije, želja po ravnovesju salda na kliniških računih, so se leta 1968 že utrdila načela, naj se rastline za prehrano in industrijske rastline kupujejo neposredno od dežel proizvajalcev, tako da so bili v zvezi s tem tudi izključeni nepotrebni posredniki iz zahodnih metropol ter borznih postojank. S stopnjo družbeno-ekonomskih odnosov, ki smo jo dosegli pri nas doma, je prišel v nasprotje izvoz opreme in storitev na temelju državnih kreditov. Čedalje bolj opazne so postajale pomanjkljivosti starega načina financiranja izvoza v novem reformskem obdobju. Poslovna

samostojnost gospodarskih organizacij in njihova materialna sposobnost, da prevzamejo odgovornost nase, sta bili bistveno novi kvaliteti, ki ju ni bilo več mogoče zajezi s stimulacijami državnih kreditov. Če bi še nadalje ohranili sistem državnih kreditov, bi to pomenilo za jugoslovansko skupnost veliko tveganje, ker bi se krediti odobrvali brez prave podpore poslovno samostojnih gospodarskih organizacij. Po drugi strani pa je bila še neka nevarnost, namreč, da bi bili naši partnerji nezadovoljni, pa tudi razočarani zaradi omejenega in neelastičnega dodeljevanja finančnih sredstev, kar je imamentno državnim kreditom. S sistemom dodeljevanja državnih kreditov nam namreč ni uspelo dovolj jasno precizirati in razmejiti odgovornosti tujih kupcev in jugoslovanskih gospodarskih organizacij, tj. prodajalcev, za to, da bo dobavljena oprema tudi zadovoljivo obratovala. Iz tega obdobja imamo nekaj mučnih sporov, ki še do današnjega dne niso poravnani (npr. Mali, Sudan).

Julija 1967. leta je zvezna skupščina sprejela zakon o skladu za kreditiranje in zavarovanje izvoznih poslov. To je pomenilo napredek v uresničevanju reformnih načel v našem izvozu opreme in storitev. Gospodarske organizacije so po letu 1967 same sklepale pogodbe o kreditiranju izvoznih poslov. Njihovi poslovni interesi določajo strukturo ter obseg izvoza opreme in storitev, obenem pa prevzemajo v celoti odgovornost za izpolnitev pogodbenih obveznosti. Finančna sredstva sklada so odobrena domačim gospodarskim organizacijam, ki sodelujejo v kreditiranju inozemskega kupca s svojimi lastnimi in pa bančnimi sredstvi.

Strukturo jugoslovanskega izvoza v dežele v razvoju prikazuje spodnja razpredelnica:

	v milijonih dolarjev				
	1965	1966	1967	1968	1969
živila	6,8	8,2	13,6	5,7	7,6
surovine	11,2	12,8	15,1	10,7	11,1
oprema	77,9	89,0	60,5	85,6	103,1
drugi ind. proizvodi	67,6	68,4	60,5	63,0	72,8
	163,5	178,4	149,7	165,0	194,6

Opazimo lahko, da se je izvoz v letu 1967 zmanjšal. Prav tako zaznamujejo tudi podatki o uvozu iz dežel v razvoju v 1967 in 1968 upadanje (183 oziroma 159 milijonov dolarjev v primerjavi s 191,8 v letu 1966). Večji obseg blagovne menjave z deželami v razvoju zaznamujemo zopet leta 1969 (194,6 milijona dolarjev v izvozu in 244,5 milijona dolarjev v uvozu). Če podrobneje analiziramo vzroke za ta nihanja, vidimo, da je potem, ko se je država umaknila iz področja neposrednega financiranja izvoza, nastal določen zastoj, ker domača podjetja niso bila v celoti pripravljena na to kvaliteto spremembo. Novo nastala kvaliteta je terjala nov stil poslovanja, ta pa

se je začel uveljavljati dokaj pozno tako v gospodarstvu kot v državni upravi.

Danes je blagovna menjava Jugoslavije z deželami v razvoju, kljub absolutnemu povečanju, relativno še vedno pod ravnijsko iz leta 1965/1966. Delež posameznih področij po letih je takle:

Leto		Skupaj SFRJ	Dežele v razvoju	Azija	Bližnji vzhod	Afrika	Latin. Amerika
1965	izvoz	100	14,9	7,1	1,6	4,8	1,4
	uvoz	100	13,8	3,9	1,6	5,0	3,3
1966	izvoz	100	14,6	6,9	1,7	4,7	1,3
	uvoz	100	12,2	3,3	1,8	3,4	3,7
1967	izvoz	100	12,0	4,8	2,1	3,7	1,4
	uvoz	100	10,1	2,7	1,4	2,9	3,1
1968	izvoz	100	13,1	5,7	1,7	4,0	1,7
	uvoz	100	8,8	2,3	1,4	2,7	2,4
1969	izvoz	100	13,2	5,0	1,6	3,9	2,7
	uvoz	100	11,4	3,8	1,8	3,4	2,4

III

Iz navedenih podatkov bi bilo nepravilno izvajati poenostavljene sklepe. Zanesljivo pa lahko trdimo, da sta npr. povečano vlaganje v modernizacijo proizvodnih sredstev in razmah kooperacijskih pogodb z zahodnoevropskimi podjetji nujno vplivala na relativno večji delež industrijsko razvitih dežel v jugoslovanski blagovni menjavi. Na drugi strani je razvoj industrije v deželah v razvoju zmanjšal pri njih povpraševanje po nekaterih naših klasičnih izvoznih artiklih. Zapora Sueza in podražitev pomorskega transporta sta zavrla menjavo z Azijo in vzhodno Afriko. Kljub navedenim negativnim vplivom pa lahko na podlagi podatkov trdimo, da je v jugoslovanski blagovni menjavi delež menjave z deželami v razvoju nezadovoljiv in da je pod ravnijsko naših materialnih potreb in ekonomskih interesov. Težko je oceniti odstotek t.im. »zadovoljivega deleža«. Med naloge srednjeročnega plana sodi tudi ocena tega problema.

Po grobih izračunih bi lahko rekli (upoštevajoč materialne možnosti in optimalne ekonomske interese), da se delež uvoza iz dežel v razvoju lahko poveča približno za 3%. Dajati grobe aproksimativne ocene o možnostih povečanja izvoza je mnogo težavneje. Posebno še če upoštevamo veliko število neznank in dejstvo, da je naša sposobnost za izvoz opreme tesno povezana z materialno sposobnostjo našega izvoza kapitala, le-ta pa je zelo omejena.

Izhodišče za takšno obravnavanje naj bi temeljilo na dejstvu, da je Jugoslaviji uspelo pridobiti si v mnogih državah Afrike, Azije in Latinske Amerike, z velikimi napori in žrtvami, poleg politične

tudi gospodarsko veljavo. Ta gospodarska uveljavitev je dragocen dosežek, ki ga zaradi naših lastnih materialnih težav v letih 1970—1971 ne bi kazalo v nobenem trenutku niti v nobenem pogledu podcenjevati ali ogrožati. Razmah in utrjevanje našega gospodarskega položaja v teh deželah neposredno vplivata na napredek polovice vseh gospodarskih panog pri nas.

Poskusiti je torej treba, da se izdelata takšen program dejavnosti, ki bi ustrežal našim sorazmerno skromnim materialnim možnostim, hkrati pa bi v polni meri omogočal uporabiti naše močne intelektualne kapacitete. Vse to pa je treba zajeti v okviru naše afirmacije v deželah v razvoju, in sicer v obliki iskrenega, zanesljivega in dobronamernega družabništva.

Sodim, da bi lahko našo dejavnost realizirali v treh smereh:

1. Jugoslavija je sama dežela v razvoju, zato materialno ne more sodelovati tako, da bi dajala obsežno javno pomoč ali kredite pod koncesijskimi pogoji drugim deželam v razvoju. Aktivno pa lahko sodeluje v dajanju pomoči s strokovnjaki, s posredovanjem ekspertiz in znanstvenih raziskav v jugoslovanskih inštitutih ali z organizacijo raziskovalnih centrov v teh deželah. Potrebe dežel v razvoju so ponavadi največje ravno na področjih, kjer so jugoslovanska znanost in praktične izkušnje na svetovni ravni. Mislim predvsem na tele panoge:

— kmetijstvo, predelava lesa, energetika, gradbeništvo, rudarstvo, pomorstvo, farmacevtika.

Strokovno objektivna in znanstveno zanesljiva pomoč pri izbiri projektov, pri odločanju med različnimi variantami teh projektov in pri njihovi realizaciji je izredno dragocena, posebno če se spomnimo na to, kar smo v prvem delu te razprave dejali o sumljivih straneh bilateralne pomoči in primarnih interesih razvitih metropol. Ta pomoč in tehnično sodelovanje se lahko razširita na znanstvene raziskave v jugoslovanskih inštitutih in zavodih za specifične probleme dežel v razvoju (npr. kmetijska in vrtnarska proizvodnja v tropskih krajih, uporabnost kmetijskih in gozdnih pridelkov dežel v razvoju v moderni tehnologiji, zaščita provenience specifičnih proizvodov). Spekter potencialnih možnosti za dajanje pomoči v obliki intelektualnih storitev je širok in za jugoslovanske materialne možnosti to ne bi pomenilo nepremagljivega bremena. Za dežele v razvoju pa bi to bila dragocena pomoč, katere kapitalizacija bi bila lahko enaka mnogim milijonom dolarjev. Odkritosrčno sodelovanje, ki bi temeljilo na obširnem dajanju intelektualnih storitev, bi potrdilo ali pa utrdilo prisotnost Jugoslavije v teh deželah in olajšalo komercialno dejavnost naših podjetij. V ta namen pa bodo vedno potrebna, poleg sredstev iz gospodarstva, tudi proračunska sredstva.

2. Blagovna menjava in investicijsko sodelovanje med samimi deželami v razvoju sta še dokaj skromna. Z razvojem industrije in z diverzifikacijo tradicionalne proizvodnje v novo nastalih državah postaja vsebina medsebojnega gospodarskega sodelovanja čedalje

bolj bogata in ekonomsko zanimivejša. Čedalje več bo dežel v razvoju, ki bodo zavestno in konkretno podpirale to sodelovanje. Pri tem pa ostaja za Jugoslavijo obseg klasične menjave, kot je bilo že omenjeno, omejen. Z obogatitvijo ekonomskih odnosov in s prehodom od klasične menjave in komercialnih kreditov na dolgoročno proizvodno-finančno sodelovanje in partnerstvo v obliki mešanih družb, konsignacij v pristaniščih, prodajnih in predelovalnih organizacij, specializacije in delitve dela itd. lahko nastopi nova kvalitetna stopnja jugoslovanskih gospodarskih odnosov z deželami v razvoju. Prvi začetni uspehi jugoslovanskih podjetij v tej smeri opravičujejo napore in sredstva, ki so bila za to že vložena. Ko bomo v prihodnje urejali kreditiranje in zavarovali izvozne posle, bo treba upoštevati te izkušnje in omogočiti gospodarskim organizacijam, bankam in zavarovalnicam, da se bodo kar najbolj angažirale v tej smeri. Za realizacijo teh oblik sodelovanja so potrebna večja sredstva, vendar pa značilnosti novega prijema ter struktura za to potrebnih finančnih sredstev omogočajo, da angažiramo nove, doslej nedostopne vire in vpeljemo nove poslovne metode za koncentracijo sredstev.

3. Razvoj posameznih panog gospodarstva v Jugoslaviji se mora ekonomsko prilagoditi dolgoročnim trendom razvoja predelovalne in druge industrije v deželah v razvoju. Realno je treba računati s povečano predelavo npr. bombaža, kož, mineralov, kmetijskih pridelkov v polizdelke ali finalne izdelke v samih deželah — proizvajalcih surovin. Prilagojevanje tem trendom lahko poteka v dveh smereh (lahko tudi v kombinaciji obeh), tj. v partnerstvu in poslovni delitvi dela z nastajajočo industrijo v teh deželah ali pa v ozki specializaciji in uvajanju vrhunske tehnologije, ki bo zasnovana predvsem na kvaliteti in manj na kvantiteti proizvodov. To bo omogočilo, da se bo povečala blagovna menjava z deželami v razvoju, ker bodo predvsem na uvozni strani odpadle ekonomsko neupravičene in pretirane restrikcije, ki jih še danes izsiljuje domača proizvodnja množičnih in le začetno obdelanih proizvodov s tega območja.

Predlog, naj našo dejavnost usmerjamo predvsem v navedene tri smeri, pa ne izključuje še nadaljnjega izpopolnjevanja že uveljavljenih načel v tekoči blagovni menjavi z deželami v razvoju. To bo pripomoglo, da bomo še utrdili že doseženo stopnjo blagovne menjave do tedaj, ko bodo zaživele nove oblike gospodarskega sodelovanja, ali pa bo to koristna dopolnitev novih oblik. Komerencialni krediti izvoznikom opreme, storitev in ladij bodo tudi v prihodnje pomemben dejavnik blagovne menjave in investicijskega sodelovanja z deželami v razvoju. Začasne nejasnosti glede tega, kako se bodo v prihodnje zbirala potrebna sredstva za kreditiranje izvoznikov, ne bi smele povzročiti občutnega zastoja v izvozu opreme na kredit. Kvalitetne spremembe odnosov med udeleženci v financiranju izvoza se bodo zanesljivo uveljavile v še učinkovitejšem kreditiranju izvoza, ki pa je že 1967 prešel iz državne sfere v območje poslovnih odločitev zainteresiranih partnerjev in upravnega odbora sklada.

Republike in diplomatska služba

I

Ob razpravah o novi vlogi federacije se nam ponovno zastavlja tudi vprašanje o enakopravnem sodelovanju kadrov iz republik v organih in telesih federacije, ker je to pomemben element enakopravnosti in soodgovornosti republik, narodov in narodnosti v jugoslovanski skupnosti. Po brionskem plenumu smo v Jugoslaviji dokaj intenzivno razpravljali o tem, da je treba uvesti ustrežnejšo narodnostno strukturo kadrov v zveznih organih, tako da bi odražala federativno ureditev naše države. Izoblikovala so se različna načela, izhodišča, ključni,¹ ki jih skušajo v praksi že nekaj let uresničevati. Medtem ko je na ravni tako imenovanih zveznih funkcionarjev že uveljavljeno načelo o paritetni kadrovske zastopanosti republik in pokrajin, pa se to načelo toliko manj zadovoljivo izvaja na ravni strokovno političnih kadrov, nosilcev strokovnih zadev in strokovnih sodelavcev v raznih organih zvezne uprave. Pravzaprav ni še niti načelno razčiščeno, ali naj za kadrovske strukture v teh organih glede na republiško poreklo velja načelo paritetne ali proporcionalne zastopanosti (glede na število prebivalcev republike ali naroda).

Uresničevanje tega načela na ravni zvezne uprave in strokovno političnih služb je dokaj boleč in zapleten proces, ker po eni strani zadeva veliko število delavcev, ki že dolga leta delajo v teh službah in organih, po drugi strani pa delo v teh organih zahteva posebno usposobljenost. Zato se v zveznem aparatu srečujemo z najrazličnejšimi mnenji, stališči, predsodki in večkrat tudi z močnim odporom do politike uresničevanja načela o ustrežnejši narodnostni oziroma republiški strukturi kadrov v zvezni administraciji.

V tem sestavku bomo skušali prikazati — seveda si ne domišljamo, da bi lahko v njem to vprašanje do kraja razčistili — kako se načelo o enakopravnosti zastopanosti republik izvaja v naši diplomatski službi, kakšne težave in problemi nastajajo pri tem v praksi in kakšne so objektivne in subjektivne ovire, ki preprečujejo,

¹ Resolucija IX. plenuma CK ZKJ iz leta 1968, dokument zvezne skupščine iz istega leta.

da bi se to načelo hitreje uresničevalo v državnem sekretariatu za zunanje zadeve (DSZZ) in v naših diplomatskih ter konzularnih predstavništvi v tujini. Pri tem izhajamo iz prepričanja, da se sodelovanje in soodgovornost republik v oblikovanju in uresničevanju zunanje politike SFRJ izražata tudi v tem, da so republiški kadri enakomerno zastopani v naši diplomatski službi, in da bo z novo vlogo federacije to vprašanje dobilo še večji pomen.

II

Načelo o enakopravni zastopnosti narodov in narodnosti ni novo v DSZZ. V prvem povojnem obdobju, od leta 1946 pa nekako do 1954/55, je v DSZZ že bilo vzpostavljeno načelo proporcionalne zastopnosti kadrov iz republik. Diplomatska služba nove Jugoslavije se je oblikovala tako, da so republiški centralni komiteji in republiške vlade pošiljali v diplomatsko službo in diplomatske šole kadre iz republik po proporcionalnem ključu. Slovenija je na primer poslala v DSZZ večje število ljudi leta 1946, 1949, 1951 in 1953 (in sedanji slovenski kadri v DSZZ so pretežno iz tega obdobja), tako da je bilo leta 1953 v DSZZ okoli 12 % Slovencev.

Po letu 1955 pa so začeli to načelo opuščati. Nekatere republike, med njimi tudi Slovenija, niso več skrbele za dotok novih kadrov v DSZZ. Ohranile so določene ingerence le, kar se tiče šefov v diplomatskih predstavništvi. Kadre za to službo so po novem novačili z javnimi natečaji (samo za začetniška mesta), največ pa so vanjo prehajali iz zveznih organov in ustanov po različnih kanalih in zvezah. Pri tem je bil nacionalni dejavnik popolnoma zanemarjen. Takšen način novačenja je kmalu pripeljal do velikih nesorazmerij v narodnostni strukturi kadrov DSZZ. Na primer, iz Slovenije se je v obdobju 1954 do 1963 prijavil na razpis in prišel v DSZZ samo 1 diplomatski uslužbenec. Čedalje slabši je bil dotok kadrov iz Hrvaške, BiH in Makedonije. Nesorazmerja so se večala tudi zaradi velikega osipa kadrov iz posameznih republik, ker so le-ti iz najrazličnejših razlogov zapuščali diplomatsko službo (največkrat zaradi neurejenih notranjih razmer v DSZZ, nejasne perspektive, neurejenih stanovanjskih vprašanj, nizkih osebnih dohodkov, zato, ker se republike niso menile za usodo svojih kadrov ipd.). Tako je po nepopolnih podatkih od leta 1946 do danes zapustilo DSZZ več kot 150 Slovencev, pretežno diplomatskih funkcionarjev.

V DSZZ je danes struktura kadrov po republiški pripadnosti takale (v odstotkih).

	Bosna in Hercegovina	Črna gora	Hrvaška	Makedonija	Slovenija	Srbija
Vsi zaposleni:	14,8	8,2	27,2	3,6	4,8	41,4
Zaposleni z visoko izobrazbo:	13,7	10,7	25,6	5,9	5,5	38,6

Ti podatki verjetno ne potrebujejo nobenega komentarja in več kot jasno je, da se mora ponovno vzpostaviti enakomernejša narodnostna oziroma republiška struktura v naši diplomatski službi.

III

Tako v republikah kot v DSZZ, ZIS in drugih odgovornih zveznih telesih že več let opažamo močno deklarirano enotnost o tem, da je v jugoslovanski diplomaciji nujno treba doseči enakomernejšo, enakopravnejšo strukturo kadrov glede na republiško pripadnost. Zlasti intenzivno razpravljajo o tem zadnja tri leta. Vendar v praksi ne vidimo skoraj nobenih pozitivnih premikov v tej smeri. Prišlo je sicer do nekaterih sprememb, kar zadeva šefe diplomatskih in konzularnih predstavništev; zanje je že v precejšnji meri uveljavljeno načelo paritete. Do sprememb je prišlo tudi na tistih delovnih mestih v DSZZ, kjer funkcionarje imenuje zvezni izvršni svet. Toda na delovnih mestih strokovno političnih delavcev v DSZZ ter med diplomatskim oziroma konzularnim osebjem v tujini so še vedno velika neskladja v narodnostni strukturi kadrov.

Izkušnje zadnjih let kažejo, da lahko pri uresničevanju načela o enakopravni zastopanosti kadrov iz republik pričakujemo dokajšnje težave. Ta proces bodo spremljali veliki notranji odpori v DSZZ in nekatere pomanjkljivosti v republikah. Najbrž bo minilo precej časa, preden bo prišlo do resnejših sprememb. Problem pa je še toliko večji, ker bi pri uveljavljanju tega načela morali zagotoviti tudi to, da bi se izboljšala kadrovska sestava naše diplomacije in da bi prišlo v DSZZ v kadrovskem pogledu do osvežitev.

Republike danes nimajo večjega števila ustreznih kvalificiranih kadrov za diplomatsko službo. Še posebej ne mladih ljudi, ki bi bili pripravljene službovati nekaj let v DSZZ in si pridobiti nujno potrebno diplomatsko prakso. Najbrž bo potrebno nekaj časa, da bodo republike izvedle potrebno selekcijo in usposobile kadre za diplomatsko službo. Da bi vsaj za silo izpolnile trenutno vrzel, si republike skušajo pomagati z nekdanjimi diplomati, zunanjepolitičnimi novinarji, družbenopolitičnimi delavci, ki so se v republikah ukvarjali z mednarodnimi problemi, in s kadri iz zunanjetrgovinskih organizacij, ki jih predlagajo kot kandidate za diplomatsko službo. Praksa zadnjih let kaže, da DSZZ praviloma zavrača te kadre z obrazložitvijo, da take kadre že ima. Stališče DSZZ namreč je, da se z izjemo šefov predstavništev v DSZZ lahko novačijo delavci-diplomati samo z javnim natečajem. Zato zavrača predloge republik in v najboljšem primeru sprejme posameznike pogodbeno za nekaj let. Tako se že nekaj let vrtimo v začaranem krogu. DSZZ in republike ugotavljajo nacionalno dispariteto kadrov v diplomatski službi in izjavljajo, da je treba doseči enakopravnejše razmerje. Republike predlagajo svoje kadre, velikokrat sposobne in kvalificirane, ki pa jih DSZZ zavrača in se pri tem sklicuje na formalno pravne razloge

ali pa na to, da ima še preveč svojih kadrov. S tem DSZZ v bistvu onemogoča, da bi se uresničevalo načelo o enakopravni kadrovski zastopanosti republik v tem pomembnem organu federacije.

IV

DSZZ oziroma delovna skupnost te ustanove utemeljuje zavračanje kadrov, ki jih republike predlagajo mimo natečajev, trdeč, da je potrebno doseči popolno profesionalizacijo delavcev tako imenovane diplomatske konzularne stroke. Pri tem profesionalizacijo te službe pojmujejo tako, da morajo delavci, ki delajo v tej službi, priti v DSZZ na podlagi natečaja in potem ves čas delati v tej ustanovi. Na vseh ravneh v DSZZ prevladuje intimno prepričanje, da kadri iz republik znižujejo kakovostno raven naše diplomacije, da zaradi tega prihaja da pomanjkljivosti v zunanjepolitični dejavnosti SFRJ in da so nacionalni ključni nevarni, češ da prihajajo na odgovorna mesta v diplomaciji nesposobni ljudje iz republik.² Za takšno stališče ima DSZZ nekoliko oprijemljivih argumentov iz prakse, po kakršni so doslej izbirali in delegirali šefe predstavništev iz republik. V preteklosti republike niso vedno zadosti preiščeno predlagale kadrov za šefe diplomatskih misij. Včasih so v diplomatsko službo pošiljale tudi funkcionarje, ki se dotlej niso ukvarjali z zunanjo politiko oziroma z mednarodnimi problemi, ki niso dobro znali tujega jezika, ki niso poznali diplomatske tehnike itd. Pri izbiranju kadrov za diplomacijo je bila večkrat takšna praksa, da so republike iskale za določeno osebo primerno mesto v tujini, namesto da bi iskale ustreznega človeka za določeno mesto. (Žal je bila podobna kadrovska politika tudi v DSZZ.) Takšnih primerov seveda ni veliko, vendar dovolj, da so zagovorniki profesionalne diplomacije dobili argumente za kritiziranje kadrovske politike republik. Najbrž se tudi ti ljudje, ki so bili prisiljeni čez noč postati diplomati, niso posebno dobro počutili, zlasti ker niso naleteli na kakšno večjo pripravljenost stalnega kadra DSZZ, da bi jim pomagal pri delu. Takšni primeri mečejo v tujini tudi dokaj čudno luč na našo diplomatsko službo. Posebno ugodnega mnenja o diplomatski službi določene dežele si najbrž ne moreš ustvariti, če se z veleposlanikom ne moreš sporazumeti brez prevajalca. Sam sem leta 1966 v angleško govoreči vzhodni Afriki srečal kar 5 naših veleposlanikov, ki so zelo slabo govorili angleško. Kljub tem pomanjkljivostim pa so mnogi naši veleposlaniki, ki so jih delegirale republike, uspešno opravljali svoje naloge in dosegli zadovoljive rezultate.

Takšno skrajno odklonilno stališče DSZZ do diplomatov, ki ne pripadajo stalnemu osebju DSZZ, bi bilo bolj sprejemljivo, če bi

² »Po rotaciji v republikah so številni nerazporejeni kadri bili premeščeni v diplomatsko službo, posledica tega pa je bila, da se je precej znižala raven zunanje-politične aktivnosti naše dežele v mnogih svetovnih predelih.« (Mnenje, objavljeno na strani 17 v 15. zvezku revije »Izveštaji i studije« centra za raziskavo javnega mnenja in inštituta za družbene vede v Beogradu 1969.)

bila naša profesionalna diplomacija brezhibna. Veliko je primerov, ko tudi profesionalni diplomati ne opravljajo zadovoljivo svojih nalog, ker niso dovolj usposobljeni. Leta in leta govorimo, da se naši diplomati preveč ukvarjajo z globalnimi svetovnimi problemi, da pa se naša predstavništva v tujini premalo ukvarjajo z gospodarskimi vprašanji, da bi morala posvečati več pozornosti pospeševanju našega izvoza, odločneje reševati bilateralna vprašanja (zadnji dogodki na Koroškem in odnosi z Italijo so dokaj značilni) itd. Verjetno smo edina dežela na svetu z diplomati, ki so že 15 let in več veleposlaniki in v desetih letih niso bili v domovini več kot leto ali dve, dogajanja in nove družbene procese pri nas pa poznajo pretežno le iz časopisov.

Čeprav imamo veliko sposobnih diplomatskih delavcev in dosežemo pomembne zunanjepolitične uspehe, lahko vendarle ugotovimo, da je naš stalni diplomatski kader nekoliko utrujen, venomer pod pritiskom tempa in nerešenih organizacijskih ter materialnih problemov v DSZZ, ki se vlečejo dolga leta. Kadrovske težave, v katere je zašla naša diplomacija, poznamo. Kadrov z visokimi nazivi (ambasadorji, ministri, svetniki) je veliko preveč, pač pa zelo primanjkuje mlajših in srednjih kadrov (zlasti tako imenovanih prvih, drugih in tretjih sekretarjev). Zato je organizacija DSZZ postavljena na glavo, saj ima veliko število umetno vzdrževanih vodilnih delovnih mest, premalo pa delovnih mest s strokovnimi delavci. Priča smo svojevrstnemu paradoksu: na eni strani je presežek kadrov, na drugi strani pa močno primanjkuje sposobnih, kvalificiranih delavcev. Kader DSZZ se stara. Dobrih 64 % delavcev je prekoračilo štirideseto leto starosti, samo 8 % je mlajših od trideset let. Kvalifikacijska struktura ni več zadovoljiva. Okrog 40 % delavcev na delovnih mestih, za katera se zahteva visoka izobrazba, ima samo priznano visoko izobrazbo. Del kadrov ne zna dobro tujih jezikov itd.

Namesto da bi vsa ta vprašanja reševali, zato da bi naša zunanja služba bolje funkcionirala, jih samo odlagajo. Problemi se tako kopičijo iz leta v leto. DSZZ najbrž teh problemov ne more rešiti sam, temveč potrebuje pomoč ZIS in republik, ki naj bi sprejele odvečne kadre in poskrbele za nove mlade delavce. Vendar sam DSZZ ni ubral najboljše poti za reševanje teh vprašanj. Preveč se zapira vase in z vsemi močmi brani pozicije kadrov, ki so že dolga leta v ustanovi. Po vsi sili skuša najti delovna mesta za svoje kadre, ne glede na njihove sposobnosti in kvalifikacije, med njimi ne izvaja zadostne diferenciacije glede na sposobnosti itd. Odgovorni organi federacije in republik pa spremljajo to agonijo preveč pasivno in ne poskušajo s političnimi ukrepi pomagati DSZZ, da bi premagal sedanje težave, se notranje konsolidiral, otresel odvečnih kadrov in ustvaril možnosti za normalno funkcioniranje. Nujno bi bilo ta naš pomembni zunanjepolitični organ posodobiti in usposobiti, da bi učinkovito zastopal ter uresničeval naše interese v svetu. Korak naprej v tej smeri bi pomenila tudi kadrovska osvežitev. Načela o ena-

kopravni zastopanosti republik, ki smo jih sprejeli, dajejo realne možnosti, da uresničimo te naloge, seveda s pogojem, da bo DSZZ bolj širokosrčno sprejemal kadre iz republik, da bodo republike sprejemale odvečne kadre iz DSZZ in da bodo republike bistveno spremenile svoj odnos ter z večjo odgovornostjo izbirale sposobne kadre za diplomacijo.

V

Do zdaj so se republike v odnosu do DSZZ sklicevale predvsem na pravico do tega, da pošiljajo svoje kadre v diplomacijo, manj pa so se čutile odgovorne za usposobljenost teh ljudi in za delovanje diplomatske službe. Z novo vlogo federacije, pa tudi sicer, bo tudi na tem področju treba zaostriti odgovornost republik za izbiro kadrov, ki jih pošiljajo v diplomacijo.

Pri izbiranju kadrov za DSZZ moramo izhajati iz dejstva, da je diplomacija čisto poseben poklic, ki od človeka zahteva, da pozna določeno diplomatsko tehniko, da pozna mednarodne probleme in protokolarne običaje. Zato je nujno, da v diplomatsko službo pošiljamo kadre, ki so že imeli opravka z mednarodnimi odnosi. Nikakor ni nujno, da bi diplomacija morala biti sestavljena iz samih profesionalcev. Pri današnji razgibanosti naše družbe, ko se z mednarodnimi odnosi in zunanjo politiko ukvarjajo najrazličnejše družbenopolitične skupnosti, družbenopolitične organizacije in gospodarske organizacije, imajo kadri, ki imajo v teh organizacijah opravka z mednarodnimi odnosi, precejšnje izkušnje v mednarodnih stikih in so torej potencialni kandidati za DSZZ. Vztrajati pa bi morali, da vsak kandidat za diplomatsko službo dela najmanj dve leti v DSZZ in se ob praktičnem delu seznanj s specifičnostmi diplomatske službe in z diplomatsko tehniko.

V republikah bi morali postopoma oblikovati neko število kadrov, ki bi bili kadrovska baza za diplomatsko službo. Ti kadri bi nekaj let delali v gospodarskih organizacijah ali republiških in drugih organih, potem pa bi nekaj let službovali v DSZZ in odhajali v diplomatska predstavništva v tujini. Po določeni dobi službovanja v diplomatskih predstavništvih bi se spet vrnil v DSZZ ali v republike, opravljali družbenopolitične ali gospodarske funkcije in po potrebi spet odšli v DSZZ ali v tujino. S tem bi te kadre bolje izkoristili, jim omogočili, da bi izkušnje, ki so si jih pridobili v tujini, prenesli v našo stvarnost, preprečili, da bi se zbirokratizirali, ter zagotovili, da bi se nepretrgano vključevali v družbene procese in tokove pri nas. Tako bi tudi ustvarili možnosti za to, da bi se zmanjšal aparat DSZZ, ki mora sedaj imeti odprta delovna mesta za vse kadre, ki se vračajo iz tujine, pa če jih potrebuje ali ne. To bi seveda zahtevalo dolgoročnejšo kadrovsko politiko in dobro organizirano kadrovsko službo v republikah in v DSZZ. Prav tako bi bilo potrebno precizneje določiti naloge naših predstavništev v tujini in

redno spremljati njihovo delo, tako da bi imeli objektivne ocene o delu posameznikov in bi lahko skrbeli za njihovo nadaljnjo usmeritev.

Nikakor ni racionalno pošiljati v diplomacijo starejših kadrov, ki se šele pred odhodom v tujino začnejo učiti tujih jezikov, seznanjati z mednarodno problematiko itd. Prav tako je zelo kratkovidno mnenje, da je diplomacija sinekura, primerna za ljudi pred upokojitvijo. Če hočejo diplomati zadovoljivo opravljati svoje naloge, potem so največkrat zelo obremenjeni. Jugoslavija ima premalo diplomatov in sredstev, da bi si lahko privoščili na posameznih diplomatskih mestih ljudi, ki se ne bi želeli vsestransko angažirati oziroma ki ne bi bili usposobljeni za te naloge. Nismo ZDA ali ZSSR, kjer ima veleposlanik za seboj velikanski strokovni aparat v veleposlaništvih, ki dela zanj. Pri nas je veliko veleposlaništev, kjer je veleposlanik sam ali pa ima še enega, dva uslužbenca in se pri delu lahko opira le na svoje sposobnosti in znanje. Zato je važno, da je vsak človek, ki ga republike predlagajo za diplomatsko službo, neke vrste strokovnjak za mednarodne odnose.

V zadnjem času se v zvezi s kadrovanjem diplomatov veliko govori tudi o tako imenovanih interesih republik za določeno mesto v tujini. V zvezi s tem vprašanjem se večkrat med republikami lomijo kopja in po nepotrebnem zavlačujejo konkretne kadrovske rešitve. Nujno je zagotoviti enakomerno razporeditev kadrov iz vseh republik glede na pomembnost predstavništva oziroma delovnih mest in pa glede na geografsko lego. Skoraj nepomembno pa je, iz katere republike je veleposlanik v določeni državi. Veleposlanik lahko zastopa samo interese Jugoslavije kot celote. Morda je republiška pripadnost šefa predstavništva ali diplomatskega osebja pomembna v državah, kjer živi naša nacionalna manjšina ali večja izseljenska kolonija iz ene republike. Mogoče bi morali to dejstvo upoštevati tudi pri zasedbi mest v sosednjih deželah. Na sploh pa bi se republike morale zavzemati za to, da bi diplomatska služba delovala čimbolj organizirano, uspešno in učinkovito, da bi bila čimbolj usposobljena in prizadevna, ker bo le tako sposobna varovati in uresničevati interese Jugoslavije kot celote kakor tudi posameznih republik kot integralnih delov te celote. Neizvedljiva in nemogoča je teza, naj bi v diplomaciji specifične probleme posameznih republik reševali kadri iz teh republik. Diplomati v določeni deželi morajo opravljati naloge vseh republik, ker so specifični interesi republik v bistvu interesi celotne Jugoslavije.

In še nekaj. Tudi DSZZ bi moral kot odgovorna institucija za izvajanje zunanje politike imeti določene čvrste ingerence v kadrovski politiki. Med drugim bi mu morali zagotoviti tudi pravico, da zavrne ali odpokliče tiste kadre, ki ne bi bili sposobni opravljati naloženih nalog. Samo DSZZ bi lahko in bi moral dajati naloge diplomatskim predstavništvom in skrbeti, da bi bile tudi opravljene.

In končno, morali bi že enkrat zagotoviti, da bi se lahko v vsakem našem diplomatskem predstavništvu Jugoslovani pogovarjali z našimi diplomati v materinem jeziku, kar pomeni, da bi vsak naš diplomat moral znati vsaj dva jezika jugoslovanskih narodov.

VI

Na koncu še nekaj besed o odnosu Slovenije do teh vprašanj. Slovenija je, poleg Makedonije, kadrovsko najslabše zastopana v DSZZ. V republiki smo dolga leta zanemarjali ta vprašanja oziroma smo o njih bolj govorili, manj pa praktično skrbeli za kadrovanje Slovencev v DSZZ. Tudi danes še nismo dejansko prišli dlje od načelnih sklepov. Za Slovenijo je dopolnitev DSZZ s slovenskimi kadri, zlasti mlajšimi, dokaj nujna. V DSZZ dela komaj 4,8 % kadrov iz Slovenije in nobenega med slovenskimi diplomatskimi delavci ni, ki bi bil mlajši od trideset let. Poprečna starost Slovencev v DSZZ je nad petinštirideset let.

Zato smo prisiljeni razmišljati o tem, kako bi povečali število Slovencev v DSZZ. V prvi fazi bi lahko poskušali ta primanjkljaj nadomestiti s kadri iz gospodarskih organizacij, z nekdanjimi diplomati srednjih let, novinarji, družbenopolitičnimi delavci. Pri tem pa ugotavljamo, da DSZZ ni voljan, razen v izjemnih primerih, teh kadrov sprejeti brez natečaja. Če bo DSZZ še naprej vztrajal pri sedanjem stališču, so možnosti za to, da bi se povečalo število Slovencev v diplomatski službi, dokaj majhne. Poleg tega pa bodo takšne rešitve le začasne in kratkoročne, ker ti kadri najbrž niso pripravljeni iti za daljši čas v diplomatsko službo.

Treba se bo bolj organizirano lotiti izbiranja in novačenja mladih ljudi za diplomatsko službo. To bi morali začeti že na naših srednjih in visokih šolah. Te kadre bi potem z dodatnim šolanjem v Sloveniji (mogoče na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo) pripravili za diplomatski poklic. Vztrajati bi morali, da bodo ti mladi ljudje vsaj nekaj let delali tudi v DSZZ, ker si bodo s tem pridobili največ izkušenj za diplomatsko službo. Tako bomo ustanovili širšo bazo mlajših kadrov, med katerimi bomo lahko izbirali potencialne kandidate za diplomacijo, ti pa se bodo postopoma usposabljali za odgovornejše funkcije v zunanjepolitični dejavnosti naše države.

Pot do oblikovanja takšnih kadrov ne bo lahka. Potrebno bo veliko sistematičnega dela kadrovskih organov in družbenopolitičnih organizacij, da bomo to dosegli. Med našo mladino je sorazmerno malo zanimanja za diplomatsko službo. Še posebno ni pravega zanimanja z službovanje v DSZZ. Slabo nagrajevanje verjetno ni edini razlog, da se mladi ljudje tako težko odločajo za diplomatski poklic. Bolj jih najbrž moti nejasna perspektiva glede napredovanja v službi, dolgotrajna pot do uveljavitve, sorazmerno majhen ugled te službe v naši družbi, stanovanjski problemi itd. Hkrati z večjim spodbujanjem mladih, perspektivnih ljudi za diplomatsko službo in z večjo

materialno stimulacijo bo treba vztrajati tudi pri tem, da se uredijo razmere v DSZZ, da se zboljša notranja organizacija, bolje nagrajuje delo, tako da bodo mladi ljudje v diplomatski službi jasno videli svojo perspektivo in možnosti za vsestranski razvoj. Slovenija mora spoznati, da je reševanje teh vprašanj tudi v njenem interesu, ker sicer ima kaj majhne možnosti, da bo diplomacija sposobna varovati in reševati specifične interese slovenskega naroda in naše republike v mednarodnih odnosih.

Milan Merčun

Sredstva množičnega obveščanja in idejna vloga ZK

Sredstva množičnega obveščanja — predvsem tisk, radio in televizija — so v sodobni družbi eden najodločilnejših dejavnikov idejnega vplivanja. Velika razširjenost teh sredstev in tehnični razvoj odpravljata celo nekatere pogoje, ki so še v nedavni preteklosti pomenili trdne mejnike vplivanja. Naj navedem samo v ponazoritev zanimivo podrobnost, da cela vrsta zaostalih držav, kjer je pismenost prebivalstva izredno nizka, uvaja najsodobnejša sredstva množičnega obveščanja, kot sta radio in še posebej televizija, zaradi načina ter učinka vplivanja. Če smo še pred dobrimi desetimi leti lahko trdili, da sta pismenost in elektrifikacija bistvena pogoja za uveljavljanje sredstev množičnega obveščanja in da tam, kjer teh dveh pogojev ni, ostaja samo še manj učinkovita metoda množičnega obveščanja in s tem idejne akcije po poti ustnega izročila, pa danes to nič več ne drži. Tranzistorski radijski sprejemnik npr. omogoča najhitrejšo širjenje informacij tudi v predele, ki so bili doslej za informacije nedostopni.

Strokovni podatki, ki nedvomno presegajo okvir tega prispevka, bi lahko nazorno potrdili sicer znano resnico, da vsaka družbena ali razredna sila najprej usmeri svoj odločilni udarec tako, da si zagotovi oblast nad sredstvi množičnega obveščanja, in sicer zato, da bi lahko obvladala svoj nadzor in razširjala ter večala svoj idejni vpliv. Naravnost fantastična rast npr. radija in televizije v svetu, in to ne glede na stopnjo gospodarske razvitosti posameznih dežel, prav gotovo na svoj način potrjuje pomen teh sredstev za večanje idejne-

ga vpliva z najrazličnejšimi neposrednimi, še bolj pa posrednimi metodami.

Nekatera sodobna vprašanja sredstev množičnega obveščanja zaslužijo prav zaradi izredne razprostranjenosti teh sredstev in njihove izredne sugestivnosti, da jih ponovno ovrednotimo. Še posebno velja to za potrebo po stalnem preverjanju za uveljavljanje idejne aktivnosti komunistov prek teh sredstev. Naj zveni misel tako ali drugače, toda ni mogoče mimo preproste resnice, da niso vsa sredstva množičnega obveščanja po svojem vplivu enako pomembna za idejno akcijo komunistov, da tudi tu velja odnos med kvantiteto in kvaliteto, in če opustim druge različnosti, da tudi tu nastopa vprašanje različne odzivnosti (naj bo ta pasivna ali aktivna). Najbolj množični idejni vpliv ustvarjajo tisk, radio in televizija. Ta množični idejni vpliv se praviloma odvija pod plaščem čisto vsakdanje informacije, oblečene v nekakšno površnost ali lahkotnost, ki na prvi pogled nima značilnosti velikih teoretskih in idejnih vprašanj. Toda to je samo prvi videz. V resnici pa se za tisoči in tisoči drobnih vsakdanjih informacij pojavlja tudi prav toliko idejnih vprašanj in odgovorov, prav toliko možnosti za idejno vplivanje. Prav zaradi takega značaja sredstev množičnega obveščanja se prav s posredovanjem informacij najbolj obsežno uveljavlja idejno delo in vplivanje komunistov, še posebno pa novinarjev komunistov, ki v sredstvih obveščanja neposredno delajo in tem informacijam dajejo določen ton. Prav v tem je tudi vir kopice zagat komunistov novinarjev in programskih delavcev, in to predvsem s stališča, kako učinkovito, ob vsaki novici ali temeljitem komentarju uveljaviti svoj idejni nazor, tudi takrat, ko je treba idejno stališče šele oblikovati.

Zaradi tega so nedvomno nekatere primerjave med različnimi sredstvi množičnega obveščanja marsikdaj preveč mehanične, na primer med tiskom, radiom in televizijo na eni strani ter revijami na drugi. Homogenost idejnega koncepta je pri revijah na videz mnogo bolj izoblikovana, čeprav ta idejni koncept v naši stvarnosti ne odraža v vsaki konkretni reviji tudi idejnih stališč ZK. Za tako stanje obstoji vrsta vzrokov, ki izhajajo tako iz različnosti funkcije tiska, radia, televizije na eni strani in npr. revij na drugi kot tudi iz družbenega položaja in samih nosilcev idejnega vpliva.

Ena stalno prisotnih trditev glede na idejno vlogo sredstev množičnega obveščanja je nedvomno trditev, da so sredstva množičnega obveščanja zgolj neke vrste zrcalna podoba dane družbe in seveda tudi naše. Z drugimi besedami, vsi tisti idejni tokovi in vplivi, ki jih lahko zaznamujemo v dani (na primer naši) družbi, so prisotni na ta ali oni način tudi v idejni strukturi množičnih občil. Taka trditev, ki je deloma lahko pravilna, pa zanemarja predvsem eno dejstvo: sredstva množičnega obveščanja, predvsem pa delavce v sredstvih množičnega obveščanja, postavlja v neki poseben »objektivističen« položaj, kar pa praktično pomeni pasiven odnos do družbenega dogajanja, v resnici pa marsikdaj priklanjanje pred tem ali onim idej-

nim vplivom. Dosedanja praksa pa nam kaže med drugim tudi to, da so idejni odmiki toliko močnejši, kolikor več je teh odmikov v konkretnem političnem dogajanju, ali še boljše povedano, kolikor bolj se hoče dnevnim politično-praktičnim ukrepom dati obeležje idejnih načel. Marsikdaj se lahko srečujemo z zelo poenostavljeno formulo: to, kar je trenutno najbolj ustrezna, koristna rešitev, je tudi idejno najsvetejše. Odtod do pragmatizma ni potreben niti korak. Toda tudi ta pojav je ena značilnosti, ki izvirajo iz teorije o sredstvih množičnega obveščanja kot zrcalni podobi in s tem tudi idejne neborbenosti sredstev množičnega obveščanja.

Prav zaradi tega ni mogoče kratko malo sprejeti trditve o sredstvih množičnega obveščanja kot zrcalni podobi dane družbe. Vsaj v tisti obliki in vsebinski zaokroženosti ne, kakršna je prisotna v vsakdanjih pogovorih. Predvsem je treba jasno povedati, da je tako slikanje zrcalne podobe skoraj praviloma lažno in da z idejnim delom komunistov nima nič skupnega. Komunisti smo se od nekdaj borili za spreminjanje sveta in družbe, nismo se sprijaznili zgolj s slikanjem danih pojavov, pač pa smo vedno izkoriščali svoj idejni vpliv za podpiranje in razcvet progresivnega, pa čeprav v danem trenutku manjšinskega, in za odpravljanje preživelega, pa čeprav marsikdaj hudo trdoživega. Trditev o poenostavljeni zrcalni podobi ima svoj izvor v pretekli praksi dirigiranih sredstev množičnega obveščanja, ki je najpravilneje definirana s funkcijo »posrednika«, to je transmisije, pri čemer je formula zrcalne podobe dane družbe docela prisotna, seveda z eno samo razliko, da se skuša dana družba poistovetiti s posebljenim nosilcem oblasti. Najbolj dosledno je tako pot idejnega vplivanja, to vrsto »zrcalne podobe« razvil stalinizem. Vsakomur, ki se je vsaj površno ukvarjal s problemom idejnosti in idejnega vpliva množičnih občil, se vsiljuje ob vzorcu stalinistične zrcalne podobe v množičnih občilih zgodovinska primerjava s široko toleranco na eni strani in idejno borbenostjo komunistov na drugi strani za časa Lenina, in to celo sredi najtežavnejšega obdobja oktobrske revolucije.

V bistvu je tudi trditev ali »teorija« o množičnih občilih kot zrcalni podobi dane družbe pragmatistična, kajti če ji slečemo plašč, v katerega se odeva, se kaj hitro pokaže golo opravičilo za marsikatero idejno zmedo, če že ne zgolj neaktivno toleriranje kakršnihkoli idejnih tokov.

Trditev o zrcalni podobi pa postaja posebno nesprejemljiva tisti trenutek, ko sredstva množičnih občil prenehajo biti dirigirana, ko se otresajo svojega položaja transmisije, ko najpomembnejše pogonsko kolo zgubi zobe ali se odreče delu svojih zob. V takem položaju sredstev množičnega obveščanja pomeni sklicevanje na zrcalno podobo družbe lahko samo dvoje; ali idejno prešibko opredeljenost neposrednih delavcev v teh sredstvih in zato začasno pristajanje na nekakšen uravnilovski idejni pluralizem ali pa pasivizacijo nosilcev idejnega dela in boja v dani družbi: oboje pa seveda odpira pot ne

nekakšni brezidejnosti, pač pa uveljavljanju drugačnih idejnih vplivanj.

Če sem poskušal nakazati nevzdržnost in nesprejemljivost trditve, da so sredstva množičnega obveščanja zgolj zrcalna podoba dane družbe, pa to nikakor ne pomeni, da odražanje pojavov v družbi prek sredstev množičnega obveščanja zanikam. Nasprotno. Trdno sem prepričan, da sredstva množičnega obveščanja lahko opravljajo svojo nalogo samo, če dejansko odražajo dogajanja in pojave dane družbe, toda samo tedaj, če hkrati nenehno bijejo bitko za najbolj progresivne družbene rešitve, če ne pristajajo na »večne resnice«, ne razglašajo vsake konkretne politične rešitve za nov idejni dosežek. V takem upiranju zrcalni podobi in enostavnemu odražanju je po mojem mnenju v sredstvih množičnega obveščanja osnovno torišče idejne aktivnosti komunistov novinarjev, pa tudi tistih, ki ne opravljajo tega poklica.

Prav zaradi tega se mi zdi tudi huda zabloda, da je moč privoliti v kakršnokoli rešitev, po kateri naj bi se sredstva množičnega obveščanja ukvarjala le z dnevno politično prakso, idejna in teoretična vprašanja pa naj bi bila stvar revij in filozofov. Take »delitve« del ne more sprejeti nobena družba, še najmanj pa samoupravna socialistična družba. Kakršnakoli sramežljivost v razpravljanju in odkrivanju idejnih tendenc in tokov v sredstvih množičnega obveščanja je po mojem mnenju le precej gnilo kompromisarstvo. Seveda pa tako razpravljanje in analiziranje idejnih tokov ne more pomeniti vrnitve k dirigirani uniformiranosti, pač pa podpiranje teženj k široki toleranci, združeni z aktivnim poseganjem v idejni boj predvsem ob močnejšem angažiranju tako sil znotraj novinarskih kolektivov kot nosilcev najnaprednejših idejnih stališč v družbi. V bistvu gre za ponovno oživljanje bogatih izkušenj, ki so si jih komunisti nakopičili v svojem revolucionarnem razvoju, ko so znali izkoriščati eno svojih najmočnejših orožij, marksistični pogled na svet v polemiki in dialogu, in to ne zaradi polemike in dialoga samega, pač pa za uveljavljanje idejne aktivnosti komunistov, ki naj mobilizira napredne sile družbe in spreminja stvarnost.

S problemi sredstev množičnih občil in idejnimi vplivi je tesno povezano vprašanje o svobodi tiska in njegovi samostojnosti. Marsikdaj poskušajo nekritično mehanično presaditi na naša tla meščanske teorije o svobodi tiska in njegovi samostojnosti. Odveč bi bilo spominjati na to, da pretežen del zahtev po svobodi in samostojnosti izvira iz upravičene želje prilagoditi položaj sredstev množičnega obveščanja samoupravni socialistični družbi in hkrati negirati zgolj transmissijski položaj teh sredstev. To tendenco je nedvomno treba skrbno gojiti in korak za korakom razreševati protislovja, ki ovirajo njeno dosledno izpeljavo. Svoboda in samostojnost sredstev množičnega obveščanja v samoupravni socialistični družbi pa sama terja vsaj nekaj odločilnih pogojev. Gre za idejno jasno opredeljeno svobodo in tudi za tako in tolikšno samostojnost, kolikor so je sredstva

množičnih sredstev obveščanja ob zavestni idejni usmerjenosti sposobna uveljaviti. Ali drugače: stopnja svobode in samostojnosti je odvisna od stopnje idejne zavesti in zavzetosti, od sposobnosti premagovanja protislovij, med katerimi ni na zadnjem mestu protislovje med objektivnimi razmerami in zamišljenimi cilji.

Tako v kapitalistični družbi kot tudi v deželah etatističnega birokratskega socializma je večina novic, ki jih posredujejo domačemu in tujemu poslušalcu, prikrojena interesom nosilca oblasti. V razumljivem odporu zoper to je nastala teorija o tako imenovani »objektivni« informaciji. Moč zahteve po objektivni informaciji pa je tako velika, da so si jo z vso ihto prisvojili tako na Zahodu kot na Vzhodu, in povsod mahajo s to zastavo kot s sredstvom, ki naj prekrije dejanski vsebinski cilj. Tudi pri nas je pogosto čutiti zahteve po »objektivni« informaciji in v bistvu so upravičene. Toda pri iskanju odgovora na vprašanje, kaj je objektivna informacija, pridemo v težke zagate, če ne upoštevamo, da so sredstva množičnega obveščanja in političnega informiranja v naši stvarnosti sredstva samoupravne družbe.

Takoj ko se sprijaznimo s tem, da je informacija kot eno najmočnejših orožij vplivanja vedno tudi nosilec razrednih idejnih tokov, pa se že pojavi kopica praktičnih vprašanj. Na primer: naša sredstva obveščanja dan za dnem zasipa množica tujih informacij, ki temeljijo na idejnih temeljih kapitalistične ali birokratsko-etatistične socialistične stvarnosti, katerih pglavilni namen je največkrat, da z informacijo širijo svoj idejni vpliv. Mehanično prevzemati te informacije — posebno še njihovo usmerjenost — to pa je največkrat ponujen sinonim za »objektivno« poročanje, pomeni nekritično, mimo družbenih izhodišč samoupravne demokratične socialistične družbe prenašati v našo stvarnost take idejne tokove. Do podrobnosti izdelan mehanizem številnih tujih agencij, ki so pravcate tovarne idejnega vplivanja vladajočih razredov ali slojev, nedvomno zasluži posebno pozornost sredstev množičnega obveščanja v samoupravni družbi. Rešitev oziroma odgovorov je več in v marsikaterem, čeprav na videz sprejemljivem, se skriva velika nevarnost primitivizma in reakcionarnega ali neostalinističnega prikriivanja in ponarejanja resnice. Za odprto in demokratično socialistično družbo, kakršna je naša, nikakor ni sprejemljivo na primer doziranje informacij in zapiranje pred drugimi viri informacij, ali še natančneje, svojega idejnega vpliva ne bomo gradili na temelju neobveščeniosti. Tendence tovrstne usmerjenosti se pri nas praktično sicer niso nikoli uveljavile, čeprav s tem ni rečeno, da nismo imeli in včasih nimamo opravka z oslabeledimi odmevi takih tendenc, posebno še v primerih, ko gre za pomanjkljivo obveščanje.

Ob izredni razširjenosti sredstev množičnega obveščanja, ki so že pred dolgimi leti podrla nacionalne meje in se ne ustavljajo pred razlikami v družbeni ureditvi, so se tudi metode za idejno vplivanje prek informacije močno spremenile. Najstarejši način — preprosto

opuščanje manj prijetne informacije, če ta ni sprejemljiva za vlada-joči razred — se je že zdavnaj umaknil bolj rafiniranim: iz množice podatkov je treba samo skrbno odbrati take, ki lahko najučinkoviteje podprejo določeno idejno usmeritev, hkrati pa zamolčati ali vsaj zmanjšati pomen tistih, ki lahko idejni učinek okrnejo. To pa pomeni, da imamo opraviti s sodobnejšimi oblikami dezinformacije.

Temeljno izhodišče za objektivno obveščanje je zaradi tega predvsem v skrbnem tehtanju vseh poglavitnih značilnosti dejstev, prijetnih in manj prijetnih. Objektivno obveščanje pa se ne more ustaviti zgolj pri izbiri dejstev, o katerih je treba poročati, pač pa je dolžno odigrati tudi svojo aktivno vlogo, s tem da opozori na družbeni pomen teh dejstev, da opredeli njihov idejni pomen. Šele celovitost dejstev, dopolnjena z aktivnim odnosom novinarja-poročevalca, lahko ustvari res objektivno informacijo. Zato je treba odklanjati tiste zahteve po navidezni »objektivnosti«, ki sicer hlatajo po »drugi polovici« dejstev, zanemarjajo pa aktivni družbeni odnos novinarja. To seveda ne pomeni, da se mora novinar spremeniti v nasilnega poučevalca, ki podcenjuje idejno sposobnost bralca, poslušalca ali gledalca, ampak nasprotno, njegovo obveščanje bo uspešno, če bo spoštoval samostojno osebnost bralca, poslušalca ali gledalca.

Mnogo večjo pozornost zasluži nekritično mehanično prenašanje tujih, nesprejemljivo idejno pobarvanih informacij. Agencija Tanjug na primer, ki vse bolj postaja posredovalec predvsem mednarodnih informacij in vse manj nekdanja državna agencija z vsemi značilnostmi državnega filtriranja in »obdelave«, zasluži posebno pozornost. Preprosto povedano: tudi informacije, ki jih posreduje na primer Tanjug, moramo kritično presojsati. Dejanska objektivnost ni in ne more biti v tem, da samo primerjamo nasprotujoče si novice o isti stvari iz dveh ali več različnih virov, pač pa v tem, da domačemu poslušalcu ali gledalcu ob stvarnem navajanju dejstev pomagamo odkrivati njihov bistveni idejni pomen.

Problem glede modernizacije informiranja trenutno prav gotovo ni tako kritičen, da bi bilo treba klicati na pomoč. Lahko pa bi postal, če ne bi ob zahtevah po modernizaciji, objektivnosti, kompletnosti obveščanja z vso odločnostjo upoštevali osnovnega izhodišča: da smo za samoupravno, demokratično in socialistično idejno vplivanje in da odklanjamo tako malomeščanske kapitalistične kot stalinistične modele in vsebino idejnega vplivanja.

Tako izhodišče pa je praktično neuresničljivo, če se omejuje zgolj na izbiro in poantiranje informacij in ne zajema tudi odločne ustvarjalne angažiranosti. Ta ustvarjalna angažiranost se mora v nadaljnjem boju za samoupravno družbo na področju obveščanja tudi vsak dan spopadati s tistimi tendencami v naši stvarnosti, ki se zadovoljujejo z lagodnostjo doseženega, se bojijo težav in zato raje upirajo oči v preteklost kot v sedanost in prihodnost. Dalje se mora spopadati s tendencami nekritičnega koketiranja s preživeliimi idili iz starih družbenih odnosov, z malikovanjem »vrednot« in reši-

tev, ki nimajo nič skupnega s stvarno socialistično družbo in še posebno z njenimi humanimi socialističnimi odnosi.

Čeprav so v zadnjem času razprave o obveščanju dokaj obširne, posebno v zvezi z osnutkom zakona o dejavnosti sredstev množičnega obveščanja, pa vendarle ostaja nekako ob strani kopica vprašanj, ki nedvomno zaslužijo posebno pozornost. Ena od znanih metod na področju obveščanja, ki jo je zelo natančno izdelal propagandno-informativni mehanizem v kapitalističnem družbenem sistemu — in kjer stalinistične metode, čeprav z nekoliko drugačnimi prijemi, zelo malo zaostajajo, pravilneje, se od njega ne razlikujejo — je sistem, kam in na kaj obrniti pravo pozornost informiranega. Značilno za vrsto dežel je, da domačemu poslušalcu posredujejo veliko podrobnosti — seveda idejno jasno pobarvanih — o dogajanju daleč od življenja in dela poslušalca in razmeroma zelo malo o tem, kar se dogaja neposredno okoli njega in kar ga neposredno zadeva. Takim metodam je skupno to, da odvrčajo državljane od stvarnih neposrednih vprašanj in se nenehno trudijo mistificirati posamezna področja družbenega dogajanja. Posebno hvaležno področje za tako mistifikacijo je mednarodna politika. Na take pojave se mi zdi potrebno opozoriti, ne zato ker bi se pri nas srečavali z istovetnimi tendencami, pač pa zaradi tega, ker nas že sami dovolj opozarjajo, da na primer v samoupravni družbi ni mogoče doseči napredka, če ostajamo pri starih, v bistvu birokratskih in primitivnih klasifikacijah o pomembnosti informacij. Še vedno namreč velja nekakšno nepisano pravilo, da je najvažnejša novica iz sveta, zatem novica iz federacije, potem iz republiških organov in šele nazadnje novica iz neposredne samoupravne prakse. V naših sredstvih množičnega obveščanja je zaradi ostankov take ustaljene shematične navade, ki ocenjujejo poročilo najprej glede na to, kje se je kaj zgodilo, in šele potem, kaj se je zgodilo, skoraj nemogoče zaslediti kot najbolj poudarjeno novico iz samoupravne prakse. Morda je ponazoritev nekoliko pretirana, toda če bi izmerili fizični prostor, namenjen protokolarnim informacijam, zunanji politiki, načelnim splošnim komentarjem, športu itd., in ga primerjali s tistim, ki je namenjen neposredni samoupravni praksi, bi zagotovo in skoraj povsod naleteli na enak rezultat: največji delež v informativnih oddajah in najmanjši nikakor nista v skladu z družbeno usmeritvijo, kjer je socialistični razvoj vprašanje tisočev in tisočev samoupravljavcev, ki s svojim delom in angažiranjem v samoupravnih organizmih rešujejo družbene probleme. Še zdaleč ne gre za odločitev, da je treba káko do zdaj obravnavano področje prikrajšati, pač pa za bolj zavestno opredelitev; preprosteje rečeno: ne more biti na primer vsaka novica iz tujine ali federacije že vnaprej važnejša kot na primer novica iz delovnega kolektiva. Za poskusi nadomestiti to pomanjkljivost s posebnimi oddajami ali rubrikami vendarle stoji sramežljivo spoznanje, da to področje ni dovolj obdelano.

Docela isto velja tudi za neposrednost v informativnih oddajah. Z malo zlobe bi bilo mogoče trditi, da v slovenski informativni dejavnosti najbolj neposredno obveščamo o nesrečah in kriminalu. V tej vrsti novic je zajet vsak, še tako oddaljen kraj. Z velikimi težavami se prebija v enakopraven položaj tako imenovana »lokalna« novica, ki je lokalna samo zato, ker nosi označbo določenega kraja. Pri vsem tem namenoma nekoliko pretiranem označevanju pa vendarle v celoti velja: ni si mogoče zamišljati učinkovitejšega idejnega vplivanja, če ne bomo informacij intenzivneje zajemali iz neposredne samoupravne prakse.

Morda zveni nenavadno, da se v razpravljanju o sredstvih množičnih občil in idejnem vplivanju zadržujem prav pri teh vprašanih. Zdi se mi bistvena prav zaradi tega, ker se kot novinar z njimi najbolj pogosto srečujem. Celo več. Podobno kot o nekaterih drugih področjih, je tudi o sredstvih množičnega obveščanja marksistična misel povedala bolj malo. Tudi tu je naša teoretska misel skromna, prepuščena posameznim pretežno praktičnim monologom ali pa se zadovoljuje s premalo kritičnim povzemanjem.

Če na koncu poskušam bežno skicirati idejne vplive, ki se danes kažejo v naših sredstvih množičnega obveščanja, potem ni nobene dvoma, da nam izredne pestrosti idejnih tokov in vplivov ne manjka. Čeprav ni mogoče trditi, da ne prevladuje resen napor uveljavljati progresivna idejna prizadevanja, pa prav tako ni mogoče zanikati trditve, da se marsikje pojavlja brez polemike, pa čeprav skozi zadnja vrata, obilno plasiranje tujih, tako tipično kapitalistično kot tudi hote ali nehote neostalinistično idejno obarvanih sestavkov.

Nekateri pojavi v sredstvih množičnega obveščanja v Jugoslaviji potrjujejo, da je Zveza komunistov šla v odločen spopad s takimi tendencami. Nekoliko bolj komplicirano pa je odgovoriti na vprašanje o idejni akciji komunistov v primerih, ko imamo opravka z idejnimi stališči, ki jih sicer ni mogoče kratko malo razglasiti za neostalinistične, ki pa objektivno pomenijo prav to ali vsaj ostajanje pri kompromisih s stalinskimi idejnimi izhodišči. Nedvomno je ta drugi primer veliko bolj pogost in za idejno akcijo komunistov mnogo zahtevnejši. Ta prispevek seveda nima namena identificirati vseh takih idejnih poskusov in pojavov, pač pa opozoriti, da so tudi v tem pogledu sredstva množičnega obveščanja eno najplodnejših torišč za idejno akcijo. Ostati pa ne smemo samo pri načelni konstataciji, marveč je treba uveljaviti že nešteto krat deklarirano odprtost sredstev množičnega obveščanja za predvsem večjo idejno ofenzivnost tudi tistih komunistov, ki ne delajo neposredno v teh sredstvih.

Naj končam samo z eno mislijo: marsikdaj si nismo znali ustvariti dovolj jasnih idejnih kriterijev in zato neredko razglašamo za svoje tudi tisto, kar nam ponujajo drugi, ali pa tisto, kar nam je vsadila klerikalno meščanska slovenska družba v preteklosti kot svoje norme.

Temeljne in splošne določbe civilnega zakonika

(prispevek k javni razpravi o tezah)

I

Pravilniki-praktiki, še zlasti v pravosodju, že nekaj let z nestrpnostjo čakamo na zakonsko ureditev civilnega prava. Prav zato podpiramo in pozdravljamo prizadevanja naših eminentnih pravnih strokovnjakov pri njihovem delu za kodifikacijo civilnega prava.

Nedvomno se zavedamo težavnosti, tehtnosti in odgovornosti dela, ki ga nalaga kodifikacija civilnega prava avtorjem prihodnjega civilnega kodeksa. Zavedajoč se težavnosti problema, ki so ga prevzeli uredniki osnutka tez za prihodnji civilni kodeks, menimo, da bo toliko pomembnejša javna razprava, ki jo odpira komisija za izdelavo civilnega kodeksa, in prepričani smo, da lahko tudi javna razprava prispeva k temu, da bo civilni kodeks čimbolj odseval naše družbenoekonomske odnose in jim dajal nadaljnji polet za razvoj.

Podlaga za javno razpravo so »Teze o temeljnih in splošnih določbah zakona o civilnopravnih razmerjih (civilnega zakonika) z obrazložitvijo in opombami«, ki so izšle v knjižnici zvezne skupščine, letnik VII., zvezek 9.

Zaradi obširnih teoretičnih problemov, ki jih odpirajo teze, seveda ni mogoče v tem prispevku zavzeti stališč do vseh nakazanih vprašanj. Povejmo odkrito — praktiku je vsekakor težko posegati v zgolj teoretično razpravo, saj za tako aktivno poseganje nima dovolj teoretičnih osnov in tudi nima priložnosti, da bi si jih pridobil. Sicer pa ni naš namen, da bi s teoretičnih gledišč posegli v razpravo, ki se odpira. V tem okviru se namreč nameravamo omejiti samo na nekaj splošnih pripomb in na nekatera temeljna izhodišča tez, ki se nam zdijo odločilnega pomena za nadaljnjo obdelavo civilnopravne materije in predvsem za nadaljnje urejanje delovnih razmerij.

II

Že v uvodu k tezam (točka 3, stran 6) je poudarjeno, da je komisija za civilni kodeks namenila posebno pozornost novim pravnim institutom, ki jih ne pozna tradicionalno civilno pravo in v

katerih so izraženi temeljni družbenoekonomski odnosi pri nas — medsebojna razmerja delavcev v asociacijah združenega dela in medsebojna razmerja teh asociacij. Uvod nadalje ugotavlja, da se komisija doslej še ni odločila, katere posebne dele bo imel civilni zakonik, in da se bo o tem sklepalo šele takrat, ko se bo razpravljalo o izhodiščnih koncepcijah civilnega zakonika in o njegovi osnovni vsebini ter o spornih vprašanjih v zvezi z razmejitvijo z zakonikom o združenem delu (točka 5, stran 6). Opombe k tezam naj bi pripomogle k boljšemu razumevanju posameznih rešitev in tudi opozorile na dileme in različna mnenja o nekaterih vprašanjih (točka 6, stran 6).

Čeprav se je večina članov komisije izrekla, da so teze podlaga za nadaljnje delo, ugotavlja uvod, je bilo vendar v komisiji slišati mnenja, ki so izhajala iz drugačnih koncepcij. Tako so nekateri menili, da razmerij v združenem delu ne bi mogli urejati kot civilnoppravna razmerja. Nekatera pomembnejša mnenja naj bi bila poudarjena v opombah (točka 7, stran 7).

Kljub takemu uvodu, ki obeta, da bomo v opombah k posameznim tezam zasledili tudi mnenja, ki govore proti sprejetim tezam, pa vsaj glede temeljnih vprašanj, ki jih tako označujejo tudi teze in katerim je komisija posvetila *posebno pozornost* (podčrtal tu in v nadaljevanju B. S.), predvsem glede vprašanja o medsebojnih delovnih razmerjih v asociacijah združenega dela, v opombah k posameznim tezam nismo zasledili sicer že v uvodu napovedanih obrazloženih nasprotnih stališč. Takó obrazložitev k posameznim tezam podrobneje navaja le tista stališča, ki teze podpirajo, ne pa tudi nasprotnih stališč, tako zlasti ne stališč, ki so tudi po tezah najbolj sporna, namreč stališč, da razmerij v združenem delu ne bi mogli urejati kot civilnoppravna razmerja.

V tako gradivo za javno razpravo bi zato po našem mnenju sodila vsa stališča — ki bi z enako tehtnostjo navajala razloge »za« ali »proti« sprejetim stališčem. Ne samo s podrobnim navajanjem argumentov, ki podpirajo teze, tudi z navajanjem nasprotnih argumentov bi postalo gradivo za javno razpravo tehtnejše in bi razpravo obogatilo ter omogočilo enakopravno obravnavanje tako predlogov, ki teze podpirajo, kakor tudi nasprotnih predlogov.

Ob tem, ko se v bistvu obrazložitev tez omejuje samo na tisto, kar teze podpira, ne omenja pa z enakim poudarkom tudi nasprotnih stališč, se nam vsiljuje vtis, da so teze že sprejele stališče, da so razmerja v združenem delu civilnoppravna razmerja, čeprav že sam uvod ugotavlja, da je temu vprašanju komisija posvetila posebno pozornost, da je to stališče *sporno* in da je bilo v komisiji slišati tudi *nasprotna mnenja*. Po vsem tem se ne moremo znebiti vtisa, da gradivo za razpravo — hote ali nehote — poskuša vsiliti stališče, da so delovna razmerja civilnoppravna razmerja, kar pa je sporno, kakor je — kot je bilo omenjeno — ugotovil že uvod.

Zato bi želeli imeti v gradivu za javno razpravo o osnutku tez o temeljnih in splošnih določbah prihodnjega civilnega zakonika tudi stališča, ki govore proti konceptu, kot so ga sprejele teze, ker bi lahko le takšno gradivo obogatilo javno razpravo.

Zato upravičeno pričakujemo, da bomo dobili v javno razpravo na razpolago tudi stališča, ki govore proti koncepcijam, za katere se zavzemajo predložene teze.

III

Ne da bi se spuščali v formulacijo posameznih tez, ki jih zato sprejemamo kot pravnotehnično neobdelane predloge za posamezna načela in norme, ki naj bi jih vseboval prihodnji civilni kodeks, je očitno temeljno vprašanje tez vprašanje, ali so razmerja v združenem delu civilnopravna razmerja. Če pritrdimo odgovoru in s tem tezam, so v bistvu več ali manj nujne nadaljnje teze, ki to načelo izpeljujejo, oziroma bo podrobnejša obdelava tez predmet še nadaljnjih razprav in izpopolnjevanj.

Zato se mislimo ustaviti le ob nakazanem temeljnem vprašanju, ne da bi posegali v nadaljnje posledice tega ali drugega načela, ki so izpeljane v tezah.

Že med temeljnimi izhodiščnimi koncepcijami tez je poudarjeno, da civilno pravo kot del pravnega sistema, *ustrezno izraža naše družbeno ekonomske odnose* (stran 10), da je ena izmed značilnosti naših družbenih odnosov *socialistična blagovna (tržna) proizvodnja* svobodno združenih delavcev z delovnimi sredstvi v družbeni lastnini itd. (stran 10).

Namesto države kot nosilke lastninske pravice do produkcijskih sredstev v prejšnjih etapah našega razvoja postane v samoupravni socialistični družbi svobodno združeni delavec-proizvajalec nosilec in glavni pobudnik družbene in gospodarske dejavnosti (stran 11). Da bi lahko uresničil pravico do dela in druge svoje ustavne pravice, mora imeti delavec kot osebnost v združenem delu, kot združeni delavec, takšno pravico do dela z družbenimi sredstvi, da lahko v skupnosti z drugimi zmeraj odloča o svojem delu in o namembnosti sredstev za delo (stran 12). Da bi lahko uveljavil pravico do sadov svojega dela, mora biti neodvisen v odločanju o dohodku in drugih ekonomskih odnosih v združenem delu. Te nove odnose pa je treba izraziti s takšnimi pravnimi instituti, ki zagotavljajo svobodo, enakopravnost in enakost vseh udeležencev v ekonomskih odnosih pri določanju medsebojnih pravic in obveznosti itd. (stran 12). Te ugotovitve brez zadržka sprejemamo. Sprejemamo tudi ugotovitev, da se v buržoazni družbi sporazumevanje nanaša na premoženje in na njegovo delitev, medtem ko se pri nas nanaša na pravice, ki temeljijo na podlagi dela. Nosilec teh razmerij v samoupravni družbi je občan kot delavec s svojimi pravicami do dela in na podlagi dela (stran 12). Zato je primarni subjekt

vseh civilnopravnih razmerij občan v prvi vrsti kot delavec (je občan-delavec) (stran 13).

Vendar menimo, da ta — in nadaljnja utemeljevanja — še ne govorijo dovolj prepričljivo za tezo, da je delovno razmerje civilnopravno razmerje. Tudi delovno razmerje, ki ni civilnopravno razmerje, je namreč mogoče utemeljiti s tem, da tako razmerje temelji na enakopravnosti subjektov in na pravicah, ki izvirajo iz dela.

Pri razlagi civilnopravnega koncepta delovnega razmerja si po navedenem teze pomagajo s konstrukcijo »občan-delavec«. Perspektivno je sicer taka konstrukcija ustrezna, v naših sedanjih družbeno-ekonomskih odnosih pa je taka koncepcija še preuranjena. Ne samo, da izhaja iz teoretične predpostavke, da smo že brezrazredna družba, kjer ima vsak občan položaj delavca, torej delavca, ki dela v združenem delu, zanemarja tudi ugotovitev, da smo družba, ki vendarle še nima niti 50 % zaposlenega prebivalstva. Teze tako temeljijo na visokih teoretičnih predpostavkah, čeprav po drugi strani ugotavljajo, »da civilno pravo kot del pravnega sistema ustrezno izraža naše družbenoekonomske odnose« (stran 10). Tak koncept po navedenem ne odseva ustrezno naših družbenoekonomskih odnosov. Civilni kodeks naj ureja sedanja konkretna družbena razmerja, ki naj jim da določeno pravno obliko in možnosti za nadaljnji razvoj, ne pa da daje pravno podlago za družbena razmerja, ki so zaenkrat še močno odmaknjena od konkretnega družbenoekonomskega stanja oziroma od konkretnih možnosti. Enačba »občan-delavec« je zato po našem mnenju le vizija, ki še dolgo ne bo uresničljiva.

Teza, da je delovno razmerje civilnopravno razmerje, torej pogodbeno, obligacijsko razmerje (čeprav omenjenih izrazov teze ne uporabljajo), zato ne prepričuje. Slabost te teze se kaže tudi v ob-razložitvi na več mestih, na primer:

Obrazložitev k 1. tezi (stran 21) omenja, da se bodo nekatere teh pogodb o razmerjih v združenem delu urejale v posebnih delih civilnega zakonika, nekatere pa v zakoniku o združenem delu, kjer bo določena *pravna narava* teh pogodb in natančneje določena njihova *vsebina*.

Kljub izhodiščni tezi, da je delovno razmerje civilnopravno razmerje, se teze na tak način izognejo odgovoru na vprašanje o pravni naravi in o pravni vsebini takih pogodb. Zato ni razumljivo, da se teze postavijo na stališče, da je delovno razmerje civilnopravno razmerje — pravna narava takega razmerja pa naj bi bila urejena drugje. Tako stališče tez kaže po našem mnenju na slabost njihove argumentacije.

Nadalje: z določitvijo pravic v združenem delu kot civilnopravnih pravic je v tezah poudarjena tudi njihova individualistična narava. Pravica samoupravljanja in pravica do sadov dela potemtakem nista samo kolektivni pravici, ki jih delavec ne bi mogel imeti kot posameznik. To sta individualni pravici (stran 24).

To ugotovitev sicer sprejemamo, a z dostavkom, če teze prav razumemo, da sta pravica samoupravljanja in pravica do sadov dela kolektivni in individualni pravici. Omenjeni pravici (seveda poleg drugih) se namreč lahko uveljavljata le v *združenem delu*.

Socialističnost blagovne proizvodnje na področju delovnih razmerij po našem mnenju pomeni, da v delovna razmerja uvajamo humanistične elemente vseh vrst in oblik. Take elemente pa je komaj mogoče uvajati v medsebojna delovna razmerja s civilnopravno pogodbo, čeprav naj bi tako razmerje sestavljali nekateri novi elementi, ne pa klasični (po težah), kjer se po pravilu kar najbolj dosledno izraža tržni mehanizem menjave, se pravi mehanizem menjave brez elementov, ki so značilni za socialistične odnose, pa čeprav gre za menjavo med enakopravnimi subjekti (delavec-delavci oziroma asociacija delavcev).

Nadalje: teze oziroma njihova obrazložitev ugotavljajo, da med modernizacijo delavec ne more postati »presežek delovne sile«. Kako bodo delavci v takem primeru uredili medsebojna razmerja, je odvisno od njihovega sporazuma (stran 26).

Taka ugotovitev se nam zdi zelo optimistična. Če lahko delovno razmerje, to je, po težah civilnopravno razmerje, preneha z odpovedjo pogodbe (stran 10), se nam zdi, da bi delavec v takem položaju večkrat postal »presežek delovne sile« kot v sedanjih razmerah. Pojem »delavec« ni idealiziran teoretični pojem, pač pa človek, ki živi od svojega osebnega dohodka in ki je odvisen tudi od dela drugih, ki dela in živi v razmerjih z drugimi delavci, z delovno organizacijo in z drugimi družbenimi organizmi, katerega osebni interesi so praviloma drugačni od osebnih interesov drugih delavcev in od interesov skupin, asociacij in drugih družbenih organizmov. Te odnose proučujejo posebne znanstvene discipline, na primer sociologija dela, da ne omenjamo drugih. Takih odnosov pa gotovo ni mogoče toliko idealizirati in s tem poenostavljati, da bi lahko trdili, da bi vsa vprašanja delavci vedno urejali z medsebojnimi sporazumi. Tako idealistično gledanje na delovno razmerje kot civilnopravno razmerje spodbijajo številni in dostikrat zelo zaostreni sodni delovni spori vseh vrst.

Na eni strani teze zagovarjajo stališče, da je delovno razmerje civilnopravno razmerje — torej izključno razmerje, ki temelji na sporazumu enakopravnih pogodbenih strank, na drugi strani pa teze ugotavljajo, da bi bilo »družbeno in ekonomsko nesmotrno«, če bi omogočili izločitev organizacije združenega dela iz sestave delovne organizacije tudi, kadar bi s tem onemogočili ali dokaj otežkočili delovanje delovne organizacije kot celote in uresničevanje življenjskih interesov drugih delavcev (stran 29).

Teze so na tak način prišle v težavo: v načelu izhajajo iz individualističnega načela pogodbenega dogovarjanja (civilnopravno razmerje), ker pa je očitno, da družbeni in ekonomski tokovi takega

povsem prostega pogodbenega dogovarjanja na področju delovnih razmerij ne prenesejo, je treba najti ustrezen korektiv, da to ne bi bilo v nekaterih razmerah »družbeno in ekonomsko nesmotrno«. Prav tako obrazložitev tez poudarja, da predložena koncepcija ne vpliva na »tako imenovano varstveno delovno zakonodajo«. Ta zakonodaja mora še nadalje vsebovati norme o varstvu pri delu, o dnevnem in tedenskem počitku in letnem dopustu ter o drugih ukrepih, ki varujejo delavca pri delu (stran 37). Vsiljuje se vprašanje, pred kom — po konceptu, ki ga predlagajo teze — naj ta varstvena zakonodaja varuje delavce.

Če teze omenjajo »tako imenovano varstveno delovno zakonodajo«, se vprašujemo, kako teze varujejo temeljno delavčevo pravico, namreč pravico do dela oziroma pravico do stalnosti dela. Ta pravica je zdaj pri nas dovolj strogo zajamčena z ustavno določbo, da sme delavcu prenehati delovno razmerje proti njegovi volji samo ob pogojih in na način, kot določa zvezni zakon (6. odstavek 36. člena ustave SFRJ), torej ne republiški zakon in še manj splošni akt delovne organizacije. Pravica do stalnosti dela ni temeljna pravica samo v naših delovnih razmerjih, pač pa je zagotovljena ali vsaj proklamirana povsod tam, kjer imajo delavske organizacije kolikor tolikor moči.

Ta temeljna pravica pa seveda s civilnopравnim konceptom delovnega razmerja pade. Če velja popolna avtonomija volje pogodbenih strank, velja taka avtonomija tudi pri odpovedi delovne pogodbe (teza 10). Opravičevanje te teze le s solidarnostjo sodelavcev bi bilo vendarle preveč iluzorno. To dovolj jasno kažejo sodni delovni spori, ki jih je največ zaradi prenehanja delovnega razmerja, pa čeprav obstaja ne samo varstvena zakonodaja, pač pa celo že omenjeno ustavno varstvo. Mimo drugega izhaja iz navedene teze tudi to, da gredo predlagani koncepti (tudi drugi iz predloženih tez) daleč prek naše ustavne ureditve.

Po navedenem je v tezah zasebna sfera pogodbenega dogovarjanja na tak način omejena s tistim, kar je »družbeno in ekonomsko nesmotrno«, torej z javnim interesom. Sledi torej sklep, da teze delijo pravo na javno in na zasebno. Javno je čuvanje družbenoekonomskih interesov, zasebno pa sklepanje delovno-pravnih pogodb. Kako to spraviti v civilistični koncept delovnih razmerij — nam ni jasno.

Povsem očitno je, da delovna razmerja ne morejo biti le v sferi zasebnega prava. To demantirajo same teze, pa tudi zgodovinski razvoj institutov delovnega prava. Prav zaradi teh prepletanj javnih in zasebnih interesov v delovnem razmerju se je delovno razmerje v zgodovini moralo ločiti iz civilnopравnega razmerja, ker tudi teze ne morejo mimo ugotovitve, da je treba taka civilnopравna razmerja spraviti v okvir »družbene in ekonomske smotrnosti«. Tudi to govori za naše stališče, da delovno razmerje ne more biti civilnopравno razmerje.

Če so teze sprejele stališče, da je delovno razmerje civilnopravno razmerje, je potem razumljiva posledica, da delovno pogodbo delavec ne sklepa s temeljno organizacijo združenega dela, temveč z drugimi delavci v njej, da se lahko pogodba spremeni in da se morajo z njeno spremembo strinjati drugi delavci in da neizpolnjevanje delovnih obveznosti pomeni kršitev pogodbene obveznosti, kar bi imelo za posledico civilnopravo odgovornost (stran 36 in 37).

Nad delavcem ob takem konceptu vsak čas visi grožnja odpovedi delovne pogodbe. Zakaj če je delovno razmerje civilnopravno razmerje, je treba tezo izpeljati do konca in je ni mogoče omejevati z družbeno intervencijo oziroma s presojo o družbeni in ekonomski smotrnosti. Tako omejeno razmerje bi bilo le še po imenu civilistično, ne pa po svoji vsebini. Zato je treba delovna razmerja urediti tam, kamor spadajo, to je v kodeksu o delu, na pa v civilnem kodeksu.

IV

Ob predlaganem konceptu nadalje teze zanikajo vrsto pravnih institutov, ki so značilni le za delovna razmerja, ne pa za civilnopravna razmerja. Tako je na primer pri urejanju vseh oblik odgovornosti v delovnem razmerju: materialne in disciplinske. Disciplinske odgovornosti v delovnem razmerju, ki je nujna za institut delovnega razmerja, pa kakorkoli jo že imenujemo, ni mogoče spraviti v civilistični koncept delovnega razmerja, ne da bi takoj zašli v problem kršitve pogodbe ter sankcij za kršitev pogodbe, to je odškodninske odgovornosti za kršitev pogodbe in celo do sankcije odpovedi pogodbe. Zgodovinski razvoj je pokazal, da takega urejanja delovnega razmerja delavski razred ne prenese več, vse odkar so se delavci organizirali v sindikatih. Delovna razmerja morajo imeti zaradi svoje specifičnosti svoje sankcije, ki jih civilnopravno razmerje kot razmerje, za katerega je značilna avtonomija volje pogodbenih strank, ne more zajeti.

Podobni pomisleki veljajo tudi za vprašanje o materialni odgovornosti v delovnem razmerju. Ne samo pri nas, tudi drugod v svetu se vse bolj uveljavlja težnja, da odškodninskih razmerij, ki nastajajo v delovnem razmerju, ni mogoče več reševati po splošnih načelih civilnega prava. Reševanje teh odškodninskih razmerij po splošnih načelih civilnega prava v delovnih razmerjih bi bilo korak nazaj. Tveganka za kršitev pogodbe ne more več nositi samo delavec, pač pa le asociacija, v kateri dela, torej delovna organizacija.

Pomisleki so nadalje, kako je na primer mogoče s to teorijo uskladiti zahteve za premeščanje delavcev z enega delovnega mesta na drugo. Znano je, da je bilo prav to vprašanje eno najbolj problematičnih v razvoju temeljnega zakona o delovnih razmerjih, saj je bila določba o razporejanju delavcev (sedanji 32. člen) prvič urejena 1965. leta (Uradni list SFRJ, št. 17/65), drugič 1966. leta (Uradni list SFRJ, št. 28/66), tretjič 1968. leta (Uradni list SFRJ, št. 26/68) in

četrtič 1969. leta (Uradni list SFRJ, št. 20/69). spremembe režima razporejanja delavcev na druga delovna mesta so nujno narekovale ekonomske razmere oziroma potrebe delovnih organizacij in so šle od prvotne skoraj popolne vezanosti delovne organizacije glede premeščanja delavcev na druga delovna mesta polagoma vse do sedanje sprostitve, da lahko delovna organizacija sama predpiše v splošnem aktu pogoje za premestitev delavca na drugo delovno mesto proti njegovi volji.

Vprašanje je nadalje, kaj bi bilo v civilističnem konceptu delovnega razmerja z institutom delovnega mesta. Tudi za to vprašanje je znano, da dela v praksi delovnih organizacij veliko težav. Če govorimo o delovnem razmerju kot civilnopravnem razmerju, bi se ta problem še bolj zaostрил. Če bi bilo delovno razmerje čisto pogodbeno razmerje, bi morala delovna pogodba vsebovati tudi opis dela, ki ga bo delavec opravljал, se pravi, da bi morala vsebovati tudi opis konkretnega delovnega mesta. Delavec bi torej moral skleniti civilnopravno razmerje za konkretno delo na konkretnem delovnem mestu. Vsaka premestitev na drugo delovno mesto proti delavčevi volji bi bila kršitev pogodbene obveznosti in bi s tem za asociacijo delavcev pomenila odškodninsko odgovornost za kršitev pogodbe proti prizadetemu delavcu. Če pa bi delavec s civilnopravno pogodbo že vnaprej pristal, da ga lahko asociacija razporeja na druga delovna mesta po določbah splošnega akta (se pravi: dodatka k pogodbi), pa seveda situacija ne bi bila prav nič drugačna kot dosedanja — delovno razmerje bi izgubilo elemente civilnopravnega razmerja.

Seveda smo tu našli le zaradi primera nekaj praktičnih posledic predlaganega koncepta, da naj bi bila delovna razmerja civilnopravna razmerja, in to le na strogo omejenem področju delovnih razmerij. Pri tem se ne spuščamo v vprašanja, ki nastajajo v takem konceptu zaradi delitve dohodka, ki bi gotovo zahtevalo posebno obdelavo. Civilnopravno razmerje ima pač svojo vsebino, pa če mu dodajamo še toliko novih elementov, ne moremo mimo temeljnih značilnosti civilnopravnega razmerja, namreč avtonomije pogodbene volje strank, kakor poudarja tudi teza št. 2.

V

Posebej se mislimo ustaviti ob obrazložitvi tez, da so pravice delavcev v združenem delu v sodnem in drugem varstvu. To varstvo bi bilo usklajeno s civilnopravno naravo teh pravic in bi temeljilo na načelih, ki zagotavljajo varstvo tudi drugih civilnih pravic (stran 25). Varstvo naj bi bilo sodno, če z zakonom ni določen za to kakšen drug pristojni organ (teza 33).

Obrazložitev tez tega sicer ne omenja, vendar se tu in tam v javni razpravi sliši tudi mnenje, da v dosedanjem konceptu delovnih razmerij delavčeve pravice iz dela niso dovolj zavarovane — predvsem sodno — da pa bi bilo to sodno varstvo delavčevih pravic

mного bolj učinkovito, če bi delovno razmerje slonelo na civilno-pravnem konceptu.

Zdi se nam, da tako mnenje nima zadostne podlage v dejstvih in da gre zato le za pavšalno opravičevanje civilnopravne teorije o medsebojnih delovnih razmerjih v združenem delu.

Če bi obveljala teorija, ki jo predlagajo teze, da je torej delovno razmerje civilnopravno razmerje, pa čeprav z vsemi novimi elementi, ki jih zaenkrat še ne poznamo in ki nam jih teze ne odkrivajo, ne bi bilo nobenega dvoma, da bi tako delovno razmerje uživalo enako sodno varstvo kot vsa druga civilnopravna razmerja, to je pogodbeno razmerja. Delavec bi svoje pravice v primeru kršitev uveljavil v obliki dejatvenih in ugotovitvenih tožb (oblikovalne tožbe si v takem razmerju komaj lahko predstavljamo), skratka, njegovo sodno varstvo ne bi bilo prav nič drugačno kot varstvo vseh drugih civilnopravnih pravic, za katero ureja postopek zakon o pravnem postopku. Tako varstvo pravic pa bi bilo gotovo manj učinkovito kot je sedanje, ko vendarle delavec uveljavlja svoje pravice v različnih postopkih, tako med drugimi tudi v posebnem postopku, ki ga določa zakon o pravnem postopku (XXVII. poglavje). S tem seveda ne trdimo, da ima že zdaj delavec zagotovljeno učinkovito sodno varstvo pravic iz dela. Nasprotno, učinkovitost varstva njegovih pravic je močno vprašljiva že zato, ker ni urejeno enotno. Tako delavec varuje svoje pravice:

— predvsem pred organi svoje delovne skupnosti: pravica do sodelovanja na sestankih organov upravljanja, pravica do dajanja predlogov, pravica do sodelovanja pri odločanju pred organi na prvi stopnji in na drugi stopnji, pravica ugovora itd. (122. in 123. člen temeljnega zakona o delovnih razmerjih);

— nekatere pravice delavci uveljavljajo v upravnem postopku (n. pr. začasna odredba po 125. členu temeljnega zakona o delovnih razmerjih, varstvo s prekrški, ki so določeni v III. delu istega zakona itd.);

— nekatere pravice delavci uveljavljajo s tožbo pred sodiščem splošne pristojnosti (126. člen istega zakona);

— če so pravice iz dela kršene s kaznivim dejanjem, lahko delavec posredno uveljavlja pravice v kazenskem postopku;

— delavec nadalje lahko uveljavlja svoje pravice v svojem sindikatu, čeprav ne v formalni obliki (16. člen istega zakona);

— vsaj posredno lahko delavec uveljavlja svoje pravice v ustavnem sporu, kadar gre za izpodbijanje nezakonitega oziroma protiustavnega splošnega akta;

— v postopku, podobnem upravnemu sporu, lahko delavec uveljavlja tiste z ustavo določene pravice samoupravljanja in druge temeljne pravice in svoboščine, če ni zagotovljeno drugačno sodno varstvo (68. člen zakona o upravnih sporih), oziroma v upravnem sporu pravice iz socialnega zavarovanja, iz zaposlovanja itd.

Taka raznolikost varstva delavčevih pravic gotovo ne more biti učinkovita. Tudi sami postopki dostikrat niso dovolj učinkoviti, n. pr.

sodni delovni spor, ki je kar kronično dolgotrajen, formalen in po svojem končnem učinku mnogokrat tudi neustrezen.

Nedvomno je, da smo formalno delovno pravo, to je oblike postopka za uveljavljanje vseh vrst pravic iz dela, močno zapostavili v primerjavi z razvojem materialnih delavčevih pravic, z materialno-pravno vsebino razmerij, ki nastajajo v združenem delu. Tako je marsikatera temeljna delavčeva pravica iz dela še vedno brez aдекватnega, to je hitrega in učinkovitega sodnega varstva.

Te sedanje pomanjkljivosti, ki preprečujejo učinkovito sodno varstvo delavčevih pravic iz združenega dela, pa lahko odpravimo z izpopolnjevanjem formalnega delovnega prava, ki bo šlo vzporedno, v korak z razvojem materialnega delovnega prava. Se pravi s tem, da sodno varstvo pravic iz dela poenostavimo, da ga združimo iz različnih postopkov v enoten postopek in predvsem da poenostavimo sedanje formalizme v sodnem delovnem sporu, da bo ta postopek hitrejši in manj zapleten. V takem postopku bi bilo treba nekatera načela, ki so nujna za varstvo civilnopравnih pravic, močnejše poudariti, druga pa manj — skratka, pri sodnem uveljavljanju pravic iz dela mora priti do izraza znano dejstvo, da to varstvo zahteva tako v interesu prizadetega delavca kot tudi v interesu delovne organizacije druga sredstva in načine kot varstvo drugih civilnopравnih razmerij, ki ga določa zakon o pravnem postopku.

Problema bolj učinkovitega varstva pravic iz dela potemtakem ne bomo rešili s tem, da postavimo delovno razmerje na drugačen teoretični koncept. Če obvelja teorija, da so razmerja, ki nastajajo v združenem delu, civilnopравna razmerja, tedaj glede varstva pravic iz dela nismo napravili niti koraka naprej, pač pa kvečjemu korak nazaj. Ker bi bila delovna razmerja civilnopравne narave, bi bilo torej tudi varstvo teh pravic enako kot varstvo vseh drugih pravic, ki izvirajo iz civilnopравnega razmerja, to pa se omejuje le na varstvo avtonomije pogodbene volje strank, na enakopravnost subjektov v civilnopравnem razmerju, na poštenost in še na druge civilnopравne institute, ne pa na varstvo številnih drugih pravic, ki so tipične za delovna razmerja.

Ta sklop interesov, od osebnih, katerih nosilec je prizadeti delavec, pa do družbenih, ki se izražajo v delovnem razmerju, gotovo ne more zaživeti v civilnopравnem razmerju, ki ne more iz svojega bistva, čeprav ima še toliko novih elementov, ki bi jih najprej šele določili, kot to napovedujejo teze — in zato mislimo, da tak sklop interesov ne more biti varovan kot druge civilnopравne pravice, pač pa zahteva poseben sistem sodnega varstva, vsekakor bolj učinkovit, kot je sedanj in kot ga v načelu predlagajo teze.

Skratka — če kršitve pravic, ki jih ustvarja delo, spravimo v ozki kalup civilnopравnega spora, s tem omejimo varstvo teh pravic. To pa se najboljše kaže tudi v dosedanjem sistemu sodnega varstva pravic iz delovnega razmerja. Sodno varstvo pravic iz delovnega raz-

merja namreč ureja predvsem zakon o pravnem postopku, ki pa obravnava delovna razmerja vseskozi kot civilnopravna razmerja. To izhaja iz 1. člena zakona o pravnem postopku, ki omenja, da se s tem zakonom določajo pravila postopka, po katerih obravnava sodišče premoženjskopravne spore, spore iz rodbinskih in *delovnih razmerij in druge civilnopravne spore* in o njih odloča. Posledica tega dejstva je, da se sodno varstvo pravic iz delovnega razmerja v praksi omejuje le na tiste pravice, ki imajo za podlago premoženje: največ je sporov za uveljavljanje pravice do osebnega dohodka in sporov, ki nastajajo v zvezi s prenehanjem delovnega razmerja. Sporov, v katerih bi delavci uveljavljali svoje statusne pravice in ki ne bi bili neposredno zvezani s premoženjskim interesom — ni. Seveda si ne upamo trditi, da v delovnih skupnostih takih sporov tudi dejansko ni. Sodnih delovnih sporov te vrste ni zato, ker jim zakon o pravnem postopku te možnosti ne daje. Eden od vzrokov je nedvomno v tem, ker zakon o pravnem postopku obravnava delovne spore kot civilnopravne spore — torej tako, kot to žele še bolj utrditi predlagane teze. V tem pa je tudi razlog za zaostajanje formalnega delovnega prava za materialnim.

Sodišče v delovnem sporu vidi v sedanjem sistemu dve sprti stranki: delavca in delovno organizacijo, vsako s svojimi, predvsem premoženjskimi interesi. Že zdaj je sodišče prisiljeno, da to razmerje obravnava v bistvu kot pogodbeno, ker mu zakon o pravnem postopku ne dopušča, da bi se spora lotilo drugače. Določbe v zakonu o pravnem postopku, ki posebej urejajo postopek v pravnih iz delovnih razmerij (413. do 417. člen), so v bistvu le deklarativne. Pravna podlaga takega spora je poleg državnih predpisov še splošni akt delovne organizacije. Če je državni predpis delavcu kot pravni stranki dostopen, pa se dostokrat dogaja, da mu splošni akt njegove delovne organizacije ni. Niso redki primeri, ko delovna organizacija niti na poziv sodišča ne predloži potrebnih splošnih aktov. Prav zaradi odlaganja predložitve potrebnih splošnih aktov sodišču se marsikateri sodni delovni spor močno zavleče. Sodišče pa ima zoper tako delovno organizacijo, ki odlaga predložitev splošnega akta, le tista sredstva, ki jih ima zoper katerokoli drugo zasebnopravno stranko, ki na primer noče predložiti za dokazni postopek potrebne listine (222. in 223. člen zakona o pravnem postopku).

Po zakonu o pravnem postopku je tako splošni akt delovne organizacije dokazno sredstvo, ne pa pravni vir, kar tudi je po svoji vsebini in po svoji pravni naravi. Iz te sporne okoliščine nastaja vrsta težav, ki jih tu ne bomo naštevali, ker bi preseгли okvir teh pripomb, in ki imajo vse — skupaj z drugimi — za posledico neučinkovitost sodnega varstva pravic iz dela.

Teh težav ne bi odpravili, če bi razmerja iz dela označevali kot civilnopravna razmerja. Dosegli bi prav nasprotno: tistemu, kar že zdaj označujemo za neustrezno in neučinkovito, namreč sodno var-

stvo pravic iz delovnega razmerja kot civilnopравnih pravic po zakonu o pravnem postopku, bi postregli še s teoretično podlago.

Zato se tudi s stališča sodnega varstva pravic iz dela ne moremo strinjati s predlaganim konceptom. Delovna razmerja kot razmerja iz združenega dela potrebujejo veliko širši koncept sodnega varstva tako s stališča delavca kot s stališča delovne skupnosti. Civilnopравno razmerje kot razmerje, omejeno z avtonomijo volje pogodbenih strank, je preozko za tako varstvo. Bistveni elementi takega varstva niso namreč samo v presojanju avtonomije volje ene ali druge pogodbenice in v presojanju drugih elementov civilističnega razmerja, pač pa poleg teh tudi v varovanju interesov družbene skupnosti in zlasti interesov, ki so jih delavci združili v skupnih samoupravnih osnovah na različnih ravneh, to je na ravni delovne organizacija, komune, republike in federacije.

Janko Rupnik

Uresničevanje ustavnosti v političnem sistemu

Temeljno družbenopolitično vprašanje vsakega političnega sistema je splošni človekov položaj v njem. S splošnim človekovim položajem v političnem sistemu razumemo položaj večine ljudi v njem¹, to se pravi, možnost vplivanja na formiranje politične oblasti ter na njene odločitve. Iz tega temeljnega vprašanja človekovega položaja izhaja, ali je človek subjekt ali objekt politične oblasti in političnih odnosov. Temeljni politični odnosi pa so v posameznih političnih sistemih lahko zelo različni. Skupno vsem pa je osrednje vprašanje, ali so v nekem političnem sistemu priznane temeljne človekove pravice (srbohrvatsko: ljudska prava) oz. ali je oblast omejena ter na kakšen način. To je, lahko rečemo, vsebina slehernega demokratičnega političnega sistema. Ustavnost in zakonitost sta tesno povezani z nastankom moderne pravne države. Pisana ustava pa je postala temeljni pravni izraz in potrditev demokratičnega političnega sistema. Tako je načelo ustavnosti in zakonitosti tesno povezano z idejo temeljnih pravic

¹ Dr. Leon Geršković, Politički sistem Jugoslavije u nastavi, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1966, št. 181.

človeka in občana. Tako se ideja o teh pravicah ujema z ustavnostjo oziroma z ustavno vladavino.

Vsebina demokratičnega političnega sistema se je razširjala in poglobljala ter dosegla vrh v socialistični ustavnosti v Jugoslaviji. Socialistična ureditev pa je položila temelj za resnično zagotovitev človekovih pravic in svoboščin na podlagi družbene lastnine in samoupravljanja. Za varovanje z ustavo določenih temeljnih političnih odnosov pa so potrebni tako pogoji kot sredstva za njihovo uresničevanje. V tem sestavku se bom omejil samo na pogoje, ki so potrebni za uresničevanje demokratičnega političnega sistema.

V tem sestavku izhajam iz stališča, da lahko govorimo o uresničevanju ustavnosti in zakonitosti samo v demokratičnem političnem sistemu. Brez demokracije ni ustavnosti in narobe. Nekateri teoretiki kot npr. prof. Lukić², menijo, da lahko govorimo o ustavnosti in zakonitosti tudi v avtokratičnih političnih sistemih. Takšno razumevanje ustavnosti pa zanika vlogo človeka v političnem sistemu in navsezadnje priznava »ustavnost« brez jamstva za spoštovanje človekove osebnosti (temeljnih pravic človeka in občana).

Pogoji za uresničevanje političnega sistema

Za učinkovito funkcioniranje političnega sistema so potrebni tako pogoji kot sredstva. S sredstvi razumemo družbeno-politična sredstva (na primer organizacijo oblasti, debirokratizacijo, deetatizacijo itd.) in pravna sredstva (na primer ustavno sodstvo). V tem sestavku se bom omejil samo na pogoje, ker bi razprava o sredstvih terjala poseben sestavek. Za učinkovito funkcioniranje političnega sistema so potrebni predvsem materialni pogoji³. Z nastankom moderne pravne države so se namreč poudarjala samo abstraktna načela o položaju človeka v političnem sistemu. Boj za priznanje človekovih pravic in svoboščin je namreč izražal predvsem zahtevo meščanskega razreda po omejitvi absolutne vladarjeve oblasti in zahtevo po participaciji pri oblasti. V zvezi s tem Marx⁴ med drugim pravi: »Politična emancipacija pomeni vsekakor velik napredek (priznanje temeljnih pravic in svoboščin — piščeva opomba), ni sicer zadnja oblika človekove emancipacije sploh, pač pa je zadnja oblika forma človeške emancipacije dosedanjega svetovnega reda (razredne družbe).«

V meščanski družbi možnost, da posameznik vpliva na politični sistem, določa okvir razredne družbe. Toda če imamo v okviru iste družbe lahko različne politične sisteme (demokratične, avtokratične), potem ne smemo izenačevati političnih sistemov samo z razredno vsebino. Tako v teoriji kot v praksi je sprejeto načelo, da imamo lahko v okviru meščanskega družbenopolitičnega sistema tako demo-

² Dr. Radimir Lukić, *Ustavnost i zakonitost*, str. 61, Beograd 1966.

³ Dr. Jovan Djordjević, *Novi ustavni sistem*, str. 792—793, Beograd 1964.

⁴ Marx-Engels, *Rani radovi, Prilog jevrejskom pitanju*, Zagreb 1967, str. 65.

kratične kot avtokratične politične sisteme.⁵ Če bi razlikovali politične sisteme samo po razredni vsebini, potem bi pritrdili Stalinovemu gledanju na pojem političnega sistema, ki deli politične sisteme samo na socialistične in kapitalistične. Zato lahko govorimo o pogojih za uresničevanje ustavnosti tako v okviru meščanske politične ureditve kot socialistične družbe.

Pogoji za uresničevanje ustavnosti se seveda bistveno razlikujejo med socialističnimi in meščanskimi političnimi ureditvami. Tako je temelj kapitalistične družbe privatna lastnina oz. razredna vsebina meščanske oblasti (oblast meščanskega razreda). Zato v okviru takšnega sistema človekovo politično emancipacijo omejujejo ti okviri. Zato so možnosti, da postane človek resničen subjekt političnega sistema, bistveno ugodnejše v socialističnih družbah kot v meščanskih. Seveda pa je uresničevanje ustavnosti nenehen proces, odvisen od velikega števila pogojev, ki jih ne moremo vseh naštet.

V teoriji zlasti poudarjajo — kot sem omenil — materialne pogoje za učinkovito delovanje demokratičnega političnega sistema. Pri tem pa so le redki, ki te pogoje tudi podrobneje navajajo. Tako prof. Lukić⁶ navaja tele temeljne družbene pogoje: družbeno stabilnost, družbeni mir, družbeno homogenost in družbeno zavest ter javno mnenje.

Poleg teh dejavnikov vpliva na uresničevanje ustavnosti razkorak med normativnostjo in stvarnostjo. V praksi se namreč ustavnost tudi ob idealno zamišljenih pogojih ne more v celoti uresničiti. V takšnem primeru govorimo o neskladnosti med vrednotami, ki so zamišljene in se normativno izražajo v ustavah, ter prakso. Menim namreč, da je treba upoštevati tudi dejanske odnose in ne samo idejno proklamirane — tj. ideološko zamišljene. Ravno tako je važno, da posamezne ustave ne vsebujejo takšnih določb, ki so realno v praksi neuresničljive. Marx je v kritiki gotskega programa jasno povedal, da lahko neki politični sistem nudi le tiste pravice, ki so realne.

Nadalje izhajam iz stališča, da se ustavnost v političnem sistemu ne uresničuje samodejno (avtomatično), ampak da je to nenehen proces, v katerem zavestne družbene sile, ki izražajo to ustavnost, ustvarjajo primerne pogoje. Zato moramo gledati na ustavnost dinamično in ne statično. Ustava izraža odnose družbenih sil in je kot takšna v neprenehni realizaciji oz. negaciji.

V tem sestavku si bomo ogledali predvsem tele pogoje: družbeno stabilnost, ki je lahko tako materialna kot formalna; družbeni mir in družbeno homogenost. Družbena homogenost in družbeni mir se kot pogoja zelo prepletata, tako da ju je težko ločiti. Zato bom ta pogoja združil v poglavje o vplivu družbene strukture na uresničevanje političnega sistema.

⁵ Dr. Najdan Pašić, Klase 1 politika, str. 95 in naprej, Beograd 1968.

⁶ Dr. Radomir Lukić, prej navedeno delo, str. 68.

Materialna stabilnost⁷ je zavarovanje danega ustavnega sistema pred morebitnimi nenadnimi spremembami, ki bi jih povzročile tiste družbene sile, ki danega političnega sistema ne priznavajo. Tudi profesor Djordjević meni, da je važnejša materialna stabilnost kot lepo napisana ustava, ki je po strukturi toga (čvrsta) in se težko spreminja. Tako med drugim pravi,⁸ da pravno čvrsta ustava ne izraža tudi politične čvrstosti in narobe. V zgodovini ustavnosti poznamo primere (npr. Anglija), ko so bile gibke ustave »odpornejše« kakor čvrste. Formalna stabilnost političnega sistema (ustave) je predvsem izraz materialne stabilnosti družbenopolitičnega sistema. Ta pa je odvisna od trdnosti družbenih sil, ki obvladujejo politični sistem. Seveda pa je družbena materialna stabilnost rezultat številnih dejavnikov, ki niso odvisni samo od dobre volje vodilnih družbenih sil, ampak jih določajo objektivne razmere, predvsem ekonomska razvitost družbe, zaostrene ali utrjene socialno-ekonomske razmere, dolgoletna tradicija demokratične vladavine in podobno. O družbeni strukturi, ki je tesno povezana z materialno stabilnostjo, bom govoril posebej. Tu tudi ne upoštevam zunanjih dejavnikov (vojne ipd.), ki vplivajo na trdnost političnega sistema. Če govorimo o družbeni stabilnosti, vedno mislimo na *relativno* stabilnost.

Formalna stabilnost

Znano⁹ je mnenje, da naj bi bila ravno ustava tisti faktor, ki stabilizirajoče vpliva na politični sistem in njegove institucije. Tako ustave sprejemajo s ciljem, da trajajo čim dlje brez bistvenih sprememb. Ob pogostih spremembah je namreč ustavnost in zakonitost težko uresničevati, hkrati pa to vpliva na stabilnost družbe in na položaj posameznika. Posameznikov položaj lahko postane negotov, sam državljan pa objekt političnega sistema. Seveda pa so upravičene ustavne spremembe tiste, ki so v skladu z družbenim napredkom. Toda pretirano spreminjanje ustave in predpisov prej izraža družbeno nestabilnost kakor buren razvoj. Oteževanje spreminjanja ustave navadno ne doseže svojega namena. V zvezi s tem H. Čemerlić:¹⁰ »Čvrstost ustave pogosto skušajo doseči s kompliciranimi revizijskimi postopki ali pa z delno (tudi trajno) prepovedjo revizije nekaterih ustavnih določb. . . Sodobni revizijski postopki določajo razne faktorje, ki naj vplivajo na spremembo ustave ali jo otežkočajo. . . Več ko je teh faktorjev, težja je praviloma revizija danega ustavnega

⁷ Dr. Hamdija Čemerlić, Odras krutosti ustava na stabilnost ustavnog poredka, str. 35, Simpozijum o osnovima i oblicima ustavnosti i zakonitosti u socijalizmu, Beograd 1967.

⁸ Dr. Jovan Djordjević, Novi ustavni sistem, str. 801, Beograd 1964.

⁹ Dr. Hamdija Čemerlić, prej navedeno delo.

¹⁰ Dr. Hamdija Čemerlić, prej navedeno delo, str. 35—36.

sistema. . . Toda družbenopolitični sistem ni odvisen samo od čvrstosti ustave, ampak od družbenopolitične podlage, na kateri ta ustava temelji. Družbenopolitična podlaga je vzrok in posledica čvrstosti ustave.« Samo v stabilnih družbenopolitičnih sistemih lahko zapleteni revizijski postopki po mnenju H. Čemerlića dosežejo svoj namen (ZDA, Švica). V državah z zaostrenim družbenopolitičnim položajem in z raznimi drugimi protislovji preveč toge ustave niso primerne. V takšnih državah je bolje, da imamo enostavne revizijske postopke, ker se na ta način laže menja ustava in se tako zmanjša nevarnost, da bi prišlo do nasilnih sprememb ustavne ureditve.

Jasno je, da v časih velikih ekonomskih in političnih kriz nasilno menjanje ali spreminjanje ustav izraža velike zgodovinske premike in zamenjavo političnih sil na čelu družbe (francoska revolucija, oktobrska revolucija). Tedaj ne govorimo o krizi ustavnosti, ampak nastaja nova ustavnost, ki izraža revolucionarne spremembe.

Na splošno lahko govorimo o družbeni (materialni in formalni) stabilnosti tedaj, če se družbeni in politični sistem ne spreminjata prehitro in brez velikih preobratov in nenadnih sprememb.¹¹ Če opazujemo materialno in formalno stabilnost kot primaren pogoj za uresničevanje ustavnosti, potem lahko trdimo, da se oba faktorja družbene stabilnosti tesno prepletata in vplivata na uresničevanje ustavnosti. Vsekakor zahteva velika družbena nestabilnost večjo vlogo organiziranih subjektivnih sil pri uresničevanju ustavnosti in narobe.

Vplivanje družbene strukture na uresničevanje ustavnosti

V zvezi z (materialno in formalno) družbeno stabilnostjo je tesno povezan še drugi pogoj za uresničevanje ustavnosti in zakonitosti, tj. družbena homogenost ali heterogenost. Z družbeno homogenostjo¹² razumemo sestav družbe iz družbenih skupin, ki se med seboj ne razlikujejo dosti ne objektivno po družbenem položaju v procesu družbene delitve dela ne subjektivno po družbeni zavesti. Kolikor bolj je družba homogena, toliko manjše so razlike med njenimi člani oziroma družbenimi skupinami. To seveda vpliva na uresničevanje ustavnosti. Kolikor je družba bolj homogena, toliko ugodnejši so pogoji za uresničevanje ustavnosti in zakonitosti. V teoriji se srečujemo z raznimi gledanji na družbeno homogenost oz. heterogenost. Tako nekateri menijo, da je družba celota funkcionalno povezanih delov, skratka, da je vsaka družba na ta ali oni način homogena (oz. harmonična). Mislijo, da je nenormalno, če se pojavijo in izrazijo le količkaj različni interesi (in konflikti). Drugo izhodišče pa meni, da je vsaka družba heterogena in je sestavljena iz raznih razlikujočih se socialnih skupin. Ta nazor meni, da je uveljavljanje različnih interesov (in konfliktov) v družbi normalno in pozitivno. Tudi v naši teoriji

¹¹ Dr. Radomir Lukić, prej navedeno delo, str. 68.

¹² Dr. Radomir Lukić, prej navedeno delo, str. 70.

je prevladalo stališče, da družba ni homogena, ampak heterogena, ter da je sestavljena iz raznih komplementarnih ali nasprotujočih si socialnih skupin. Profesor dr. Pečujlić¹³ meni, da je delitev dela tisti temelj, ki poraja različne socialne skupine in med drugim pravi: »Te različne aktivnosti, različne oblike delitve dela so tisti realni temelj, na katerem se vrši grupiranje njihovih nosilcev, oziroma formiranje različnih družbenih skupin. V okviru družbenega grupiranja (socialne strukture) je izvir različnih družbenih interesov in političnih konfliktov. Sam obstoj konfliktov pojasnjujejo s pomembnimi in trajnimi razlikami v vsebini družbene dejavnosti, pa tudi z različnimi življenjskimi razmerami posameznikov in družbenih skupin. Socialna struktura družbe je tako temelj, ki določa tako obrise političnega sistema kakor vsebino ustavnosti. Zaradi tega je proučevanje narave najvažnejših socialnih skupin (razredov, slojev) važen faktor za razumevanje uresničevanja ustavnosti in zakonitosti. Če govorimo o pogojih za uresničevanje ustavnosti, moramo tudi ugotoviti, koliko družbena heterogenost vpliva na učinkovitost političnega sistema. Ogle dati si moramo tiste družbene skupine, ki vplivajo na uresničevanje ustavnosti. Družbena heterogenost je izraz delitve dela, le-ta pa poraja socialne razlike oziroma diferenciacije. Delitev dela poraja nadalje različne oblike gospodarske in negospodarske dejavnosti, poklice, kvalifikacije itd. Te različne oblike delitve dela imajo relativno samostojno eksistenco. Po mnenju prof. Pečujlića¹⁴ moramo pri proučevanju socialnih struktur izhajati iz osnovne delitve dela, to je tiste, ki poraja cepitev družbe na lastnike pogojev dela in nelastnike ter upravljavce in izvrševalce. Gre predsem za različen ekonomski, politični, poklicni itd. položaj posameznika v političnem sistemu.

Po mnenju K. Sorokina¹⁵ je vseeno, kaj pravi neka ustava o položaju posameznika v družbi, kajti njegova formalna enakost je brez vrednosti, ko pa je njegov ekonomski položaj v družbi neenak. Po njegovem mnenju so važni dejanski odnosi, ker ljudje, ki imajo višji družbeni status in položaj, imajo praviloma tudi večji vpliv v političnem sistemu.

Družbena homogenost in družbeni mir se tesno prepletata. Bolj ko je neka družba homogena, večji je družbeni mir in narobe. Le v prvotnih družbah lahko govorimo, da je bila ekonomska in socialna struktura homogena. Danes so vse družbe na ta ali oni način heterogene (diferencirane oz. strukturirane). Zato družbena struktura na uresničevanja ustavnosti močno vpliva. Različni interesi, ki se porajajo, vplivajo na stopnjo uresničevanja ustavnosti. To še posebno velja za razredne družbe. V zvezi s tem Najdan Pašić pravi: »Meščanski razred, ki je bil glavni borec za uresničitev ustavnosti in ustavne

¹³ Dr. Miroslav Pečujlić, Društvena struktura i politički sistem, str. 251 in naprej, Arhiv za pravne i društvene nauke št. 3—4, Beograd 1962.

¹⁴ Dr. Miroslav Pečujlić, op. cit.

¹⁵ K. Sorokin, Društvena stratifikacija, str. 547, Teorije o društvu I, Beograd 1969.

države v borbi proti fevdalni družbeni strukturi, je začel ovirati razvoj in uresničevanje ustavnosti, ko se je začutil ogroženega v svojih pozicijah.« Nadalje pravi, da je v okoliščinah relativne stabilnosti kapitalističnega družbenopolitičnega sistema meščanskemu razredu ustrezalo načelo ustavnosti, ki se je izražalo v priznavanju temeljnih pravic človeka in občana ter v demokratičnem izviru oblasti (splošna, volilna pravica), v narodni suverenosti, delitvi oblasti itd. Ko pa se je meščanski razred čutil ogroženega, je začel izigravati načelo ustavnosti, medtem ko je začel delavski razred nastopati kot branilec ustavnosti.

Čeprav je socialistična politična ureditev z ustavo odpravila izkoriščanje, je socialistična družba ostala še naprej heterogena. Vztrajanje pri nazoru, da je socialistična družba homogena in brezkonfliktna, je imelo v preteklosti v nekaterih socialističnih političnih sistemih tragične posledice. Zaradi takšnega naziranja se je za vsako ceno skušala ustvariti umetna enotnost. Vsako drugačno gledanje na družbene in politične procese, kot je bilo uradno razglašeno, se je smatralo za deviantno in sovražno. V naši praksi smo s takšnimi nazori o harmonični in brezkonfliktni družbi prelomili s VI. plenumom CK ZKJ leta 1966. Heterogenost socialistične družbe pa je pogojena tudi z razkorakom med normativnostjo in stvarnostjo. Različni družbeni status in položaj človeka v delitvi dela omogočata socialno diferenciacijo, ki ni izraz samo delitve po delu. Zato tudi ta družbena heterogenost prav tako vpliva na uresničevanje socialistične ustavnosti, ker je dejanski položaj posameznikov v družbi različen ne glede na ustavne deklaracije, programe itd.

V praksi se še vedno srečujemo s pojavom, da je človek velikokrat objekt političnega sistema, na drugi strani pa, da imajo nekateri odločilen vpliv na ekonomske in politične pojave. Lahko bi rekli, da zaradi tega ustava večkrat postaja bolj deklaracija kot temeljni pravni in politični akt (npr. stalinska ustava). Razen tega otežkoča uresničevanje ustavnosti v socializmu nazor, da je socialistična družba harmonična in brez konfliktov. Takšno prepričanje je prevladovalo dolgo časa pod vplivom Stalina, ki je menil, da so vsi interesi v socialistični družbi istovetni ter da imajo vsi posamezniki enake ekonomske in politične možnosti, da se uveljavijo. Seveda v socialistični družbi ne moremo govoriti o razredni diferenciaciji, ampak lahko govorimo o razlikah, ki so posledica delitve dela in vloge posameznika v tej delitvi. Marx¹⁵ je zapisal, da bo šele odprava delitve dela ustvarila pogoje za uveljavitev posameznika. To je v bistvu proces ustvarjanja brezrazredne družbe. Ustava in zakoni namreč ustvarjajo enoten pravni red, ki velja za vse ljudi ne glede na njihovo, subjektivno ali objektivno neenakost. Lahko rečemo, da bo v procesu nastajanja brezrazredne družbe in odmiranja države

¹⁵ Marx-Engels, Rani radovi, Njemačka ideologija, str. 361 in naprej, prej navedeni spis.

odmrila tudi ustavnost v takšni obliki, kot jo poznamo danes in kakršno so po obliki (delno tudi po vsebini) prevzele socialistične države.

Če povežemo vse te temeljne faktorje v celoto, potem lahko rečemo, da se ustavnost uresničuje v nekem političnem sistemu le z zavestnim naporom vseh družbenih sil, ki so ustavo sprejele. Brez zavzemanja zavestnih družbenih sil ostaja lahko ustava (tako meščanska kot socialistična) zgolj deklaracija, ki ne veže nikogar. Tako družbena stabilnost kakor družbena heterogenost vsaka po svoje, kot smo videli, vplivata na uresničevanje ustavnosti. To velja ravno tako za socialistično politično ureditev. Ustvarjanje materialnih pogojev je imperativ stabilnega družbenega in političnega sistema. Ta materialna stabilnost pa daje tudi vsebino in trdnost političnim institucijam.

Družbeno nadzorstvo, odgovornost in besedna umetnost

1. Kako se uveljavlja in izvaja družbeno nadzorstvo in družbena odgovornost na področju besedne umetnosti

V tem sestavku se ne mislim spuščati v analizo, kaj vse sodi v področje umetniškega delovanja. Obravnaval bom samo en del te družbene dejavnosti in sicer predvsem področje t.i. besedne umetnosti in še to le z vidika družbenega nadzorstva in družbene odgovornosti.

Naša ustava omogoča in jamči najširšo svobodo misli in opredelitve; svobodo tiska in drugih oblik obveščanja; svobodo govora, izražanja in objavljanja svojega mnenja; svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja. Toda ustava tudi določa, da teh svoboščin in pravic ne sme nihče zlorabljeni za rušenje temeljev socialistične demokracije in z ustavo določene ureditve; za ogrožanje miru; enakopravnega mednarodnega sodelovanja ali neodvisnosti države; razpihovanje nacionalnega, rasnega ali verskega sovraštva ali nestrpnosti; za ščuvanje h kaznivim dejanjem in tudi ne na tak način, da bi se žalila javna morala.

Ceprav torej ustava in zakoni omogočajo najširšo svobodo izražanja in izpovedi, zlasti na področju umetniškega ustvarjanja, pa s tem še ni rečeno, da je to področje družbene dejavnosti izvzeto iz splošnega in konkretnega družbenega nadzorstva oziroma da so nosilci te dejavnosti izvzeti iz družbene odgovornosti. V naši javnosti se pogosto pojavlja napačna miselnost, da naj bi npr. za nekoga, ki uživa sloves umetnika ali je objavil neko literarno stvaritev, ki naj bi imela umetniško vrednost, pa v bistvu predstavlja po naših zakonih kaznivo dejanje, veljala nekakšna umetniška imuniteta ali da naj bi se glede njegove odgovornosti uporabljali posebni kriteriji. Pri tem se posamezniki sklicujejo na primere iz zgodovine, ko so se progresivni pisatelji in pesniki s svojo besedno umetnostjo borili proti zaostalosti, mračnjaštvu in korumpiranosti obstoječih režimov in družbenih sistemov, pa so bili zaradi tega izpostavljeni kazenskim sankcijam, da so rušili obstoječi družbeni red (Flaubert, Balzac itd.). Toda takšne primerjave nedvomno ne vzdržijo kritike, saj našega

samoupravnega družbenega sistema ne moremo primerjati s sistemi, v katerih so živel in delovali ti pisatelji.

Družbeno nadzorstvo glede socialistične usmerjenosti umetnosti (zlasti besedne) je in mora biti v naši samoupravni družbi zaupano predvsem samim samoupravnim asociacijam s tega področja (uredniškim odborom, založniškim in izdajateljskim svetom, kulturno-umetniškimi skupnostim itd). Jasno pa je, da se tako družbeno nadzorstvo in z njim povezana družbena odgovornost teh samoupravnih asociacij lahko realizira le v razmerah in okvirih našega družbenega in političnega sistema, stopnje družbene zavesti in delovanja drugih družbenih mehanizmov, ki vplivajo na moralna in idejna gibanja v naši družbi. Pri tem mislim predvsem na delovanje socialistične zveze kot izredno pomembnega faktorja neposredne socialistične demokracije in zveze komunistov kot vodilne idejno politične sile.

Nedvomno doživljamo proces, ko se tudi na področju umetnosti postopoma opuščajo stare oblike družbenega nadzorstva, ki so ustrezale družbenim odnosom v času t.i. revolucionarnega etatizma.

Osvobojena političnega diriganja ter administrativnih odnosov, je postala tudi besedna umetnost veliko bolj sproščena, predvsem pa bolj svobodna. V njej se čedalje bolj sproščeno uveljavljajo nove oblike, iščejo se nove smeri, oblikuje se veliko bolj kritičen odnos samih nosilcev umetniškega ustvarjanja, predvsem pa kritičen odnos širše kulturno-umetniške javnosti do novih pojavnih oblik besedne umetnosti. Resnična umetnost se dejansko lahko v polni meri razvija le v družbi, ki dopušča širšo svobodo. Trdimo lahko, da so v naši samoupravni socialistični družbi ustvarjene ustrezne družbene razmere, ki omogočajo samostojno in svobodno razvijanje umetniškega ustvarjanja.

Ne smemo pa na drugi strani prezreti dejstva, da postaja tudi besedna umetnost vedno bolj vpliven dejavnik pri oblikovanju in razvijanju družbenih odnosov in družbene morale. S tem v zvezi pa dobiva nove razsežnosti in se povečuje tudi družbena odgovornost njenih nosilcev.

Večja svoboda v umetniškem ustvarjanju nujno terja pri nosilcih tega ustvarjanja hkratno krepitev zavestne družbene odgovornosti za resnično socialistično usmerjenost besedne umetnosti.

Od vseh subjektov, ki v naši samoupravni družbi vplivajo na moralne, idejne in politične tokove, naj bi torej zahtevali tudi temu vplivu ustrezno družbeno odgovornost, in sicer ne samo od t.i. samoupravnih asociacij, marveč tudi od posameznikov, ki so na odgovornih političnih in drugih položajih ali ki imajo tak vpliv glede na svojo dejavnost.

Vendar pa tudi v prihodnje ne bomo mogli izključiti vseh možnosti, da posamezniki, ki se ukvarjajo z besedno umetnostjo, ne bi mogli priti v navzkrižje s splošno smerjo družbenega razvoja, oziroma možnosti, da se bodo v javnosti lahko pojavili »umetniški iz-

delki« z očitno protisocialistično težnjo in vsebino ali izdelki, ki bodo v očitnem nasprotju z normami naših zakonov. V teh primerih pa bo še vedno potrebno, da bodo pristojni državni organi ugotavljali tudi kazensko odgovornost avtorjev in izrekli ustrezne sankcije.

Zoper uveljavljanje družbenega nadzorstva in družbene moralne odgovornosti na področju besedne umetnosti sicer v naši javnosti ni bilo nobenih pripomb. Posamezne pripombe in kritike, zlasti s strani kulturnih delavcev in umetnikov, so bile le zoper tiste sicer redke ukrepe, ki so jih izvajali javni tožilec, sodišče ali drugi upravni organi. V teh primerih naj bi se po njihovem mnenju nad umetniškim delovanjem posameznikov izvajalo nekakšno »državno nasilje«, »zunanje metode«; skratka administrativni ukrepi, ki naj bi v našem samoupravnem sistemu na umetniškem področju bili anahronizem.

II. Veljavna zakonodajna ureditev družbenih ukrepov državnih organov

Menim, da moramo pri oceni, ali so na področju besedne umetnosti še upravičeni družbeni ukrepi, ki jih izvajajo pravosodni in drugi organi in ki uporabljajo tudi sredstva državnega nasilja, izhajati predvsem iz naše družbene in zakonodajne ureditve ter konkretne družbene stvarnosti.

Naša družba v svojih splošnih normah za vsa področja vnaprej določa, katera dejanja so družbi nevarna. Določa organe in postopek ter tudi sankcije za kršilce teh norm. Tudi kulturno umetniško področje torej ni izvzeto iz družbenega normiranja in nekega določenega družbenega nadzorstva. Družbeni nadzor je sestavni del sistema družbenega samoupravljanja. Načelo samoorganiziranja mora vsebovati tudi načelo družbene samozaščite.

Zaradi že omenjene načelne svobode umetniškega delovanja so tudi na tem področju možne zlorabe svobodne javne besede. Zaradi tega zahteva po realizaciji principa zakonitosti, družbene odgovornosti in uspešnega upiranja kršitvam družbenih norm lahko tudi na tem področju samo koristi nadaljnjemu hitrejšemu razvoju družbenega samoupravljanja in samoupravnih odnosov.

Tudi v naši samoupravni družbi smo že imeli (sicer redke) primere, ko so se posamezniki s svojim literarnim ustvarjanjem pregrešili zoper obstoječe družbene norme in se nato pred sodiščem zagovarjali, češ saj gre za umetniško ustvarjanje, kjer je marsikaj dovoljeno, in da literarnega — zlasti pesniškega — izražanja ne moremo vedno podvreči tolmačenju običajnega pomena besed.

V zadnjem času je v našem tisku, zlasti v Tedenski tribuni, stekla polemika o tej problematiki. Zanimiv je zlasti prispevek Vladimirja Kavčiča z naslovom »Piškoti brez sladkorja, predvsem

pa nič soli« (ki je povezan z znano polemiko z naslovom »Humorist na sodišču« — Tedenska tribuna z dne 28. 5. 1970, 11. 6. in 2. 7. 1970). Vladimir Kavčič meni, da »državljeni privoljujejo«, da je tudi dejavnost umetnikov možno presojeti pred sodiščem, da je torej mogoče tudi z umetniškim delovanjem zagrešiti družbi nevarna dejanja. Pri tem se omejuje samo na problematiko tako imenovanih »tiskovnih deliktov«. Avtor poziva tožilce in sodnike, ki so že imeli opravka z »umetniškimi izdelki«, pa so jih ocenili, da to niso, naj mu razjasni, kaj je umetnost. Avtor meni, da se v zvezi s problematiko tiskovnih deliktov postavlja vrsta vprašanj, na katera tožilci in sodniki ne dajejo odgovora, kot npr.: ali je umetnost, ki na splošno velja za nekaj plemenitega, sploh lahko obtožena kot družbi škodljiva, oz. kdaj je umetnost lahko družbi nevarna; kdo ima večjo moralno pravico — umetnost, da sodi oblast, ali narobe — ter kdo lahko na sodišču kvalificirano ugotavlja, kaj je umetnost.

Čeprav načelno drži trditev, da je umetnost, če je res umetnost, že sama po sebi nekaj plemenitega, in če je plemenita, ne more biti družbi škodljiva oz. celo nevarna, pa vendarle menim, da pojma umetnosti ne smemo fetišizirati.

Ko razpravljamo o tem, ali se s pisano ali govorno besedno umetnostjo sploh lahko stori kaznivo dejanje, moramo izhajati iz naše veljavne zakonodajne ureditve in dejstva, da je naša družba organizirana na demokratičnih in samoupravnih osnovah. Samo dejstvo, da gre za samoupravno družbo, pa vsaj zaenkrat še ne izključuje potrebe po samozaščiti te družbe glede vseh njenih pridobitev v NOB in v povojni graditvi. Res je sicer, da nekaj verzov ali besed nekega pesnika oziroma pisatelja, ki potencira in posplošuje posamezne slabosti in negativne pojave pri posameznikih, ne more čez noč ogroziti temeljev našega družbenega sistema. Lahko pa takšna dejavnost v konkretnem primeru bistveno zmanjšuje zaupanje ljudi v odločitve političnih, predstavnih, upravnih organov ali vodilnih oseb, kar lahko zavira hitrejši razvoj družbenega gospodarstva in samoupravnih odnosov. (Nedvomno so npr. lahko za družbo nevarne take literarne stvaritve, ki grobe napake in deformacije posameznikov na odgovornih mestih v gospodarstvu, oblastvenih ali političnih organih in organizacijah tako posplošijo, da pri ljudeh ustvarijo predstavo, kot da je slab celoten družbeni sistem, da so nesposobni ali celo korumpirani vsi funkcionarji na odgovornih mestih itd.)

Ravno iz teh razlogov naša ustava in zakoni (tu mislim predvsem na zakon o tisku in o drugih oblikah obveščanja ter kazenski zakon) kljub načelnemu zagotavljanju svobode izražanja v tisku in drugih oblikah obveščanja le določajo splošne okvire, v katerih se lahko ta svoboda realizira tudi na področju besedne umetnosti. V teh okvirih naša zakonodaja ne predvideva cenzure tiska ali drugih oblik obveščanja po državnih organih.

III. Razmerja splošne družbene in konkretne kazenske odgovornosti pri nosilcih umetniške dejavnosti

Ko govorimo o družbenem nadzorstvu, zlasti pa o družbeni odgovornosti samoupravnih organizacij za socialistično usmerjanje ustvarjalcev besedne umetnosti, moramo seveda razlikovati razne oblike te odgovornosti. V prvi vrsti gre za t.i. politično in moralno družbeno odgovornost, ki pa v hujših primerih za posameznike lahko preraste tudi v kazensko odgovornost.

V tej smeri bodo nedvomno potrebne nove zakonodajne ureditve. Že dokumenti predsedstva ZKJ iz leta 1969 o aktualnih vprašanjih družbenega položaja in vloge informativne dejavnosti in sredstev javnega informiranja v sedanji razvojni dobi socialističnega samoupravljanja določajo, da je potrebno, »da se bolj določno in bistveno drugače kakor doslej opredeli odgovornost uredniških in založniških svetov pri časopisih ter uredniških in programskih svetov pri radiu in televizijskih postajah. Kakor se zdaj konstituirajo in kakor delujejo, izdajateljski sveti, razen v redkih primerih, zelo malo prispevajo k ustvarjanju uredniške politike, pri čemer pa ni določena niti narava njihove družbene odgovornosti«; in nadalje: »neizogibno je do konca uresničiti vse družbenopolitične pogoje, ki zagotavljajo, da tožilstva in sodišča samostojno in natančno uprabljajo zakonske predpise na tem področju . . .«

Kazenske določbe zdaj veljavnega zakona o tisku dajejo zlasti javnemu tožilstvu in sodišču precej obsežna pooblastila in možnosti za ukrepanje. Če namreč javni tožilec zazna, da je avtor neke stvaritve s področja besedne umetnosti prekoračil dovoljene okvire, lahko uporabi različne ukrepe. Predvsem ima pravico in dolžnost, da izreče začasno prepoved razširjanja neke tiskane stvari, ki vsebuje znake kaznivega dejanja zoper ljudstvo in državo ali se z njo prinašajo ali razširjajo lažnive, krive ali razburljive vesti oz. trditve, ki povzročajo vznemirjanje med ljudmi ali ogrožajo javni red in mir; če se s tiskano stvarjo razglašajo vojaške ali gospodarske skrivnosti; če motijo odnose med SFRJ in drugimi državami; če se z njo žalita čast in dobro ime naših narodov, njihovih najvišjih predstavnikov ali voditeljev tujih držav; če se z njo hudo žali morala; če škoduje pravosodju; če ima vsebina škodljive posledice za vzgojo otrok in mladine. O tem, ali je začasna prepoved javnega tožilca upravičena, pa dokončno odloča sodišče.

Javni tožilec pa lahko zahteva zoper avtorja oz. odgovornega urednika, izdajatelja ali tiskarja, če avtor ni znan, tudi kazenski postopek, kadar ugotovi, da vsebuje tiskana stvar znake kakšnega kaznivega dejanja po kazenskem zakonu (npr. zoper čast in dobro ime kakšne osebe določenih predstavniških organov in njihovih funkcionarjev, zoper javni red in pravni promet itd.) ali po zakonu o tisku in drugih oblikah obveščanja.

Naši zakoni torej abstraktno vnaprej določajo, v katerih primerih se šteje, da ima lahko neka tiskana stvar (ravno tako pa tudi govornjena beseda po radiu, televiziji ali filmu) družbi nevarne posledice.

V naši dosedanji praksi delovanja pravosodnih organov, zlasti pa javnih tožilcev na področju t. i. tiskovnih deliktov, je nedvomno najbolj delikatno vprašanje, kakšne kriterije uporablja javni tožilec, ko ocenjuje, ali bo v konkretnem primeru uporabil ukrepe, ki jih predvideva zakon. Ti kriteriji so pomembni seveda tudi za sodišče, ki odloča dokončno. Če se bo javni tožilec odločil za kazenski pregon zoper storilca pismenega izdelka oziroma zoper druge osebe, ki po zakonu odgovarjajo, kadar ni znan avtor (odgovorni urednik, založnik, tiskar), bo moral predvsem ugotavljati, ali vsebuje tako dejanje konkretno nevarnost za družbo, kajti kaznivo dejanje je le tisto, ki poleg drugih elementov (protipravnosti, krivde) vsebuje tudi elemente družbene nevarnosti. Tu pa najpogosteje pride do komplikacij. Z zakonom se lahko vnaprej določajo najbolj splošni kriteriji za družbeno nevarnost nekega dejanja. Družbeno življenje pa ustvarja vedno nove odnose, nove moralne in materialne vrednote, nove položaje, ki jih včasih povzročajo zunanji vplivi in stanja, ali so povezani z njimi. To pa pomeni, da se kriteriji, ki jih uporabljamo za ocenjevanje konkretne družbene nevarnosti nekega dejanja — še predvsem to velja za področje tiskovnih deliktov — lahko zelo hitro menjajo, čeprav ni nujno, da se temu ustrezno spreminjajo tudi zakonske norme. Sodna praksa, zlasti pa kaznovalna politika sodišč se mora, če hoče biti družbeno adekvatna in ustvarjalna, stalno prilagajati novim položajem in tudi vplivati na ustrezne spremembe v zakonodaji.

V naši samoupravni družbi naj bi obveljalo načelo, da državni organi na področju tiska, radia, televizije in filma uporabljajo administrativne oziroma kazenske ukrepe le v tistih hujših primerih, ko obstaja očitna družbena nevarnost zlorabe javne besede, ki je usmerjena zoper temelje našega ustavnega sistema, ali v primerih, ki drugače huje ogrožajo pravice občanov. Taka praksa se dejansko tudi že dalj časa izvaja, saj nam podatki sodnih statistik povedo, da npr. v Socialistični republiki Sloveniji javni tožilci v zadnjih letih niso izrekli prepovedi razširjanja tiskanih stvari. Pač pa so se v nekaj primerih odločili za kazenski pregon avtorjev t. i. besedne umetnosti. Vendar je bila tudi v teh nekaj primerih v glavnem izrečena zelo mila (pogojna) kazen, zlasti takrat, če je bil storilec mlad in se je s svojim delom šele poskušal uveljavljati na področju besedne umetnosti.

Ker torej imamo primere, ko so bili na zahtevo javnega tožilca uvedeni kazenski postopki zoper avtorje literarnih del raznih zvrsti in tudi izrečene sankcije, se moramo predvsem vprašati, kdo določa v naši družbi kriterije, ali npr. neko pesem ali drugo literarno delo,

ki vsebuje formalne elemente kaznivega dejanja, lahko označimo kot družbi nevarno. Nedvomno da mora javni tožilec, ko se v teh primerih odloča za pregon, upoštevati in poznati konkretno družbeno situacijo ter samostojno oceniti, kakšne škodljive posledice so nastale ali pa bi utegnile nastati za ožjo ali širšo družbeno skupnost, kjer se taka besedna (pismena ali ustna) stvaritev pojavlja. Toda javni tožilec si kriterijev ne more ustvarjati sam. Splošne kriterije določa že zakon, konkretne kriterije pa izoblikujejo tudi ustrezne samoupravne asociacije na kulturno-umetniškem področju dejavnosti ter seveda tudi konkretna kulturno-umetniška javnost širših ali ožjih regionalnih skupnosti. Te kriterije pa presojajo tudi naše politične organizacije, zlasti socialistična zveza kot najbolj množična družbenopolitična organizacija ter zveza komunistov, ki vključujejo v svoje resolucije med nadaljnje družbenopolitične osnove graditve naše družbe zlasti tudi kriterije za kulturno-umetniško dejavnost.

Sele v okviru tako določenih družbenih kriterijev lahko javni tožilec (ravno tako pa tudi sodišče) ocenjuje družbeno nevarnost dejanj posameznikov in se odloča za ustrezne ukrepe. Morda so bili vsaj v preteklosti ti kriteriji včasih preveč abstraktni in niso nudili vedno dovolj trdne osnove za delovanje javnih tožilcev in sodišč.

Nujno je, da so pravosodnim organom zagotovljene ustrezne družbene razmere, v katerih popolnoma samostojno in neodvisno delujejo v okviru zakonskih norm in že omenjenih splošnih družbenih kriterijev glede ocene o družbeni nevarnosti posameznih dejanj, in to ne samo na področju t.i. tiskovnih deliktov, marveč tudi na vseh drugih družbenih področjih.

Jasno pa je, da bodo morali pristojni družbeni organi, zlasti na tem zelo občutljivem področju kulturno-umetniške dejavnosti, v določenih časovnih razdobjih presojati in ocenjevati, ali je politika kazenskih pregonov in drugih administrativnih ukrepov pravosodnih in drugih organov ustrezala potrebni in dolžni zaščiti naše družbe pred takimi dejanji. Na podlagi takšnih ocen, ki bodo izvirale iz konkretne analize družbene stvarnosti (doma in v svetu), pa bo možno postavljati tudi zanesljivejše splošne kriterije za oceno o družbeni nevarnosti takšnih dejanj za prihodnje delovanje pravosodnih in drugih organov na tem področju.

IV. Mar lahko sodišče v kazenskem postopku ocenjuje, ali ima literarni prispevek umetniško vrednost?

Kot je bilo že omenjeno, se avtor članka »Piškoti brez sladkorja, predvsem pa nič soli« sprašuje, kako je lahko umetnost, ki velja za nekaj plemenitega, družbi nevarno dejanje; zlasti pa, kako lahko sodišče ali javni tožilec presojata, kaj je umetnost in kaj ni, ko tega vedno ne zmoreta niti umetnostna teorija in umetnostna kritika. Iz takega načina razmišljanja bi lahko izhajali tile sklepi: če se ugotovi,

da ima neki literarni prispevek umetniško vrednost, bi pri avtorju avtomatično nastopila že omenjena umetniška imuniteta, ki bi ga obvarovala kazenskega pregona ali drugih administrativnih ukrepov; o tem, ali ima literarni prispevek umetniško vrednost, pa ne more presojati sodišče, ker za to nima ustreznih strokovnih kvalifikacij in kriterijev glede na sodobna kontroverzna umetniška gibanja in poglede, še zlasti takrat, kadar gre za t.i. avantgardno umetnost.

Na prvi sklep, da naj bi za literarni prispevek, ki ima umetniško vrednost, veljala nekakšna imuniteta, moramo seveda odgovoriti negativno, ker za takšno trditev ne najdemo nobene opore v naši ustavi ali zakonih. Popolnoma nekaj drugega je seveda vprašanje, ali je, in v kakšnem obsegu je v posameznem primeru sploh oportuno kazensko preganjati avtorja literarnega dela — ali pa bi bilo primerneje uporabiti raje druge družbene ukrepe, kar je nedvomno odvisno od stopnje družbene nevarnosti takega dejanja in seveda tudi od kriterijev za ocenjevanje te nevarnosti.

Napačno je tudi postavljati dilemo, kdo ima večjo moralno pravico — umetnost, da sodi oblasti, ali oblast, da sodi umetnosti? Torej se moramo vprašati, kdo v naši samoupravni družbi predstavlja oblast? Kdo sprejema splošne norme, ki so v bistvu naš družbeni dogovor glede urejanja medsebojnih odnosov in ki predvidevajo tudi ukrepe pristojnih družbenih, pa tudi državnih organov v primerih, da naš družbeni in ustavni red ogrožajo dejanja posameznikov, dejanja, ki so v nasprotju z obstoječimi normami. Ali lahko trdimo, da je umetnost oziroma da so ljudje, ki so nosilci te umetnosti, v nekakšni opoziciji v odnosu do oblasti. V opoziciji v klasičnem smislu je dejansko lahko le posameznik, ne pa umetnost kot družbena dejavnost. Kulturno-umetniško področje kot eno izmed področij družbene dejavnosti je nedvomno integralni del celotne družbe — torej tudi oblasti. Nosilci kulturno-umetniške dejavnosti so ravno tako vključeni v naš samoupravni sistem in prek svojih asociacij in izvoljenih predstavnikov enakopravno sodelujejo pri ustvarjanju naše zakonodaje ter zlasti tudi pri določanju in usmerjanju politike na kulturno-umetniškem področju.

Če torej nekdo posredno očita tožilstvu in sodišču, da presojata stvari, za katere nimata ustreznih kvalifikacij, izhaja iz napačne predpostavke, da sodišče, ko sodi umetniku za kaznivo dejanje, ki ga je storil z literarnim prispevkom, ugotavlja tudi, ali ima ta izdelek umetniško vrednost oziroma ali gre za umetniško stvaritev. Šele od te presoje pa naj bi nekako bila odvisna njegova odločitev oziroma naj bi lahko le tedaj, če oceni, da literarni prispevek nima umetniške vrednosti, spoznalo avtorja za krivega, če so sicer podani vsi drugi znaki kaznivega dejanja, in mu izreklo kazen.

Res je sicer, da naš kazenski postopek določa, da mora sodišče presojati in ocenjevati tako dejanska kot pravna vprašanja, ko obravnava storilca kaznivega dejanja, in da se za razjasnitev dejan-

skih okoliščin lahko zateče po pomoč tudi k ustreznim izvedencem iz določenih strokovnih ali drugih družbenih dejavnosti. Toda pri deliktih, ki so storjeni na področju t.i. besedne umetnosti, nikakor ni naloga sodišča, da razglablja o umetnosti, marveč le o tem, ali neko dejanje vsebuje vse znake kaznivega dejanja, kot jih predpisuje kazenski zakon (da je dejanje predpisano kot kaznivo, da je družbi nevarno in da obstaja krivdno ravnanje storilca).

Res pa je, da so se osebe, obtožene kaznivih dejanj, ki so jih storile z objavo kakšne pesmi ali drugega literarnega sestavka, pred sodiščem dosledno sklicevale na okolnost, da gre vendar za umetniško delovanje, da gre za literarno (zlasti pesniško) obliko izražanja, kjer so dopustna odstopanja in veliko večja svoboda, ker se posamezni izrazi in besede lahko tolmačijo drugače, kot jih sicer razumemo v običajni ljudski rabi.

Če bi obveljalo stališče, da literarna oblika izražanja dopušča odstopanje od običajnega pomena besed in da avtor lahko vsebino poljubno tolmači, potem nas lahko to privede do absurda, da bi npr. nekdo lahko v pesmi ali kakšni drugi literarni zvrsti pozival ali ščuval k nasilni spremembi naše družbene in ustavne ureditve, pa bi bil razbremenjen kazenske odgovornosti za kaznivo dejanje sovražne propagande samo zaradi tega, ker je uporabil literarno obliko izražanja, kjer se po avtorjevem mnenju vsebina lahko tolmači tudi drugače.

To so razlogi, da sodišča, ko razsojajo v kazenskih zadevah t. i. tiskovnih deliktov s področja literarne dejavnosti, niso poklicana, da razglablajo in presojujejo o umetniški vrednosti nekega literarnega prispevka, marveč le, da ugotavljajo objektivni pomen neke vsebine, besed, izrazov itd. Za razsojo stvari pred sodiščem ni pomembna oblika, v kateri je bila napisana neka vsebina, marveč je odločilna okolnost, kako nekatere besede oziroma vsebino razume in tolmači širši krog občanov (javnost), če je seveda tak sestavek namenjen javnosti in če se je tudi avtor zavedal, kako se v javnosti utegne tolmačiti vsebina njegovega izdelka.

Zaskrbljenost nekaterih literatov, zlasti pa umetniških teoretikov in kritikov, da si tožilci in sodišča prilaščajo pravico, da sodijo o tem, ali ima neka literarna stvaritev umetniško vrednost, je torej popolnoma odveč. Pravilna je zahteva »le čevlje sodi naj Kopitar«, ali z drugimi besedami: sodišča in javni tožilci se naj ukvarjajo le z zadevami, ki po zakonu sodijo v njihovo pristojnost. Če bi morala sodišča v primerih, ko sodijo storilcem t.i. tiskovnih deliktov s področja besedne umetnosti, ugotavljati s pomočjo izvedencev (saj sama za to niso strokovno usposobljena), ali ima izdelek, ki je predmet kaznivega dejanja, umetniško vrednost, bi najbrž ne dokončala niti ene same zadeve, kar bi za takšno oceno morala nedvomno zaradi objektivnosti angažirati večje število izvedencev, ki se kakorkoli ukvarjajo z umetnostjo, od katerih pa bi verjetno imel vsak svoje mnenje.

Tu se v celoti pridružujem mnenju Vladimirja Kavčiča, da tega, kaj je danes dejanska umetnost, kaj pa le plaža ali celo pornografija, ne morejo vedno ugotoviti niti strokovnjaki, ki se poklicno ukvarjajo z umetnostjo.

Sicer pa menim, da je razprava o vlogi in pristojnosti javnega tožilca na področju tiska in drugih oblik obveščanja zelo aktualna, ker smo ravno v času, ko potekajo širše razprave o pripravah ne katerih novih predpisov s tega področja. Nedvomno bi bilo zelo koristno, če bi se v razpravo vključil širši krog strokovnjakov s področja pravnih ved, pa tudi z drugih družbenih področij. Zdaj veljavni zakon o tisku in drugih oblikah obveščanja, ki daje javnemu tožilcu precej obsežne pristojnosti za ukrepanje, so sprejeli pred desetimi leti. Medtem so se razvili novi samoupravni mehanizmi tako na področju izdajateljske in založniške dejavnosti, kot tudi na področju kulturno-umetniške dejavnosti. Verjetno bi kazalo te organizme močnejše angažirati v neposrednem družbenem nadzorstvu nad to vrsto družbene dejavnosti. S tem pa bi se nedvomno na minimum zmanjšala potreba po administrativnih in kazenskih ukrepih, ki jih izvajajo javni tožilec ali drugi upravni organi. Javni tožilec naj bi nastopil le v primerih, ko bi bili huje ogroženi temelji ustavne ureditve oziroma življenjski interesi občanov — samoupravljalcev.

Družbeno nadzorstvo, ki naj bi ga v prihodnje veliko učinkoviteje opravljale razne oblike kolektivnih samoupravnih organov na področju umetniške dejavnosti, naj bi v praksi onemogočalo posameznikom, ki se ukvarjajo z besedno umetnostjo, da bi v raznih glasilih in publikacijah objavljali prispevke zunaj okvirov, ki jih dovoljuje zakon.

Poleg že omenjenih založniških in izdajateljskih svetov pri založniško-časopisnih podjetjih ter drugih širših skupnosti s področja kulture in umetnosti, ki bi družbi odgovarjale za pravilno splošno socialistično usmerjenost te dejavnosti, pa so glede konkretne dejavnosti posameznih ustvarjalcev besedne umetnosti nedvomno najpomembnejši uredniški sveti (ter glavni in odgovorni uredniki), ki se ustanavljajo za urejanje časopisov ali drugih periodičnih publikacij in ki imajo vse možnosti za konkretno nadzorstvo nad vsebino in obliko literarnih in drugih prispevkov posameznikov. Za oceno vsebine in oblike lahko ti sveti angažirajo ustrezne recenzente; če bi bile ocene neugodne, pa lahko objavo tudi odklonijo.

Nastane pa vprašanje, ali uredniški svet oziroma odgovorni urednik prevzema tudi kazensko odgovornost, če dovoli objavo sestavka, ki vsebuje elemente nekega kaznivega dejanja. Nadalje, kakšen obseg odgovornosti naj bi veljal za uredniški svet; kako naj bo ta odgovornost razmejena oziroma ali naj se deli med avtorjem in uredniškim svetom.

Sedaj veljavni zakon o tisku določa kazensko odgovornost za kaznivo dejanje, storjeno s časnikom ali drugo periodično publikacijo, le za odgovornega urednika s pogojem, da je avtor spornega

prispevka ostal do konca glavne obravnave na sodišču neznan; če je bil prispevek objavljen brez avtorjeve vednosti oziroma soglasja ali če pri avtorju obstajajo dejanske ali pravne ovire za njegov pregon, odgovorni urednik pa je ob objavi zanje vedel. Kadar pa ne gre za periodično publikacijo oziroma časnik, pa se lahko ob zgoraj navedenih pogojih, ki veljajo za odgovornega urednika, razširi kazenska odgovornost za tiskano stvar na izdajatelja oziroma, če zoper njega ni možen pregon, na tiskarja (ali odgovorno osebo, če je to državni organ ali delovna organizacija).

Nedvomno kazenske določbe sedanjega zakona o tisku ne ustrezajo več stvarnim družbenim odnosom, ker ni jasno definirana sistema odgovornosti.

Najbolj sporno je vprašanje, kako poleg drugih oblik družbene odgovornosti uveljaviti tudi kazensko odgovornost uredniškega sveta oziroma drugih ustreznih organov pri radiu in televiziji. Naš kazenski zakon za storjeno kaznivo dejanje ne pozna kolektivne, marveč samo individualno kazensko odgovornost. Če bi torej v našem primeru, ko gre za področje besedne umetnosti, ki se pretežno realizira v tiskanih stvarih, na radiu in televiziji, hoteli razširiti odgovornost na celotni uredniški svet, bi morali spričo veljavnih določil kazenskega zakonika za vsakega člana, ki je glasoval za to, da se literarni prispevek, ki vsebuje znamenje določenega kaznivega dejanja, objavi, posebej ugotavljati kazensko odgovornost, čeprav bi sicer lahko vse člane obravnavali skupno kot sotorilce ali v drugih oblikah udeležbe.

Nastane pa vprašanje, kako razmejiti odgovornost med uredniškim svetom in avtorjem takega prispevka. Obstaja nevarnost, da bi se uredniški svet zaradi svoje odgovornosti lahko prelevil v prestrogega cenzorja in s tem resno ogrozil svobodno delovanje ustvarjalcev besedne umetnosti. Pa tudi iz načelnih razlogov ne bi bilo oportuno, da bi preveč ali celo vso odgovornost prevalili na uredniški svet. Le-ta praviloma tudi ne bo vedno sposoben, da — zlasti v spornih primerih — pravilno oceni, ali pomeni neki literarni prispevek kaznivo dejanje. Verjetno bi bila še najboljša rešitev, če bi novi zakon določal kriterije in pogoje, ki bi uredniški svet razbremenjevali odgovornosti v konkretnem primeru. Ti pogoji bi lahko bili: če bi npr. svet bil v opravičljivi zmoti glede resničnosti navedenih okoliščin in trditev avtorja prispevka; če bi avtorja vnaprej opozoril, da utegne objava njegovega prispevka sprožiti kazensko odgovornost, pa ta kljub temu vztraja pri objavi; če bi se svet posebej s pripisom od objavljenega prispevka distanciral oziroma bi izrazil, da se z vsebino ali obliko prispevka ne strinja.

Sporno je tudi vprašanje, ali naj odgovornega urednika izenačimo z drugimi člani uredniškega sveta ali pa zanj določimo večjo odgovornost. Menim, da naj bi bila stopnja odgovornosti predvsem odvisna od obsega pooblastil odgovornega urednika in drugih članov, kar pa bi moral podrobneje določati statut organizacije.

Motivacijska struktura zaposlenih

Vedenje članov delovnih organizacij opredeljujejo tudi njihovi motivi in socialne vrednote. Zato je proučevanje individualne, situacijske in kulturne motivacije pri zaposlenih pomemben del socialne psihologije in sociologije delovne organizacije. V letih 1968—1970 smo v 15 jugoslovan-skih podjetjih izvedli empirično raziskavo, ki je zajela 2114 zaposlenih. Pričujoči prispevek prikazuje del ugotovitev, do katerih smo v tej raziskavi prišli.

Hierarhijo motivov pri zaposlenih smo ugotavljali z vprašanjem: kaj želite v prvi vrsti doseči v podjetju? Predlagali smo tele motive:

- zanimivo delo
- dober zaslužek
- dobri nadrejeni
- dobri sodelavci pri delu
- možnost napredovanja
- možnost sodelovanja pri samoupravljanju

Anketiranci so dobili navodilo, naj s števkami označijo zaporedje svojih želja, tako da številka 1 označuje tisto, česar si najbolj želijo, številka 6 pa tisto, česar si želijo najmanj. Hierarhijo motivov po podjetjih bomo prikazali s poprečno vrednostjo in z rangi motivov. Poprečno vrednost motiva dobimo tako, da seštejemo njegove individualne vrednosti in seštevek delimo s skupnimi številom odgovorov. Rezultate prikazujemo v razpredelnici št. 1.

Zanimajo nas tudi motivacijske razlike med podjetji (interorganizacijska variabilnost hierarhije motivov), prevladujoče mesto motivov (dominantni rang motivov) in stopnja njihove spremenljivosti (rang variabilnosti). Razlike med podjetji bomo prikazali s pogostnostjo pojavljanja motiva v podjetjih v vrsti rangov, prevladujoče mesto motiva je tisti rang, kjer se največkrat pojavlja (rang z dominantno frekvenco), stopnja spremenljivosti motiva pa je obratno sorazmerna s pogostnostjo tistega ranga, ki se največkrat pojavlja (rang 1 ima motiv z najmanjšo, rang 6 pa motiv z največjo dominantno frekvenco). Iz razpredelnice št. 2 je razvidno, da se hierarhija motivov glede na njihovo prevladujoče mesto

Poprečna vrednost in rangi motivov (odgovori po podjetjih)

Šifra podjetja	zanimivo delo		dober zaslужek		dobri nadrejeni		dobri sodelavci		možnost napred.		možnost sodelov. pri samoup.	
	popr. vr.	rang	popr. vr.	rang	popr. vr.	rang	popr. vr.	rang	popr. vr.	rang	popr. vr.	rang
A	3,76	5	2,29	1	2,89	2	3,13	3	3,46	4	4,67	6
B	2,99	3	2,07	1	2,82	2	3,24	4	3,99	5	5,43	6
C	3,81	5	1,46	1	3,66	4	3,58	3	3,51	2	4,98	6
D	3,04	2	2,13	1	3,71	4	3,22	3	3,89	5	5,01	6
E	3,68	4	2,19	1	3,84	3	2,80	2	4,13	5	4,72	6
F	3,05	3	2,20	1	4,00	5	3,00	2	3,65	4	5,10	6
G	2,89	2	1,61	1	3,69	4	3,62	3	3,77	5	5,42	6
H	3,22	3	2,69	1	3,59	5	2,97	2	3,42	4	5,05	6
K	2,85	2	2,01	1	3,28	3	3,30	4	4,21	5	4,37	6
L	2,99	3	2,26	1	3,78	4	2,87	2	3,87	5	5,21	6
M	3,72	4	1,58	1	3,20	3	3,01	2	4,06	5	5,44	6
N	3,30	3	1,68	1	3,27	2	3,46	4	4,11	5	5,15	6
O	3,84	5	2,19	1	3,41	3	3,08	2	3,43	4	5,05	6
P	3,25	2	2,57	1	3,74	4	3,88	5	3,58	3	4,97	6
R	3,12	3	2,42	1	3,78	5	2,96	2	3,59	4	5,13	6
SKUPAJ	3,25	3	2,09	1	3,58	4	3,14	2	3,80	5	5,14	6

*Medorganizacijska variabilnost hierarhije motivov,
dominantni rang in rang variabilnosti motivov*

motivi	rang 1.	rang 2.	rang 3.	rang 4.	rang 5.	rang 6.	domin. rang	rang variabilnosti
zanimivo delo	—	4	6	2	3	—	3	2
dober zaslužek	15	—	—	—	—	—	1	5,5
dobri nadrejeni	—	3	4	5	3	—	4	1
dobri sodelavci	—	7	4	3	1	—	2	3
možnost napredovanja	—	1	1	5	8	—	5	4
možnost sodelovanja pri samoupravljanju	—	—	—	—	—	15	6	5,5

mesto docela sklada s hierarhijo motivov glede na njihovo poprečno vrednost. Člani jugoslovanskih podjetij si torej najbolj želijo dobrega zaslužka, nato dobrih sodelavcev pri delu, zanimivega dela, dobrih nadrejenih, možnosti napredovanja, najmanj pa možnosti za sodelovanje pri samoupravljanju. Stopnja spremenljivosti (rang variabilnosti) je mera splošnosti motivov. To bomo prikazali v razpredelnici št. 3. Motiva »dober zaslužek« in »možnost sodelovanja pri samoupravljanju« sta v vseh podjetjih na istem mestu in sta zato zelo splošen indeks kulturnega sistema članov organizacije. Kulturni sistem je takšen, da na prvo mesto postavlja željo po dobrem zaslužku, na zadnje mesto pa željo po sodelovanju pri samoupravljanju. Za zdaj se ne bomo spuščali v razlago tega motivacijskega modela (predvsem podrejenega položaja želje po sodelovanju pri samoupravljanju). K temu se bomo povrnili, ko bomo razpravljali o subkulturnih (stratificiranih) modelih motivacije, ki so funkcija sociofunkcionalnega in socioekonomskega položaja članov organizacije.¹ Omejimo se le na prikaz strukture zaslužkov, ki bo osvetlil »dober zaslužek« kot

Razpredelnica št. 3

motivi	rang variabilnosti	
zanimivo delo	2	→ splošni (kulturni) faktor
dober zaslužek	5,5	
dobri nadrejeni	1	→ individualni in kolektivni faktorji
dobri sodelavci	3	
možnost napredovanja	4	
možnost sodelovanja pri samoupravljanju	5,5	→ splošni (kulturni) faktor

¹ Sociofunkcionalni in socioekonomski položaj izvirata iz različne vrste dela, ki ga opravljajo zaposleni in iz različnih osebnih dohodkov, ki jih za to dobivajo.

prevladujoč motiv. Ugotovimo, da je imelo v naših 15 podjetjih 25,6 % zaposlenih do 600 dinarjev mesečnega osebnega dohodka, 45,2 % do 800 dinarjev in 60,8 % do 1000 dinarjev.

Obrnimo zdaj našo pozornost k diferencialni analizi motivacijskih modelov sociofunkcionalnih skupin. Uporabili bomo relativno (procentualno) porazdelitev odgovorov v vrsti rangov za vsak motiv v vsaki sociofunkcionalni skupini. Za ponazoritev postopka vzemimo motiv »zanimivo delo« v skupini nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev:

rang	% odgovorov	ponder	ponderirani % odgovorov
1	10,9	6	65,4
2	13,1	5	65,5
3	9,7	4	38,8
4	8,5	3	25,5
5	13,3	2	26,6
6	16,3	1	16,3
brez odg.	28,2		
skupaj	100,0		238,1 = indeks motiva

Da dobimo indeks motiva za to sociofunkcionalno skupino, pomnožimo odstotke odgovorov s ponderji. Seštevek tako ponderiranih odstotkov je indeks motiva. Ko to storimo za vsako skupino, dobimo razporednico št. 4. Razlike v hierarhiji motivov med sociofunkcionalnimi skupinami bomo prikazali tako, da bomo za vsak motiv navedli skupino (če je razlika večja od enega ranga in se ne kaže pri več kakor dveh skupinah), ki si ga najbolj želi, in skupino, ki si ga najmanj želi (zaradi njegove socioekonomske in socioprofesionalne heterogenosti bomo delavski svet spustili):

1. Zanimivega dela si najbolj želijo srednje vodilne osebe in strokovnjaki, najmanj pa nižje vodilne osebe.
2. Dobrega zaslužka si najmanj želijo člani kolegija.
3. Dobrih nadarjenih si najbolj želijo KV in VK delavci, najmanj pa strokovnjaki.
4. Dobrih sodelavcev si najbolj želijo člani kolegija, najmanj pa srednje vodilne osebe.
5. Možnosti napredovanja si nihče ne želi v večji meri.
6. Možnosti sodelovanja pri samoupravljanju si nihče ne želi.

V razporednici št. 5 si oglejmo, kolikšna je spremenljivost motivov v okviru motivacijskih modelov sociofunkcionalnih skupin intergrupne variabilnosti. Ugotovimo, da sociofunkcionalna in socioekonomska razslojenost (stratifikacija) najmočneje vpliva na motiv »zanimivo delo«, srednje močno na motiva »dobri nadrejeni« in »dobri sodelavci« ter malo na

Indeksi in rangi motivov (odgovori po stratih)

strati	zanimivo delo		dober zasluzek		dobri nadrej.		dobri sodelavci		možnost napredovanja		možnost sodelovanja pri sam.		$\sum f^*$
	indeks	rang	indeks	rang	indeks	rang	indeks	rang	indeks	rang	indeks	rang	
NK in PK delavci	238,1	4	392,0	1	253,4	3	281,8	2	226,7	5	128,8	6	295—296
KV in VK delavci	258,2	4	390,1	1	272,1	2	264,5	3	235,9	5	140,7	6	537—538
Nižje vodilne osebe	209,5	5	340,2	1	245,0	3	311,8	2	228,3	4	140,9	6	132
Srednje vodilne osebe	370,6	1	346,3	2	279,5	3	239,2	5	262,7	4	143,0	6	125—126
Strokovnjaki	386,8	1	355,1	2	261,2	5	323,4	3	281,2	4	145,4	6	197
Kolegij	380,8	2	311,7	3	301,8	4	405,2	1	254,5	5	156,4	6	85
Člani delavskega sveta	287,2	3	345,7	1	246,1	5	307,9	2	266,6	4	152,9		198

* $\sum f$ je število veljavnih odgovorov.

motiva »dober zaslužek« in »možnost napredovanja«.² Stratifikacija pa prav nič ne vpliva na »možnost sodelovanja pri samoupravljanju«. Ta motiv je pri vseh skupinah na zadnjem mestu; tudi indeks je daleč naj-

Razpredelnica št. 5

Medskupinska variabilnost hierarhije motivov in rang njihove variabilnosti

motivi	1. rang	2. rang	3. rang	4. rang	5. rang	6. rang	rang variabilnosti
zanimivo delo	2	1	1	2	1	—	1
dober zaslužek	4	2	1	—	—	—	4
dobri nadrejeni	—	1	3	1	2	—	3
dobri sodelavci	1	3	2	—	1	—	2
možnost napredovanja	—	—	—	4	3	—	5
možnost sodelovanja pri samoupravljanju	—	—	—	—	—	7	6

nižji. Najizrazitejši kulturni faktor v motivacijskem modelu članov organizacije je torej relativna odsotnost želje po sodelovanju pri samoupravljanju. Ta želja je v vseh podjetjih in pri vseh sociofunkcionalnih skupinah na zadnjem mestu. Videti je torej — vsaj na ravni hierarhije motivov — da je ta faktor neodvisen od organizacije in strataifikacije. Ugotovljeni paradoks — da je kulturni sistem prisoten na način odsotnosti — nas nujno pripelje v osrčje problema dinamike zadovoljitve in nezadovoljitve motivov.

Najprej se vprašajmo, kaj pravzaprav pomeni trditev ameriškega psihologa Maslowa, ki pravi, da relativno nezadovoljen motiv rangira visoko, relativno zadovoljen pa nizko. Če bi se zadovoljili samo s tem, da rang kaže na relativno zadovoljenost motiva, bi bil položaj jasen in preprost: na prvem mestu je najmanj zadovoljeni motiv, na zadnjem mestu pa najbolj zadovoljeni. Vzemimo na primer motiv »zanimivo delo«. Ta motiv je na prvem mestu pri srednjih vodilnih osebah in strokovnjakih; pri teh dveh skupinah je najmanj zadovoljen. Na zadnjem mestu je pri nižjih vodilnih osebah; pri tej skupini je najbolj zadovoljen. Takoj ugotovimo, da to še zdaleč ni popolna razlaga. Ker opravljajo strokovnjaki bolj zanimivo delo kot nižje vodilne osebe in ker je kljub temu pri njih motiv »zanimivo delo« dosti manj zadovoljen kot pri nižjih vodilnih osebah, potrebujemo novo razsežnost razlage: raven potrebe. Relativnost je torej dvojna: prvič gre za relativen položaj motiva v hierarhiji motivov, drugič pa za relativno raven aktiviranosti potrebe. Rang torej ne kaže le na relativno zadovoljenost motiva, ampak na relativno zadovoljenost *potrebe na določeni ravni*. Motiv je kvaliteta in kvantiteta in zato se naša izhodiščna formula glasi: 1. motiv je potreba na določeni ravni, 2. zadovoljen motiv je zadovoljena potreba na določeni ravni.

² Mišo Jezernik je v svoji panelni študiji motivacijske strukture članov industrijskih organizacij v Sloveniji ugotovil, da je bila »možnost napredovanja« 1960 na 4. mestu, 1962 na 1. mestu in 1964 na 3. mestu. Leta 1970 ugotavljamo, da je na predzadnjem 5. mestu. Motivacijska devalvacija izobraževanja in napredovanja je usoden antitrend v deželi, ki se industrializira.

V tem okviru bi torej logičen (nevsebinski) rang motiva »možnost sodelovanja pri samoupravljanju« opisali takole: ta motiv je pri vseh sociofunkcionalnih skupinah najbolj zadovoljen na ravni potrebe posamezne sociofunkcionalne skupine. Razlaga tega motiva zahteva, da določimo raven potrebe za vsako sociofunkcionalno skupino. Obstajajo tri možnosti:

- a) potreba po samoupravljanju je enako visoka in enako zadovoljena;
- b) potreba po samoupravljanju je enako nizka in zadovoljena;
- c) potreba po samoupravljanju je različna in zadovoljena.

Preverjanje teh možnosti zahteva seveda stvarno analizo socialne strukture. Ta analiza je že opravljena in tudi naši podatki je v ničemer ne spodbijajo.³ Struktura socialne moči v jugoslovanskih podjetjih je oligarhijska (nedemokratična): zelo veliko moč ima kolegij, srednjo moč člani delavskega sveta in srednje vodilne osebe, majhno moč vodilne osebe in zelo majhno moč delavci. Ker je moč različna, zadovoljenost potrebe po samoupravljanju pa ne, je potrjena možnost c): potreba po samoupravljanju je različna in zadovoljena. Čim manjši je vpliv sociofunkcionalne skupine na dogajanje v podjetju, tem nižja je raven potrebe, če je enako zadovoljena. Potreba po samoupravljanju je pri sociofunkcionalnih skupinah z nizkim položajem tako nizka, da je zadovoljena tudi v strukturi oligarhijske porazdelitve socialne moči v podjetju.

Odgovoriti si moramo še na tole vprašanje: motiv samoupravljanja (motiv avtonomije, samouresničevanja in svobode) teoretično nima zadovoljivene točke. Stvarna aktivacija tega motiva je pri različnih skupinah različna. Toda ali je res raven aktivacije motiva pri skupinah z nižjim položajem tako nizka, kakor nam kažejo naši podatki? Odgovora na to vprašanje na temelju naših podatkov ne moremo dati, lahko pa ponudimo razlagalno hipotezo: »možnost za sodelovanje pri samoupravljanju« so člani organizacije (predvsem tisti z nižjim sociofunkcionalnim položajem) dojeli kot *institucionalni sistem*, ne pa kot sistem resnične družbene akcije. To pa bi pomenilo, da ni potreba tako nizka, ampak da institucionalnega sistema ne dojemajo kot motivacijski cilj za zadovoljitev te potrebe. Samoupravljanje kot odsoten kulturni (vrednostni) sistem bi torej pomenilo, da institucionalni sistem ne ustreza za uveljavljanje potreb po avtonomiji, samouresničevanju in svobodi. Čeprav sta možnost in funkcionalnost avtonomije, samouresničevanja in svobode v delovni organizaciji, ki je sistem hierarhično strukturiranih vlog, načelno odprto vprašanje, pa je vendarle empirično pomembno, h kakšnemu sistemu družbene akcije člani organizacije težijo kot k motivacijskemu cilju za zadovoljitev svojih družbenih potreb. To je stvar prihodnjih raziskav socialnih vrednot v Jugoslaviji.

³ Pričujoča empirična raziskava obravnava tudi participacijo in distribucijo socialne moči v jugoslovanskih podjetjih.

O čem pišejo glasila delovnih organizacij

Kranjska delavska univerza je po naročilu odbora za tisk in informiranje v delovnih organizacijah pri slovenskih sindikatih izdelala analizo vsebine glasil delovnih organizacij v Sloveniji. Rezultate te analize, ki so sicer obširneje objavljeni v brošuri »Vsebina glasil delovnih organizacij Slovenije« (Kranj, maja 1970), bomo prikazali v zgoščeni obliki.

1. Obseg in metoda raziskave

V Sloveniji pride v roke delavcem, zaposlenim v družbenem sektorju, mesečno poprečno 313.328 izvodov glasil, ki jih izdajajo delovne organizacije. V analizo smo vključili 30 odstoten reprezentativen vzorec vseh glasil, ki so izšla od maja 1968 do junija 1969. Za analizo vsebine smo izbrali 450 izvodov glasil delovnih organizacij.

Za enoto analize smo izbrali stavek. Analiza glasil je zahtevala glede na vsebino in glede na druge faktorje tako enoto, ki bi bila razmeroma enostavna za kvantitativno primerjanje in za primerjanje glede na raznolikost glasil. Ko smo izbirali med možnimi enotami, smo se odločili za stavek, medtem ko smo večje enote — item ali odstavek — zavrnil, ker ne zadovoljujejo zahtev raziskave. Večje enote so se izkazale premalo objektivne in premalo natančne, posebno ker zaradi tehničnih in finančnih razlogov ni bilo mogoče, da bi lahko isto vsebino analiziralo več posameznikov, in ker je bilo malo verjetno, da bi predhodni trening izvajalcev analize zagotovil dovolj enoten kriterij za odločanje, kaj je in kaj ni item, odstavki pa bi bili glede na dolžino preveč nehomogene enote.

Stavek kot enota analize zadovoljuje našete zahteve: je enostaven za analizo, kvantitativno relativno nedvoumen in hkrati primerljiv glede na različne oblike glasil in različne tiskarske tehnike, v katerih tiskajo glasila. Če tega ne bi dosegli, bi bila analiza premalo zanesljiva. Analiza glasil, ki so prišla v vzorec, je zajela blizu 250.000 stavkov, ki so jih analitiki kategorizirali: po vsebini, po času, na katerega se je vsebina nanašala; po piščevem odnosu do vsebine vsakega stavka in po skupini, na katero se je nanašala vsebina vsakega stavka. Kljub izbiri stavka za enoto je pri nekaterih stavkih prišlo do problemov; ne toliko pri kategorizaciji njihove vsebine kot pri odločanju o skupini, na katero se je vsebina nanašala. Težave so bile posebno z dolgimi stavki in pri stavkih z več odvisniki. V takih primerih smo se držali načela, da smo skupino določali po glavnem stavku. Prav tako smo šteli za en stavek vrsto

v tabelarničnih prikazih, ki so se nanašali na določeno vsebino. Grafikone smo računali kot slikovni material, ki smo ga obravnavali posebej.

Seznam kategorij smo izdelali na podlagi dosedanjih izkušenj in zanimanja praktikov (raziskovalcev, novinarjev, funkcionarjev) ter na podlagi zamišljenih kategorij, ki bi jih morala zajemati vsebina vsakega glasila delovne organizacije. Tako smo postavili deset teoretičnih vsebinskih področij, ki naj bi jih zajemala glasila:

- vprašanja proizvodnje
- cene in trg
- notranja zakonodaja
- finančno poslovanje
- kadrovska politika in delovna razmerja
- samoupravljanje
- socialna politika
- družbenopolitične organizacije
- odnosi med člani kolektiva
- druge teme.

Teh deset področij smo razdelili na sedeminsedemdeset vsebinskih kategorij, od katerih smo morali šest kategorij dodati na podlagi stvarne analize vsebine.

2. Notranja struktura vsebine glasil

V projektu naloge smo kot enega od ciljev označili: Ugotoviti notranjo strukturo vsebine glasil, kakšna je torej distribucija objavljenih prispevkov glede na vsebinske kategorije. Pri tem smo upoštevali ne samo število objavljenih prispevkov, ampak tudi njihovo relativno dolžino. Seznam kategorij smo sestavili na podlagi sinteze dosedanjih dostopnih študij te vrste, enota merjenja pa je stavek¹. Dolžina stavka se spreminja

Vsebinsko področje	Vrsta glasila			
	Občasno ‰	Mesečno ‰	Tedensko ‰	Skupno ‰
I. Proizvodnja	18,86	18,92	13,78	17,75
II. Cene in trg	3,13	3,59	3,56	3,44
III. Notranja zakonodaja	5,11	5,00	4,13	4,84
IV. Finančno poslovanje	3,72	5,06	3,65	4,34
V. Kadrovska politika in delovna razmerja	16,51	14,62	8,70	13,88
VI. Samoupravljanje	4,84	4,69	4,57	4,72
VII. Socialna politika	10,02	11,18	13,69	11,38
VIII. Družbenopolitične organizacije	4,87	3,82	5,58	4,53
IX. Medosebni (medčloveški) odnosl	5,33	5,38	6,96	5,72
IX Drugo	27,61	27,74	35,38	29,40
Skupaj	100,00	100,00	100,00	100,00

¹ Stavek je z eno ali več besedami povedana misel. (A. Bajec, R. Kolarič in M. Rupel: Slovenska slovnica, DZS Ljubljana, 1956, str. 283.) — Stavek je vsako zaključeno sporočilo, ki ga v govoru nakazujemo z značilnim spustom in dvigom glasu in s premorom, v pisavi pa s piko, klicajem ali vprašajem. (Z. Toporišič: Slovenski knjižni jezik 1, »Obzorja« Maribor, 1965, str. 67.)

od pisca do pisca, vendar pri naši analizi lahko uporabimo »zakon velikih števil« in ocenimo, da se pri velikem številu stavkov velikega števila piscev vplivi različnih slogov pisanja različnih piscev (dolgi, kratki stavki) medsebojno uničijo.

Kot smo že omenili, smo celotno vsebino v glasilih delovnih organizacij razdelili na deset tematskih področij. Tabela prikazuje po vrstah glasil obseg posameznih področij vsebine glede na celotno vsebino.

Naj takoj pojasnimo, da se nanašajo ti podatki samo na tekstualno vsebino. Glede na relativen obseg posameznega tematskega področja lahko opredelimo tri razrede tematike:

1. Razred, v katerega spada področje »drugo« — 29,40 % vsebine. To področje obsega predvsem vsebinske kategorije, ki se ne nanašajo na gospodarjenje in upravljanje v delovnih organizacijah (proslave, čestitke, obletnice kolektiva, osmrtnice, krvodajalska akcija, rojstva, poroke, želje) in pa vsebinske kategorije, ki se ne nanašajo na dogajanja v podjetju (proslave regionalnega značaja, neposlovni dogovori, humor, delo družbenopolitičnih organizacij zunaj podjetja, delo občine in hišnih svetov, narodna obramba ipd.).

Naše izhodišče je bilo, da so glasila predvsem sredstvo za obveščanje zaposlenih o njihovi samoupravni dejavnosti. Torej naj bi imele prednost ekonomske informacije². Zato teh tem tudi nismo podrobneje opredelili. Raziskava je vsekakor zavrnila našo izhodiščno hipotezo, saj področje »drugo« obsega več kot četrtino oziroma skoraj tretjino vse pisane vsebine.

2. Razred, v katerega spadajo vsebinska področja »proizvodnja« (17,75%), »kadrovska politika in delovna razmerja« (13,88 %) in »socialna politika« (11,38 %). Razred je homogen glede na to, da vsa tri področja (kot bomo podrobneje videli kasneje) pravzaprav obravnavajo odnose med ljudmi v proizvodnji in da le prvo področje (proizvodnja) obsega tudi odnos človeka do narave.

3. Razred, v katerega sodijo vsa druga vsebinska področja (cene in trg, notranja zakonodaja, finančno poslovanje, samoupravljanje — v ožjem smislu, delo družbenopolitičnih organizacij in medosebni odnosi). Njihova značilnost je podobna (nizka) frekvenca pojavljanja kljub vsebinski raznolikosti.

Razlike v vsebinski strukturi glede na vrsto glasila³ niso bistvene in so si glede na ta znak tedensko, mesečno in občasno izhajajoče glasilo presenetljivo podobna. Edino pomembnejše odstopanje je, da tedniki manj pišejo o kadrovske politiki in delovnih razmerjih kakor drugi. Kaže, da se kadrovska problematika kaže kot aktualna redkeje kakor tedensko.

Posamezna vsebinska področja so zastopana v vseh slovenskih glasilih delovnih organizacij takole:

Na podlagi vzorca smo izračunali oceno, koliko stavkov neke vsebine objavijo v enem letu vsa slovenska glasila delovnih kolektivov. (Ocene so intervali, v katerih se z verjetnostjo 95 % gibljejo »prava« števila). Celotna vsebina vseh slovenskih glasil delovnih kolektivov je v enem letu med 761 tisoč in 788 tisoč stavkov. To je brez dvoma

² To zahtevo postavljata npr. D. Gorupič: Vrednost informacija, revija Direktor, 1969, str. 36; in D. Rebolj: Kako informirati samoupravljavce, DU Tomo Brejce, Kranj, 1969, str. 8 do 9, in drugi.

³ Vrsto glasila smo opredelili glede na pogostost izhajanja: tedensko, mesečno ali občasno (vsaj štirikrat letno).

Rang	Vsebinsko področje	Ocena števila stavkov v vseh glasilih v enem letu o tej vsebini (v 000)
1.	drugo	220—235
2.	proizvodnja	132—143
3.	kadrovska politika in delovna razmerja	102—113
4.	socialna politika	84— 93
5.	medosebni odnosi	41— ⁴ 48
6.	notranja zakonodaja	34— 40
7.	samoupravljanje	33—39
8.	družbenopolitične organizacije	32—38
9.	finančno poslovanje	31—29
10.	cene in trg	24—29

velikanska količina in velikansko miselno bogastvo — seveda če bi vsak stavek res predstavljal svojo misel oziroma zaključeno sporočilo.

Ker bi navajanje celotnih podatkov zahtevalo preveč prostora, bomo na kratko prikazali le najbolj in najmanj pogosto nastopajoče kategorije na posameznih področjih⁴.

I. Proizvodnja

Več kot četrtina prostora, ki je posvečen vprašanjem proizvodnje, je namenjena tehnologiji in tehničnim normativom. Po oceni je v enem letniku vseh slovenskih glasil delovnih organizacij napisanih na to temo med 36 tisoč in 42 tisoč stavkov. Z drugimi besedami, vsak dvajseti stavek govori o spremembi tehnoloških postopkov, racionalizaciji, normativih ipd. Najmanj govorijo o osnovnih sredstvih. To je razumljivo, saj je tema razmeroma ozka. Preseneča pa razmeroma majhna pozornost produktivnosti. Na drugi strani pa veliko primerjajo pogoje gospodarjenja delovne organizacije s pogoji drugih delovnih organizacij v Jugoslaviji in podjetji v svetu.

II. Cene in trg

Na vsebinskem področju »proizvodnja« ni nobena kategorija izstopala tako izrazito, kakor izstopa na vsebinskem področju »cene in trg« kategorija »propaganda, reklama, raziskave trga«. Tako kategorija sama »pobere« več prostora kakor vseh drugih osem s tega področja skupaj. Po oceni objavijo slovenska glasila delovnih organizacij letno o tej temi med 12 in 15 tisoč stavkov. To je z vsebinskega področja »cene in trg« tudi edina kategorija, ki ima v celotni vsebini nekoliko pomembnejše mesto. O njej govori 1,75 % vseh objavljenih stavkov in je po rangi v zgornji polovici (21. mesto od 77-ih kategorij).

Najmanj pišejo glasila o notranjih cenah in uvozu konkurenčnega blaga. To sta sicer tudi vsebinsko ožji kategoriji, čeprav se nanašata na za delovne organizacije zelo pomembno vprašanje. Ker izdajajo gla-

⁴ Celotna struktura je podrobno prikazana v: Vsebina glasil delovnih organizacij, str. 27—35.

sila predvsem večji kolektivi z razvejano organizacijsko zgradbo, je vprašanje odnosa med enotami pri njih brez dvoma pereče.

Če bi lahko imeli vsebino strukture glasil za indikator strukture informacij, ki jih člani kolektiva dobivajo, bi morali ugotoviti, da je celotno vsebinsko področje »cene in trg« zapostavljeno. Te informacije so verjetno bistvenega pomena za vključevanje delavcev v celovite samoupravne odnose, da se njihova udeležba in njihov vpliv pa tudi zanimanje ne bi ustavljalo samo ali predvsem pri osebnih dohodkih. Ti podatki povedo, kako se delo realizira na trgu in so zato za delavce najbolj otipljiv prikaz delovanja zakona vrednosti. Hkrati pa tudi kažejo uspešnost dela strokovnih služb.

III. Notranja zakonodaja

Na to vsebinsko področje smo poleg prikazov notranje samoupravne zakonodaje uvrstili tudi poročanje in komentarje o zakonskih predpisih, ki jih sprejemajo širše teritorialne skupnosti. In prav ta kategorija (zakonski predpisi, obveščanje, komentarji ipd.) je na področju prišla na prvo mesto. Ne sicer tako izrazito kakor pri prejšnjem področju, vendar še vedno dokaj izrazito. Po oceni so glasila delovnih kolektivov v Sloveniji v letniku, ki smo ga analizirali, objavila med 13 in 16 tisoč takih stavkov. Hkrati je ta kategorija tudi v celotni vsebini glasil omembe vredna kategorija, saj je bil skoraj vsak petdeseti objavljeni stavek namenjen tej temi.

Izmed notranjih samoupravnih aktov so v glasilih pisali največ o pravilniku o delitvi osebnih dohodkov — celo enkrat več kakor o statutu delovne organizacije in več kakor o vseh drugih notranjih aktih razen statuta skupaj. Pri tem kaže omeniti, da čas, ki smo ga upoštevali v analizi, ni bilo leto kakšne kampanjske akcije za spreminjanje ali dopolnjevanje pravilnika o osebnih dohodkih. Obveščanje o (zunanjih) zakonskih predpisih in pravilnik o delitvi osebnih dohodkov sta hkrati edini kategoriji, ki v celotni vsebini zavzemata pomembnejše mesto (17 oziroma 25).

Najmanj pa so glasila pisala o pravilniku o delitvi dohodka podjetja. Po oceni je bilo s to temo v vseh glasilih objavljenih med 60 in 600 stavkov (sredina je 356) ali skoraj 30-krat manj kakor o pravilniku o delitvi osebnih dohodkov. Najbrž ne bo neutemeljeno, če rečemo, da je tolikšno zapostavljanje delitvenih načel neupravičeno. Lahko bi kritično sklenili, da že struktura vsebine usmerja bralce le na eno področje odnosov v podjetjih ali da izraža takšno ozko usmerjenost in jo utrjuje.

Sicer pa ima celotno področje »notranja zakonodaja«, s katerim smo zajeli izključno oblikovanje, sprejemanje, spreminjanje in podobne formalne postopke, brez dvoma preveč pomembno mesto v glasilih kolektivov. Kaže, da bolj poudarjajo sprejemanje in podobne formalne postopke v zvezi z notranjo zakonodajo kakor pa njeno izvajanje. Takšne težnje s stališča uveljavljanja samoupravnih odnosov seveda ne moremo pozitivno vrednotiti.

IV. Finančno poslovanje

Na to vsebinsko področje smo poleg izrazito »finančnih kategorij« (finančni načrti, zaključni računi) uvrstili tudi vprašanje delitve dohodka,

osebnih dohodkov, porabo skladov itd. Zato je brez dvoma presenetljiv že podatek, da so tem vprašanjem v celoti namenili manj prostora kakor npr. notranji zakonodaji.

Na samem področju je na prvem mestu kategorija »delitev osebnih dohodkov«, ki so ji namenili četrtno vsega prostora (namenjenega finančnemu poslovanju v celoti). Po oceni so vsa glasila v obravnavanem času enega leta objavila o tem med 7 in 10 tisoč stavkov (sredina 8.400).

Čeprav so vsebinske kategorije tega področja sorazmerno enakovredno porazdeljene in nobena ne izstopa zelo izrazito, so vendarle malo prostora namenili kategoriji »sklad skupne porabe«, »inventura«, »z zakonom predpisane obveznosti podjetja« itd. Vsekakor je zanimivo, da je sklad skupne porabe na zadnjem mestu na tem področju in skoraj na zadnjem (72. mesto od 77-ih kategorij) mestu v celotni vsebini glasil. O skladu skupne porabe (o stanju, oblikovanju, porabi) so vsa glasila v obravnavanem času objavila le kakih 500 stavkov. To so bile lahko le kratke informacije. Skladi skupne porabe hranijo razmeroma velika sredstva. Več so govorili o posameznih vrstah dejavnosti, ki jih financirajo iz sklada skupne porabe in jih ne obravnavamo na tem vsebinskem področju.

Ponovno kaže poudariti, da glasila premalo pišejo o vprašanih, kakršno je npr. dohodek podjetja, notranja delitev na sklade in osebne dohodke, pogodbene obveznosti podjetja itd. Ob tem bomo najbrž zadeli na vprašanje dostopnosti tovrstnih podatkov. K problemu se bomo vrnili še kasneje.

V. Kadrovska politika in delovna razmerja

Na tem vsebinskem področju smo opredelili le štiri kategorije, ki pa so vsebinsko dokaj homogene. Med njimi izrazito prevladuje kategorija »izobraževanje«, ki obsega več kakor dve tretjini (69 %) vse vsebine tega področja. Tudi v vsebini je ta kategorija na drugem mestu in je skoraj med vsakimi desetimi stavki v glasilih eden, ki obravnava izobraževanje. Ocenili smo, da so vsa glasila kolektivov v času, ki smo ga analizirali, objavila med 70 in 78 tisoč stavkov o izobraževanju. To je torej ena izmed osrednjih tem v glasilih. Lahko bi rekli, da tudi osrednjih problemov našega gospodarstva. Vendar se — sodeč po praktičnih izkušnjah — v delovnih organizacijah s to problematiko veliko manj ukvarjajo, kot to odsevajo glasila. Na zadnjem mestu je kategorija »delovni čas«, ki pa je kljub zadnjemu mestu še vedno razmeroma močno zastopana. Kategorija (vsaj glasila so objavila 5.800 stavkov na to temo) je razmeroma ozka, zaradi uvajanja 42-urnega delovnega tedna pa je postala bolj pereča.

Posebej bomo omenili še predzadnjo kategorijo (plani kadrov). Tudi o tej temi očitno veliko pišejo, čeprav vemo, da so pravzaprav le redke delovne organizacije, ki imajo plane kadrov. Kaže, da predpostavljajo kadrovska politika pa tudi delovna razmerja takšno tematiko, ki jo uredniki glasil delovnih organizacij radi obravnavajo. Bodisi da je vsebinsko hvaležna bodisi da je socialno nevtralna (izobraževanje) in ne povzroča konfliktov.

S tem tematskim področjem smo zajeli tiste vsebinske kategorije, ki jih navadno označujemo kot samoupravljaljska aktivnost. Lahko bi področje opredelili tudi kot samoupravljanje v ožjem pomenu: kadrovanje za samoupravne organe, delo teh organov, odnosi med njimi in sodelovanje kolektiva pri upravljanju.

Na prvem mestu na tem vsebinskem področju je kategorija »izvolitev in rotacija članov delavskega sveta in upravnega odbora ter ostalih samoupravnih organov«. Zajema tretjino vsega temu vsebinskemu področju namenjenega prostora. O tej temi so slovenska glasila delovnih kolektivov od začetka junija 1968 do konca maja 1969 objavila 11 do 14 tisoč stavkov. Z drugimi besedami: od tisoč v glasilih objavljenih stavkov se jih je 16 nanašalo na volitve, izvolitve ipd. članov samoupravnih organov. Tej kategoriji sledita še kategorija »sodelovanje kolektiva pri upravljanju« in »sprejemanje sklepov samoupravnih organov«. Vse tri skupaj zavzemajo skoraj 80 % vsega prostora, ki obravnava to vsebinsko področje.

Ne moremo prezreti podatka o tem, koliko v glasilih pišejo o sprejemanju sklepov in koliko o izvrševanju sklepov samoupravnih organov. Enostavno povedano, skoraj desetkrat več stavkov so objavili o sprejemanju sklepov kakor pa o njihovem izvrševanju. Če vzamemo to razmerje za objektivno zrcalo dejanskih razmer v kolektivu, hitro postane jasno, zakaj se delavci pritožujejo, da se sklepov samoupravnih organov ne izvaja. Preverjanje o izvrševanju sklepov marsikje še ni stalna delovna praksa samoupravnih organov. Kjer pa je to že postala praksa ali kjer so začeli poskušati z nadzorovanjem izvrševanja sklepov samoupravnih organov, brez dvoma odkrijejo tudi primere, da se sklepov ne izvršuje. To pa pripelje do ugotavljanja, *kdo* (oseba) sklepa ali sklepov ni izvršil. Javno takih primerov v glasilih očitno ne obravnavajo.

Kategorija »odnosi med direktorjem in drugimi samoupravnimi organi«, kamor smo šteli vso vsebino, ki se nanaša na odnose med samoupravnimi organi, je na zadnjem mestu. Na zadnjem mestu ne samo na tem vsebinskem področju, ampak tudi v celotni vsebini deli zadnje mesto s kategorijo »pravilnik o delitvi dohodka podjetja«. To pa nikakor ne drži za problem sam, ki sodi med enega izmed še ne docela razčiščenih vprašanj samoupravljanja. Mislimo predvsem na odnose moči med delavskim svetom in upravnim odborom ter direktorjem na ravni celotne delovne organizacije. Vsa glasila v omenjenem času o tem niso objavila več kakor petsto stavkov.

VII. Socialna politika

Na tem vsebinskem področju smo združili poleg ozko socialnih vprašanj (socialni problemi) tudi vprašanje družbenega standarda in varnosti pri delu. Med devetimi kategorijami je na prvem mestu kategorija »šport in kultura«, o kateri so vsa glasila v analiziranem letniku objavila med 25 in 30 tisoč stavkov. »Šport in kultura« skupaj s »HTV in zdravstvenim varstvom« ter »dnevno, tedensko in letno rekreacijo« obsegata kar 80 % vse vsebine tega področja. Pomembnejše mesto ima še kategorija »stanovanjska problematika«.

Zadnji dve mesti z zelo podobno frekvenco stavkov zavzemata kategoriji »prevozi na delo in z dela« ter »otroško varstvo, pomoč — so delovanje s šolami ipd«. Ti dve kategoriji spadata med zadnjih deset tudi v celotnem materialu.

VIII. Družbenopolitične organizacije v podjetju

Na tem najmanj razdrobljenem vsebinskem področju je na prvem mestu kategorija »delo in problematika sindikata«, ki zavzema skoraj polovico vsega teksta o delovanju družbenopolitičnih organizacij v podjetju. O delu sindikalnih organizacij so vsa glasila v letniku, ki smo ga vključili v analizo, objavila 15 do 19 tisoč stavkov.

Na tretjem mestu je kategorija »delo in problematika ZK«. Ti podatki presenečajo, ker so v nasprotju s podatki o distribuciji vpliva. Izsledki raziskav distribucije vpliva v podjetjih so pokazali, da ima Zveza komunistov večji vpliv kot sindikat. V glasilih kolektivov pa so sestavki o delu Zveze komunistov redkejši (na en stavek o Zvezi komunistov prideta več kakor dva stavka o sindikatu). To je verjetno v zvezi z vsaj dvema dejavnikoma. Prvič je dejavnost sindikata usmerjena na širše skupine zaposlenih in jo sestavlja tudi športna, socialna in druga dejavnost. Nasproti temu je dejavnost ZK skoraj izključno politična. Drugič pa je že tradicija, da se sindikalno organizacijo in njeno dejavnost kritizira. Govoriti o sindikatu, ni govoriti o temi, glede katere je družbeno že vnaprej določeno, kako naj se jo obravnava.

IX. Medsebojni odnosi

Med štirimi kategorijami, ki sestavljajo to vsebinsko področje, so daleč na prvem mestu »intervjuji s člani kolektiva«, ki obsegajo skoraj dve tretjini tega vsebinskega območja. Ti intervjuji obsegajo v analiziranem letniku 26 do 30 tisoč stavkov. Intervjuji s člani kolektiva so v znatnem delu glasil stalna rubrika. Njihova skupna značilnost je oblika, vsebina pa je zelo pisana in je zato nismo razbijali na druge kategorije. Namen teh intervjujev je predstaviti posameznika, njegovo dejavnost in miselnost. V tem smislu so svojevrstna celota.

Naslednja relativno pomembneje zastopana kategorija so »prepiri in konflikti«, v katero smo vključili tudi protestne ustavitve dela. Tej nedvomno pereči in privlačni temi je namenjen — okroglo rečeno — vsak stoti stavek v glasilih kolektivov.

Na zadnjih dveh mestih sta kategoriji »odgovornost« in »disciplina in kaznovanje«. Glede na to, da je odgovornost že nekaj let eden izmed osrednjih problemov našega samoupravljanja v gospodarstvu, bi morda pričakovali, da bo imela pomembnejše mesto. V celotni vsebini zavzema 43. mesto (od 77 možnih). Seveda pa to ni tema, o kateri bi bilo enostavno pisati, niti ni »revolversko« privlačna za bralce.

X. Druge teme

Pokazali smo že, da je dobilo to vsebinsko področje, ki smo ga ob načrtovanju analize imeli za obrobno, v glasilih delovnih kolektivov prvo mesto po številu objavljenih stavkov. Kategorije, ki sestavljajo to področje, so vsebinsko raznorodne. Kljub temu, da smo v načrtu in na

podlagi poskusne analize vendarle specificirali deset kategorij, je na prvo mesto znotraj področja in v celotni vsebini še zmeraj prišla kategorija »drugo«. Sem sodi kopica najrazličnejših vsebin od krvodajalske akcije do romanov v nadaljevanjih in potopisov. Da je takšne vsebine dejansko veliko, nam pove nekaj temeljnih primerjav: vsak deveti napisani oziroma objavljeni stavek je s tega področja. Lahko bi rekli tudi, da bi bila od devetih števil vseh glasil ena lahko napolnjena s to vsebinsko mešanico (okrog 86.000 stavkov v enem letu).

Sledi kategorija »osmrtnice, zahvale, rojstva, poroke, želje«, skratka družabna kronika o članih kolektiva.

Na zadnjem mestu je kategorija »narodna obramba«. O tej vsebini so glasila kolektivov malo pisala, čeprav še vedno več kakor o marsikaterem vprašanju samoupravnih odnosov v kolektivu.

Analiza podatkov je omogočila tudi odgovor na vprašanje, ali je vsebinska struktura različna v glasilih, ki ne izhajajo enako pogosto. V ta namen smo razvrstili kategorije po pogostosti za vsako vrsto glasil posebej: za tista, ki izhajajo tedensko, mesečno in občasno. Razlike v razvrstitvi smo testirali z izračunavanjem rang korelacije.

Izračunani rangi korelacijskih koeficientov so pokazali, da ni statistično pomembne razlike v celotni razvrstitvi in zastopanosti posameznih kategorij v celotni vsebini označenih treh kategorij glasil.

Samo tri kategorije obsegajo nad 4 % celotne vsebine. Najmočnejša je kategorija »drugo« iz vsebinskega področja »druge teme«, ki sama pokriva 19,17 % celotne vsebine glasil. Kot rečeno, nismo pričakovali tako močnega poudarka vsebini, ki ni vezana na delo delovnih organizacij (romani v nadaljevanjih, potopisi, humoreske itd.). Seveda pa je težko vrednotiti takšno usmeritev glasil. Druga faza te raziskave — ugotavljanje učinkovitosti — bo šele pokazala, kako se delavci (torej tisti, ki jim je glasilo namenjeno) odzivajo na takšno vsebino. Kajti k tej kategoriji lahko prištejemo še druge, ki so tudi močno zastopane: »delo občine, krajevnih skupnosti, hišnih svetov« (5,11 % vse vsebine); »proslave regionalnega ali širšega značaja« (3,07 % vse vsebine) in vsaj deloma še druge. Tako pridemo do sklepa, da približno petina vse objavljene vsebine govori o vprašanih, ki z dejavnostjo delovne organizacije nimajo nič skupnega (vsaj neposredno). Lahko npr. trdimo, da je naloga službe za obveščanje v podjetjih oziroma uredništva, da delavce obvešča tudi o okolju delovne organizacije. Vendar najbrž ni mogoče oporekati trditvi, da je prvenstvena naloga obveščanja v delovnih organizacijah obveščanje o dogodkih v kolektivu, torej posredovanje takih informacij, ki omogočajo članom aktivno udeležbo v samoupravljanju. Videli bomo, koliko pozornosti glasila posvečajo tem vprašanjem.

Na drugem mestu je — prav tako nepričakovano — kategorija »izobraževanje«, ki sama zavzema 9,54 % vse vsebine. Ta kategorija je relativno močna tudi zato, ker smo vanjo vključili tudi prispevke, ki so bili v temelju poučne narave (prikaz organigramov drugih podjetij, razlage različnih pojmov ipd.). Vendar je kljub temu tolikšna zasedenost kategorije »izobraževanje« dokaz, da uredništva zelo poudarjajo vprašanja, ki so povezana z dvigom splošne in strokovne izobrazbene ravni delavcev. In prav je, da se intenzivno vključujejo v to prizadevanje, saj je tehnološka revolucija na pohodu in brez znanja ni mogoče niti upravljati tehnologije niti samoupravljati.

Na tretjem mestu na rang lestvici vsebinskih kategorij je kategorija »tehnologija in tehnični normativi« (5 % vse vsebine). Ta kategorija izrazito posega na področje tehnološke modernizacije, spreminjanja delovnih postopkov in racionalizacije. Skupno s kategorijo »enostavna in razširjena reprodukcija« (2,07 % vse vsebine) daje obravnavanje teh dveh vsebinskih kategorij bralcem glasil delovnih organizacij informacije o tehnologiji dela. Skratka, ti kategoriji se nanašata predvsem na odnos človek — delovno orodje.

Čeprav smo rekli, da nam bo šele druga faza raziskave omogočila odgovoriti, kakšen je odnos bralcev do različne vsebine, bomo tvegali še drug prikaz vrednotenja strukture vsebine. Odnos bralcev je lahko samo eden od kriterijev ocenjevanja vsebine, nikakor pa ne edini, morda tudi ne glavni. Glasila morajo imeti tudi vzgojno funkcijo, torej oblikovati navade in potrebe bralcev, da se redno seznanjajo z nekaterimi informacijami. Glasila delovnih kolektivov najbrž nimajo in ne morejo imeti ciljev, ki jih ima zabavno-revolverska in podobna »šund« literatura. To opravljajo druga glasila in publikacije bolje, ceneje itd. Naše izhodišče pri poskusu ocene strukture vsebine je, da je mogoče vlogo glasila kolektiva opredeliti le s stališča nalog glasila kot enega od načinov, sredstev, kanalov v sistemu informiranja v kolektivu kot celoti. Funkcijo sistema informiranja pa smo že v uvodu opredelili: a) omogoča zlasti samoupravljaljsko aktivnost; b) omogoča nadzor nad delom posameznikov in organov kolektiva.

Torej bomo strukturo vsebine vrednotili z vidika, ali glasila delovnih organizacij posredujejo delavcem predvsem tiste informacije, ki jim omogočajo aktivno samoupravljaljsko vlogo, ali pa tega ne dosežajo. Pri tem se nam seveda takoj postavi dvojje vprašanje: 1. katera je tista vsebina; 2. kolikšen je minimalni obseg teh informacij, ki že zadostuje. Na žalost na nobeno od teh dveh vprašanj ne moremo natančno odgovoriti.

K vprašanju 1: ne vemo natančno, kaj bi moral delavec v delovni organizaciji vedeti. V literaturi naletimo na opredelitve potrebne vsebine⁵, ki pa še niso dovolj teoretično in praktično preizkušene. Prevladuje zahteva po ekonomskih informacijah.

K vprašanju 2: tudi ne vemo, kolikšna količina informacij bi bila minimalna. Vendar še nobena od doslej opravljenih raziskav ni pokazala, da bi večina delavcev dovolj vedela, da bi se lahko aktivno vključevala v samoupravne odnose in *dejansko* upravljala s podjetjem. Ni edini razlog, da nimajo možnosti, da bi zvedeli za te informacije. Nekateri se ne zanimajo, nekateri so resignirani itd. Vendar raziskave prav tako kažejo, da razen izjem informiranje ni sistematično urejeno⁶. Torej lahko po vsej verjetnosti ocenjujemo, da so premajhne možnosti, da zvejo za informacije, glavni vzrok za neinformiranost. Glasila kot del sistema obveščanja pa naj bi pomagla ta vzrok odstraniti.

S teh dveh vidikov poskušamo ocenjevati prikazano vsebinsko strukturo.

V našem seznamu kategorij smo našli 23 takih, ki jih brez dvoma lahko upravičeno prištevamo med ekonomske informacije. Pokazalo se

⁵ Npr. v D. Rebolj, op. cit., str. 8—9, in D. Gorupič, op. cit., str. 36 (tabela 3).

⁶ Več o tem npr. v B. Kavčič: Obveščanje v statutih in praksi podjetij, Center za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS, Ljubljana, september 1969.

je, da so to v glasilih manj zastopane kategorije. Vseh triindvajset kategorij skupaj zajema 19,56 % celotne vsebine. To je komaj nekaj več kakor kategorija »drugo« v področju »druge teme«. Če k tej kategoriji prištejemo še druge, ki obravnavajo vsebino zunaj podjetja, se pokaže, da posvečajo glasila delovnih organizacij več pozornosti dogodkom zunaj svoje delovne organizacije kakor pa informiranju o dogajanju v njej. Ker podatki kažejo, da informiranost delavcev ni zadostna, najbrž smemo reči, da bi kazalo v glasilih to vsebino bolj poudariti.

Tudi do takšne vsebine glasil ne prihaja po naključju. Navedemo lahko vsaj dva razloga: prvič, da je do podatkov, ki jih obravnavajo opisane kategorije, težko priti (poslovna tajnost itd.). In drugič, da odsevajo in izražajo stopnjo dejanske razvitosti samoupravnih odnosov. Menimo, da je zveza med obveščanjem v celoti in samoupravnim položajem delovnih ljudi krožna: večja informiranost *omogoča* višjo stopnjo samoupravnih odnosov — in narobe — višja stopnja razvitosti samoupravnih odnosov *zahteva* celovitejše, bolj sistematično obveščanje. Nasprotno pa lahko v razmerah nezaupanja, zaostrenih razmerij med skupinami, osebnih razprtij ipd. taki podatki služijo predvsem za obračunavanje med posamezniki in skupinami, manj pa za ustvarjalno dejavnost. Uredniki, novinarji in drugi sodelavci glasil delovnih organizacij delujejo v konkretnih odnosih in pod vplivom teh odnosov nastajajo tudi njihovi produkti — glasila.

Italijanske punktacije

(Beležka med drugim o integriteti in prijateljstvu)

*»Bene docet qui bene distinguit«
(Dobro poučuje tisti, ki dobro razlikuje — latinski pregovor)*

Če namenoma poskušam najprej povzeti pozitivnejšo stran lanskega decembrskega zastoja v jugoslovansko-italijanskih stikih, se mi zdi predvsem umestno izluščiti dejstvo (»zakonitost«, ki je dozorela v obmejnih predelih minulega leta), da so se naši neposredni mejaši v sosednji Furlaniji-Julijski krajini izrekli s preprečljivo, dejal bi kar plebiscitarno večino za omikano žitje drug poleg drugega, za plodno medsebojno sodelovanje ob »meji, ki naj ne deli«, kakor je to med drugim posplošil tržaški župan M. Spaccini potem, ko je priznal (zdi se mi, da je to bilo prvič v zgodovini tržaškega municipija), da je Trst tudi mesto avtohtonih slovenskih sodržavljanov. Sploh pa je bila manifestacija (14. decembra kot odgovor na fašistično izzivanje 8. decembra 1970), na kateri je govoril Spaccini, zgodovinski precedens, saj se je zgodilo prvič po koncu zadnje vojne, da so v obrambo protifašističnega izročila nastopili skupno vsi demokrati od komunistov prek demokristjanov in pripadnikov drugih meščanskih strank do sindikalnih in kulturnih organizacij ob enakovrednem sodelovanju Slovencev (s poudarjanjem združevalnega gesla: »Italijani, Slovenci v skupnem boju: Proč s fašizmom!«).

Omenjeni protifašistični zbor, pa tudi resolucije, ki so jih sprejeli posamezni oblastveni organi in stranke, opozarjajo, da ni moč dovoljevati nacionalistične apologetike, privoliti v obujanje enostranskih, diskriminacijskih shem in dogem iz preteklosti. Kot ilustracijo razpoloženja, novih tokov, spremenjene miselnosti naj omenim govor (14. januarja letos) namestnika generalnega pravdnika A. Mayerja ob svečani otvoritvi sodnega leta, ki je med drugim o incidentih 8. decembra 1970 dejal, »da je hotela tolpa mladih zlikovcev, ki se je pritepla iz raznih krajev Veneta, Lombardije, Romagne in Emilije, lažno vsiliti omikanemu mestu (Trstu-op. pisca) očetovstvo svojih najbolj nekulturnih in banditskih početij s podlim namenom kompromitirati dobro ozračje medsebojnega sodelovanja in pomiritve, do česar je prišlo v zadnjih letih v naših obmejnih področjih.« Posebej je še značilno, da A. Mayer ni okleval načeti tudi nekatera druga vprašanja, na katera se pogostokrat sklicujejo nacionalistični ekstremisti kot pretvezo za svoja početja. »Prav tako hočem spomniti te lažne heroje,« je razčlenjeval, »da tako boleče in žalost vzbujajoče fojbe ne predstavljajo nič drugega kot zgodovinsko nemezo za tiste njihove okovane gorjače, za tista njihova krepelca in nadalje posledico zahrbtnih napadalne vojne, ki nikakor ni bila izzvana, a jo je liktorski bes

sprožil proti Grčiji, proti Albaniji in Jugoslaviji z izpovedanim ciljem, »da jim zlomi hrbtenico«; končno še posledico dvajsetletnega krutega zatiranja, na katero je bil liktorski režim neusmiljeno obsodil to dobrodušno in miroljubno manjšinsko prebivalstvo.«

Nekaj bi še k temu vsebinsko pripisal: zelo poenostavljene, človeško krivične in zgodovinsko netočne so teze (tudi nekaterih tako imenovanih dobronamernejših krogov) o nekakšnih dveh »enakovrednih« nacionalizmih, iz česar potem luščijo sklep tudi o »enaki odgovornosti« obeh strani za konflikte in dogodke v polpreteklem razdobju. Iz pravnega, pa tudi povsem moralnega vidika ni moč postavljati na isto raven: napadenega in agresorja, žrtve narodnostno genocidne politike in brutalne denacionalizatorje. S temi pridržki se strinjam z mislijo Gruber-Bencove (Umana, št. 10—12, 1970), da je treba trpke zgodovinske izkušnje spremeniti v »vzajemno pozitivno zgradbo« (vicendevole costruzione positiva), če sem jo prav razumel. Sicer pa je že aprila lani A. Vernier opozoril, da je bil agresivni nacionalizem (skupaj s svojim duhovnim bastardom-fašizmom) glavni krivec vsega poznejšega zla.

V zmoti so po mojem prepričanju tudi tisti, ki sedanje pozitivnejše metamorfoze v obmejnih predelih pripisujejo zgolj »gospodarsko-branjevskim« interesom sedanjega v primerjavi z nekaterimi drugimi italijanskimi pokrajinami in mesti zaostajajočega Trsta. Zapisal sem »zgolj«, kar pomeni, da ne podcenjujem teh činiteljev (nasprotno), vendar pa je treba pri meritornejši presoji teh premikov upoštevati tudi sedanje splošne progresivne procese v sodobni italijanski družbi in iz tega izvirajočo »duhovno nadstavbo«, kar vse vpliva na oblikovanje novih predstav in modernejše, če to tako poenostavim, miselnosti. Zamisel o novem, jutrišnjem Trstu, kakor jo zagovarja S. Coloni (Trieste: un ponte per un futuro migliore, La discussione, št. 36, 1970), terja med drugim demistifikacijo podobe Trsta iz preteklosti, pomeni hkrati tudi konec »poglavja o zaprtem, obleganem mestu«, kakor je to bilo značilno za desetletja najnovejše tržaške zgodovine. Res, prav groteskno je ob teh nespornih realnostih pogrevanje »patriotične« stereotipnosti (kot je na primer pisanje tržaškega Il Piccola 15. januarja letos) ob sloganu »naj raste trava po tržaških ulicah... samo, da smo pod Italijo...«

Ekstremistična, nacionalistična desnica je bila sicer lanskega decembra v Trstu politično poražena, vendar pa bi bilo hudo napak podcenjevati stvarne možnosti njenega še posebej revizionistično-mejnega spletkarjenja. Ne nemara toliko zavoljo njene dejanske moči (fašisti, begunski krogi in demokristjanska desnica, pa Santinova kurija), kolikor spričo zvez, ki jih ima vsepovsod, in pa zaradi tega, ker jo v nekaterih političnih vrhovih (tudi v preteklosti je kar obilo podobnih primerov) uporabljajo kot sredstvo za poravnavanje medsebojnih strankarskih in drugih računov. »Imamo vtis,« piše slovenski tednik (Novi list, 28. januarja 1971), »da je danes v Trstu v teku proces ponovnega združevanja celotne in delno tudi nove desničarske in reakcionarne fronte, ki zaobjema misovce, monarhiste, prostožidarje, del liberalcev in del krščanskih demokratov z nekaterimi visokimi državni funkcionarji vred. Cilji in nameni te fronte so na dlani: zautstaviti in spremeniti tok zgodovinskega razvoja s tem, da se ošibijo ali celo zamenjavo vodstva najmočnejših vladnih strank v Trstu, zlasti krščanske demokracije.« Tudi pred petimi leti (primer D. Hreščaka, ko je bil kot prvi Slovenec na listi socialistične stranke izvoljen v tržaški občinski odbor) je desno krilo skušalo spodnesti tla takratnemu demokristjanskemu

vodstvu, vendar se manever kljub neposrednemu hujskanju tržaške kurije ni posrečil. Ne pritožuje se zaman S. Coloni (ki je tudi provincijski sekretar tržaške demokristjanske stranke), da je uveljavljanje novih, prožnejših stališč naletelo na težave tako v Trstu kot v Rimu.

Če izpustim »daljnosežnejši« revizionizem, ki včasih preko Mirne seže celo do Dalmacije (odvisno je pač od stopnje nacionalistične nostalgije in splošne reakcionarnosti), je pglavitni iredentistično-begunjski argument glede nekdanje cone B STO (ob nekaterih poznejših priredbah) sklicevanje na tezo pokojnega A. E. Cammarate (takrat — leta 1949 rektorja tržaške univerze) o nekakšni »neugasli italijanski suverenosti« nad obema conama. Nima smisla obnavljati geneze te mednarodnopravne »domislice«, ki je bila takrat izrazito politično pogojena (do nje je prišlo dobro leto po tristranski deklaraciji leta 1948, predlogu za modifikacijo mirovne pogodbe in vrnitev vsega STO Italiji in pod očitno proitalijansko, aneksionistično politiko takratne angloameriške vojaške uprave v coni A STO), saj je povsem nedvoumno, da je prenehala italijanska vrhovnost nad tem področjem z uveljavitvijo mirovne pogodbe (15. septembra 1947). Sicer pa je bil istega mnenja takrat tudi Cammaratov poklicni kolega iz Trsta profesor mednarodnega prava M. Udina, ki je istega leta zapisal (Rassegna di diritto publico), da je le ena stvar zunaj razprave in sicer, da se je ob polnoči 15. septembra 1947, ko je začela veljati mirovna pogodba na podlagi njenega člana 21, končala italijanska suverenost na tem območju.

Po »krizi«, do katere je prišlo zaradi izjave zunanjega ministra A. Mora 5. decembra lani (Italija se ne bo odrekla svojim »legitimnim nacionalnim interesom« kot odgovor na interpelacijo neofašističnih poslancev in demokristjanskega poslanca iz Trsta G. Bologne), pa je bilo več zapisov o tej »delikatni problematiki«, kakor jo označujejo italijanski avtorji, tudi v nestrokovnem tisku. Tako je A. Guerriero (pseudonim Ricciardetto) med drugim ugotovil, da ni več nikakršne italijanske suverenosti nad nekdanjo cono B, pri čemer se sklicuje na dve sodbi Kasacijskega sodišča in zaključuje, da je cona B pravno in dejansko izgubljena (la Zona B e perduta di diritto e di fatto). Guerrierov zapis, ki je bil objavljen v reviji »Epoca« (10. januarja 1971) z naklado več stotisoč izvodov, je (razumljivo) sprožil živčno reakcijo nacionalistično-begunjskih krogov, kar pa ni preprečilo, da tudi drugi ne bi objavili treznejših vrednotenj. Rimski »L'Espresso« pa med drugim sodi, da je treba rešiti »akademski spor« in da republika Slovenija že dvanajst let izvaja dejansko suverenost nad cono B.

Bržčas je »nacionalistično vnemo« glede nekdanje cone B (ne glede na različne razlage iz teh krogov) nekoliko ohladila tudi druga izjava A. Mora 21. januarja letos (na seji komisije za zunanje zadeve poslanske zbornice), da italijanska politika temelji »na najbolj lojalnem spoštovanju pogodb in veljavnih sporazumov, med katere očitno tudi sodi londonska spomenica o soglasju iz leta 1954 in teritorialno območje, ki iz nje izhaja«. Nekateri časniki pa so se zavzeli za »postopnost« pri reševanju »občutljivih vprašanj«, pri čemer so poudarjali nujnost ohranitve dobrih odnosov in prijateljskega medsebojnega vzdušja. Že pred januarskim pojasnilom A. Mora je podobno stališče zagovarjalo tudi teoretično glasilo demokristjanske stranke »La discussione« (št. 28—29, 27. decembra 1970). F. Sogliani pa je v poluradni reviji »Relazioni internazionali« (Problemi di confini e nazionalità, št. 1, 1971) med drugim sodil, da se bo »mali vozel« (tu misli na cono B) dal razvozlati v bližnji prihodnosti, četudi ga ni moč obravnavati ločeno od drugih italijansko-jugoslovanskih problemov bolj

tehnične kot pa politične narave (popravljkov meje, ureditve prometnih zvez, položaja obeh manjšin itd.).

V tej informativni kronologiji se ustavimo še pri srečanju zunanjih ministrov M. Tepavca in A. Mora v Benetkah (10. februarja 1971), pri čemer je vredno opozoriti, da skupno sporočilo poleg vnovične »potrditve medsebojnega interesa za spoštovanje neodvisnosti, nevmešavanja v notranje zadeve in suverenosti« tokrat tudi omenja »ozemeljsko nedotakljivost«, kar je moč razlagati tudi (in bona fide), da ni odprtih ozemeljskih vprašanj med obema deželama, če se omejimo na mnenje nekaterih optimistov, ki so prepričani, da juridičnega priznanja obstoječega stanja ne bo moč zavlačevati »ad calendas graecas«. Gre za »dokončnost«, za katero se je zavzel tudi prvak socialnodemokratske stranke M. Ferri, ko je predlagal (6. februarja), »da je treba izgladiti vsa trenja z obmejnimi državami. Smo za dokončno določene meje in za popolne pravice manjšin.«

K vsemu temu je moč le pristaviti, da je tudi »malo mejno vprašanje«, ki pa je bistvenega, življenjskega pomena za »mali slovenski narod«, petindvajset let po koncu vojne in šestnajst let po tržaškem dogovoru povsem »dozorelo«, da ga je treba tudi formalno zbrisati iz agende odprtih jugoslovansko-italijanskih vprašanj, še posebej po izkušnjah, ki smo jih imeli o isti zadevi že v minulih letih (1965 in 1967). Za nas pač je juridično in sicer sedanja razmejitev *conditio sine qua non* za sicer želeno in še plodnejše vsestransko sodelovanje z našo zahodno sosedo.

Zamejska slovenska javnost in javnost v matični deželi pa sta z zadovoljstvom sprejeli zagotovilo v sporočilu, »da sta oba ministra posvetila posebno pozornost etničnim manjšinam, ki bodo deležne pri vladah vse zaščite« (podčrtal pisec). Umestno se mi zdi namreč opozoriti, da je to prva izjava (po tistih, ki so bile v minulih letih objavljene po obiskih Segnija, Mora, Saragata), ki izrecno omenja potrebo posebne manjšinske zaščite. V primerjavi, denimo, s pravnim položajem francoske in zlasti nemške narodnostne manjšine v Dolini Aoste in na Južnem Tirolskem je bil doslej v prid avtohtoni slovenski narodni skupnosti sprejet en sam ukrep in sicer zakon (št. 1012 iz leta 1961) za šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem in Goriškem, medtem ko so Beneški Slovenci (videmska pokrajina) še vedno prikrajšani za elementarno pravico do pouka v materinem jeziku. Pač upravičeno opozarja eden izmed voditeljev italijanske rezistence in bivši predsednik vlade F. Parri (v št. 4, 1971 svojega štirinajstdnevnik »L'Astrolabio«), »da bi bilo zelo primerno, da se ta okvir notranje pravičnosti izpopolni s tem, da se odstranijo diskriminacije na škodo te skupine državljanov in da se zbrišejo na ravni naše skupnosti te preostale zahteve narodnostnega značaja.« Bistveno je zdaj, da bi čimprej tem sicer nekoliko zapoznelim spoznanjem sledila tudi konkretna dejanja (pred parlamentom je Semov zakonski načrt za zaščito slovenske manjšine).

Naj sklenem ta informativni zapis o perečih razpotjih iz jugoslovansko-italijanske bilaterale z mislijo, ki sem jo zapisal pred desetimi leti, a se mi zdi danes enako aktualna: v medsebojnih odnosih je nujno dosledno upoštevati dve prvini in sicer prvič, z italijanske strani priznanje sprememb, ki jih je zadnja vojna in revolucija vnesla v državno in družbeno življenje naše države in drugič, zaupanje naše javnosti v demokratične sile sodobne italijanske republike, v njihovo zrelost in sposobnost, da onemogočijo morebitne spletke ekstremističnih reakcionarnih sil, da z revizionističnimi in podobnim poizkusi (če to dodam) skalijo, onemogočijo prijateljsko sosedstvo, ki je nedvomno v trajnem interesu obeh narodov.

Politika in pseudopolitika*

Kritična ocena dela behavioristične literature

Čudne razmere so se izoblikovale v akademski disciplini, ki sama sebe pogumno imenuje politična znanost — disciplini, ki ji v mnogo citiranem stavku pravijo »izum univerzitetnih profesorjev, da bi se ognili nevarnemu predmetu politike, ne da bi pri tem ustvarili znanost.«¹ Čedalje večji in zdaj zares prevladujoči del ameriških politologov — behavioristi — so zdaj odločeni, da bodo ustvarili znanost. Toda v tem procesu so mnogi med njimi ranljivi za obtožbe, da se vneto izogibajo nekemu nevarnemu predmetu — politiki.

Poglejmo enega izmed novejših esejev o behaviorističnem prepričanju v politiki. V sklepu je poudarjen namen političnega raziskovanja: »Cilj je Človek.« Torej gre vendarle za usmeritev k nekemu človekoljubnemu namenu. Toda za kašnega človeka gre? Za demokratičnega človeka, pravičnega človeka ali morda za človeka, željnega moči? Odgovor na to: »To so filozofska vprašanja, ki jih je najbolje prepustiti filozofom.«² Behavioristični proučevalci... pa naj se tako kot znanstveniki ne spuščajo v nikakršno vrednotenje vrste človeka ali družbe, ki naj bi jima njihove raziskave služile. Ta splošna ugotovitev izhaja ne le iz tega eseja, temveč iz mnogih sodobnih tekstov o političnem vedenju.

Kot poudarja Heinz Eulau, avtor tega eseja, zajema behavioristična politična znanost še posebno področje, imenovano *policy science*, na katerem je empirično raziskovanje opremljeno z jasno postavljenimi formulacijami smotra; na tem področju »bi politična znanost, tako kot vse znanosti, morala biti v službi katerih koli smotrov, ki jih človek zasleduje v politiki«. *Katerih koli smotrov?* Ne docela; v tem kontekstu poudarja Eulau, da je izbira smotrov, ki jim je služiti, stvar osebne etike, pri čemer nas mimogrede opozarja, da je mogoče zlahka izkoristiti behavioristično raziskavo za namene, ki so v nasprotju s prvotno zamišljenimi. »Vsaj v tem smislu je znanost prosta vrednot. Mislim, da znanstvenik ne more uiti dilemi, da bo njegovo delo zlorabljeno, razen če se odpove svojemu poklicu.« Nato avtor končuje s temile besedami: »Edinole če znanstvenik služi tistim, z vrednotami katerih se ne strinja, zagreši intelektualno veleizdajo.«

* Prvič objavljeno v »*American Political Science Review*«, LIX (1. marec 1965). V slovenskem prevodu smo zaradi dolžine celotnega teksta morali, žal, izpustiti del prispevka (točko 4), v katerem avtor obravnava in ocenjuje primerjalne politološke raziskave v ZDA. — Op. uredn.

¹ Alfred Cobban, »*The Decline of Political Theory*«, »*Political Science Quarterly*«, 48. zv. (1953), str. 335.

² Heinz Eulau, »Behavioristično prepričanje v politiki«, New York 1963, str. 133 in str. 133—37.

Na teh straneh obravnavam grehe, ki so manj hudi kakor intelektualna veleizdaja; morda je intelektualna brezbržnost pravilnejši izraz. Zagovarjal bom trditev, da veliko najnovejših tekstov o političnem vedenju ne postavlja razločno svojih resničnih nagnjenj pri vrednotenju in da je politični učinek takšne literature na splošno konservativen in v posebnem smislu antipolitičen. Za konec predlagam, da razvijemo perspektivo političnega raziskovanja, ki bi ga postavila v boljšo pomensko zvezo s problemi človekovih potreb in vrednot, v tem kontekstu bom navedel nekatere pomembne, vendar zanemarjene probleme, ki se ponujajo empirični raziskavi.

Ne mislim trditi, da bi bile naše naložbe v proučevanju političnega vedenja (political behavior) prevelike; nasprotno, potrebno bo še veliko več dela na tem področju. Pač pa se predvsem zavzemam za nekaj bolj neizogibnega: za intelektualno bolj branljivo in politično bolj odgovorno teoretično ogrodje, ki naj usmerja in tolmači naše empirično delo; za teorijo, ki bi dala več pomena našim raziskavam, pa čeprav bi se s tem zmanjšala njihova konceptualna in operativna neoporečnost.

Vsekakor moram najprej pojasniti nekatere temeljne izraze, ki jih bom uporabljal pri zagovarjanju svojih stališč.

Prevladujoči koncepti »politike« v literaturi, ki jo obravnavam, so prav gotovo pomemben vir težav. Definicije težijo k najbolj jasnim *dejavostvom* in se odmikajo vsem odkazom na vidike družbenega življenja, ki so bolj obremenjeni z normami in teže izmerljivi. Da se ne bi preveč razvleklo, pogledjmo le najnovejšo formulacijo izpod peresa enega nedvomno najvplivnejših politologov sedanje generacije: »Politični sistem je katerikoli stalni vzorec človeških razmerij, ki vključuje v pomembnem obsegu moč, vladavino ali oblast.«³ Moj pomislek ne zadeva predvsem razširitve »političnega« na zasebna in javna združenja ter celo na klane in družine; bolj me moti to, da se javni namen sploh ne omenja. Raziskovalno delo o moči, vladavini in oblasti lahko veliko prispeva k našemu večjemu političnemu znanju, četudi bi prišli podatki iz kontekstov, ki jih običajno ne štejemo za politične. Toda pomen tega dela je treba presoditi na podlagi nekih kriterijev; dokler ti niso postavljeni in opravičeni ali vsaj izbrani, lahko le ugibamo, ali naše raziskave, recimo o vedenju moči, zadevajo pomembna ali nepomembna vprašanja.

»Politika« bi se morala nanašati na moč, toda izraz bi se moral tudi nanašati na neko koncepcijo človeške blaginje ali javne koristi. Dosežki Platona in Aristotela slonijo delno na tem, da sta začela tako, da sta zastavila nekatera pravilna vprašanja; predvsem: čemu politika? Naletela pa sta na omejitve, ki so bile logične in metodološke, ali če hočete, konceptualne; nista se naučila razlikovati med preverljivimi **opisnimi** trditvami, trditvami o **normativnih** pozicijah in (empirično praznimi in normativno nevtralnimi) **analitičnimi** trditvami, vštevši definicije in druge enačbe.

Ko pa so bili ti razločki pojasnjeni — gre za proces, ki se je začel z Davidom Humom — je postalo kaj lahko in po modi opozarjati na Platonove in Aristotelove zmote; toda namesto da bi se lotili starodavnih in trajnih problemov politike s temi novimi in ostrejšimi konceptualnimi orodji, so novejša generacija, kot se zdi, iskale varnost v tem, da so si prizadevale popolnoma izbrisati normativno področje z obzorja svojega znanstvenega raziskovanja. Spričo tega so »politiko« definirali na preprost institucionalen ali behaviorističen način, ne da bi jo povezali s kakršnimi koli normativnimi koncepcijami. Kakšna ironija, da se je večina sodobnih behavioristov povrnila na isto kot Grki, ko domneva, da je mogoče izvesti

³ Robert Dahl, »Moderna politična analiza«, Englewood Cliffs, 1963, str. 6.

politično raziskavo skorajda z enakimi metodami kot raziskavo v naravoslovnih vedah; prilagodili so se Davidu Humu in sodobnim logičnim pozitivistom s spretno zvijačo definicij, ki omejujejo področje njihovega raziskovanja na vedenje, ki se da opaziti.

To je vsekakor stanje prenatrženih sklepov. Alternativa, ki jo predlagam tukaj, vztraja pri nujnosti politične teorije, ki obravnava *temeljne človekove potrebe* kakor tudi očitne želje in druge vidne vidike vedenja. Naloga izpopolnjevati koncepte in metode, da bi vzpostavili strožjo znanost v politiki, je čudovita; vendar pa nikar ne uvajajmo pravoverstva, ki bi sililo vso stroko, da bi se bojazljivo pogodila o nakupu strogosti za to ceno, da izloči skoraj vse meso in duha politike.

Kot skromen in fragmentaren začetni korak k bolj primerni teoriji bi rad predlagal razloček med »politiko« in »pseudopolitiko«. Definiral bi kot *politično* vso dejavnost, usmerjeno k temu, da se izboljšajo ali varujejo pogoji za zadovoljevanje človekovih potreb in zahtev v dani družbi ali skupnosti v skladu z neko univerzalistično shemo prioritet, implicitno ali eksplicitno.⁴ *Pseudopolitično* pa se v tem članku nanaša na dejavnost, ki je podobna politični dejavnosti, vendar usmerjena izključno k temu, da bi omilila osebne nevroze ali podpirala koristi zasebnikov in zasebnih interesnih skupin, od česar je ne odvrča nobena jasna ali nepristranska koncepcija o tem, kaj bi bilo pravično ali pošteno do drugih skupin.

Pseudopolitika je ponaredek politike. Sorazmerno prevladovanje ponarejene različice demokratične politike je verjetno odvisno od mnogih dejavnikov, ki jih je moč preveriti, med drugim od stopnje komercializacije družbe in stopnje socioekonomske mobilnosti (ali od tega, koliko lahko dobiš v tekmovalnem boju); po drugi strani pa bi bil obseg pseudopolitične dejavnosti v obratnem sorazmerju s količino psihološke varnosti, količino socialne varnosti blaginjskega tipa in količino učinkovitega političnega izobraževanja.

Za sedanje potrebe ni nujno, da do nadržanosti pokažemo, kako razloček med politiko v ožjem pomenu in pseudopolitiko lahko postane operativno koristen. Naj zadostuje ugotovitev, da le svetnik ni omadeževan s pseudopolitiko in da komajda kateremu pseudopolitiku ni *popolnoma* nič za javno blaginjo; mešani motivi v razmerjih, ki se spreminjajo od osebe do osebe, od položaja do položaja, so zajeti v vseh dejanjih. Bila bi težavna, gotovo pa ne neuresničljiva naloga izoblikovati kazalce, s katerimi bi ocenjevali relativno razprostranjenost političnih pobud nasproti pseudopolitičnim pobudam pri volivcih in drugih političnih akterjih; edino, kar bi nujno morali imeti prej, je odločitev, da je nalogo treba opraviti.

Ne da bi poskusili upoštevati ta razloček, dasi se bo marsikateremu behavioristu sprva zdel morda netočen, mi ni jasno, kako naj se sicer začenjamo približevati stanju urejenosti v naših razpravah o *političnem pomenu* raziskav ali *politični odgovornosti* politologov. Kaj pa pravzaprav hočemo povedati s tema slavilnima izrazoma? Morda nam bo kdo svetoval, naj ju čisto opustimo. V večjem delu tega članka skušam opozoriti na nekatere žalostne posledice pravkar omenjene usmeritve. Ne moremo se izogniti področju normativnih vprašanj, razen če želimo vzeti svojemu delu ves političen pomen. Malokdo v naši stroki bi sprejel takšen položaj.

Čeprav utegne izrecno razkrivanje normativnih predpostavk v teoretičnem referenčnem okviru povzročiti kako sitnost raziskovalcu, pa mu nikakor ne bo preprečevalo, da ne bi nadaljeval sedanjega dela. Mora nam biti jasno, da sleherna strokovna raziskava o pseudopolitičnem vedenju osvetljuje ravno tako tudi politično vedenje, kajti relativna navzočnost

4 »Prioritete« se tukaj nanašajo na norme za usmerjanje izbire med konfliktnimi potrebami in zahtevami. Tukaj se pojavljajo politični ideali in vizije dobrega življenja in bi se pojavile tudi, če bi bilo naše poznavanje potreb in človeške narave tako obsežno kot naše poznavanje zahtev in socialnih determinant »javnega mnenja«.

enega opozarja na relativno odsotnost drugega. V resničnem svetu oba vidika vedenja vedno koeksistirata. Nisem proti raziskavam izključno psevdopolitike, temveč proti načinu, kako so dognanja ponavadi sporočena in razložena. Nastopam proti težnji večine behavioristične literature, da bi se skoraj izključno ukvarjala s psevdopolitičnimi vidiki vedenja, pri tem pa trdila, da je prevladovanje psevdopolitike naravno stanje stvari v demokraciji in da vedno bo. Glede na to nastopam tudi proti nezainteresiranosti za raziskavo, ki bi lahko razkrila nekatere determinante relativnega prevladovanja psevdopolitike na našem političnem prizorišču, s pomočjo katerih bi morda zvedeli kaj več o tem, kako bi lahko napredovali k bolj striktno politični zavesti med našim prebivalstvom v smislu skrbi za javno korist in za prihodnost.

Kako naj torej definiramo politični pomen in politično odgovornost? V mojem konceptualnem svetu sta izraza med seboj povezana; presojal bi stopnje političnega pomena raziskovalnega študija enako, kot bi presojal stopnje politične odgovornosti politologov (v vlogi teoretika-raziskovalca, ne v vlogi državljana). Raziskovalno poročilo je toliko bolj politično pomembno, kolikor bolj prispeva k tistim vrstam znanja, ki jih najbolj potrebuje politično odgovoren politolog.

»Politična odgovornost« se v tem članku nanaša na mero, do katere družboslovec opaža pravila racionalnosti na dveh ravneh, ki ju bom imenoval formalno in vsebinsko.^{4a} Formalna racionalnost se nanaša na običajno težnjo, da najprej jasno določimo cilje, potem pa se zatečemo k najboljšemu dosegljivemu znanju, ko je treba najti poti in sredstva, da bi te cilje dosegli. Kompetentna behavioristična raziskava v politični znanosti je močno racionalna v tem formalnem smislu; saj temu je tudi namenjeno obsežno delo na področju teorije in metodologije.

Pomanjkanje politične odgovornosti, ki ga očitam večini literature o političnem vedenju, je povezano z drugo ravniyo racionalnosti, z vsebinsko ravniyo, ki raziskuje pozornost glede vprašanj temeljne usmeritve v družbeni in političnoraziskovalni literaturi. Probleme človeške blaginje (vštevši pravico, svobodo, varnost itd.), objekte politične raziskave in politike je mogoče ustrezno proučiti in jih obravnavati samo, če prav skrbno raziščemo plat — naj bi bilo kot plat — je. Raziskava tistega, kar naj bi bilo, se mora ukvarjati s hotenji (ali željami ali, če vztrajate, zahtevami), prav tako pa tudi s potrebami. Skrbno je treba analizirati politično komunikacijo, da bi ugotovili, kateri aspekti *hotenj* najbolj izstopajo in bi jih bilo mogoče ne zadovoljiti le za ceno ogorčenja, alienacije ali upora. Vendar pa nam bo le analiza podatkov o hotenjih v mejah teorije o *potrebah* omogočila, da ovrednotimo hotenja in aspekte hotenj v perspektivi daljnosežnejših posledic njihove relativne zadovoljitve ali nezadovoljitve.

Vrnil se bom še k hotenjem in potrebam v zadnjem delu tega članka. Na tem mestu bi le še pripomnil, da bi moral proučevalec politike, potem ko je sprejel koncepcijo o človekovih potrebah, od tam naprej z največjo skrbnostjo izrecno povedati svoje ugotovitve o političnih ciljnih in svojo izbiro usmeritve. Če takšno vrsto raziskave zanemarimo, kar se vsekakor dogaja v tečajih politične znanosti na večini naših univerz, je nevarno, da bo politolog nevede postal orodje usmeritev drugih ljudi. *Njihove* usmeritve pa utegnejo biti plod še manj odgovorne izbire; ekspertiza politologa utegne tako služiti nesmiselnim namenom vpljudnega pobožnjaštva v notranji politiki ali paranoičnega šovinizma in lahkomišelnega kockanja z našimi možnostmi samoohranitve v zunanji politiki. Če se družboslovci kot svetovalci ne čutijo poklicane investirati svoje najboljše intelektualne

^{4a} Karl Mannheim uporablja podobno dihotomijo izrazov, čeprav pri različnih konceptih, v svoji knjigi »Človek in družba v obdobju rekonstrukcije«, New York 1954, str. 51—60.

moči v študij končnih ciljev naše nacionalne politike, potem ni verjetno, da bo to storila katera koli druga vplivna osebnost; najaktivnejši politiki imajo konec koncev več nujnih trenutnih skrbi, to pa so navsezadnje problemi, ki so se jih najbolje naučili reševati.

Intelektualna velezidaja, če naj se povrnem k Eulaujevi frazi, je verjetno nekaj, kar komajda tvegamo v naši stroki. Kajti rajši, kot da bi se postavil v službo »tistih, s katerih vrednotami se ne strinja«, pride politolog ponavadi po naravnih neraziskanih procesih do tega, da se strinja s prevladujočimi vrednotami svoje stroke, vodilnih fondacij in svoje vlade vsaj glede najbolj temeljnih ciljev in domnev javne politike. Pobude njegove izobrazbe in kariere se osredotočijo na formalno racionalnost. K sreči si mnogi družboslovci iz drugih vzrokov prizadevajo, da bi bili človekoljubni in liberalni posamezniki. Toda daleč na boljšem bomo, če bomo dosegli, da bo spoštovanje vredno ali celo obvezno za veliko več naših raziskovalcev, da bodo pri izbiri teorije in problemov zasledovali svoje lastne jasno postavljene vrednote, namesto da se hočeš nočeš opirajo na domnevno nevtralne vrednote, ki jim jih vsiljuje konvencionalna modrost njihove stroke.

II

Nikakor ni nenavadno, če v sodobni politološki literaturi zasledimo, da se izražanje političnih norm začne in konča s privrženostjo »demokraciji« v nekem posplošenem smislu. Pred petnajstimi leti se je ugledni politolog zavzel za bolj kritično usmeritev: »Po demokratičnem mitu so ljudje od rojstva modri in pravični in so resnični vladarji republike. Ta načela imajo neko veljavo, toda če postanejo stvar slepega zaupanja, kar se dogaja celo med učenjaki, potem je bil znanstveni napredek žrtvovan v korist moralno zadovoljive demagogije.«⁵ Ta nasvet ni bil splošno upoštevan. Celó danes mnogi politologi pišejo, kot da je demokracija brez dvoma dobra stvar, iz katere bodo izhajale le dobre stvari, medtem ko hkrati oznanjajo svojo nezainteresiranost za reševanje vprašanj vrednot. »Edino zdravilo za bolezen demokracije je več demokracije,« to je še vedno brez-pogojno geslo mnogih družboslovcev, ki se, po vsem sodeč, ne zavedajo *konceptualnih* težav, ki zadevajo oblikovanje splošno uporabnih kriterijev — kaj šele ratia — za »več demokracije«. Na splošno rečeno, zdi se, da precejšnje število sicer spodobnih politologov meša nejasno postavljeni konvencionalni »demokratizem«⁶ z znanstveno objektivnostjo.

Mogoče ni presenetljivo, da behavioristična raziskava, ki ni izrečno povezana s problemi demokracije, teži k nejasnosti v svojih implikacijah o normativni demokratični teoriji. Paradokсно pa je, da nekateri behavioristi, ki se ukvarjajo z *demokracijo*, še naprej pišejo, kot da bi hoteli zadostiti obema platema: biti strogo nevtralen v vrednotenju, hkrati pa biti brezmadežen prvak konvencionalne pluralistične demokracije. Omahovati glede nekega ostrega vprašanja ne bi bilo ugodno; če hočemo pisati kot dobri demokrati in tudi kot logični pozitivisti, je morda nujno otopeti za vprašanja, kot so: »Zakaj demokracija?« ali »Čemu demokracija?« ali pravzaprav »Kaj je demokracija?«.

Kot prvi primer vzemimo knjigo, ki jo je pokojni V. O. Key napisal nazadnje *Public Opinion and American Democracy*.⁷ Pred nami je čudovito urejen pregled tega, kar je znano o značilnostih sodobnega javnega mnenja in njegovem vplivu na procese odločanja v ameriški politiki. Kljub vsem tem dejstvom o javnem mnenju pa komajda najdemo kak namig o

⁵ Gabriel A. Almond, »Ameriški ljudje in zunanja politika«, New York 1950, str. 4.

⁶ Izraz je povzet po Leu Straussu. Glej njegov »Epilogue« v Herberta J. Storinga ur. »Eseji o znanstvenem študiju politike«, New York 1962, str. 326.

⁷ New York 1961.

implikacijah, po avtorjevi sodbi, za katero koli izmed tehtnih normativnih vprašanj demokracije; tisto malo, kar je o tem povedanega, je zares ne-informativno. Nakazano je na primer, da imajo politični devianti »odločilno vlogo pri ohranjanju vitalnosti demokratične ureditve, ker spodbujajo k spremembam in prilagoditvam, ki najboljše zadostijo aspiracijam ljudi. Od tod temeljni pomen svobode govora in agitacije.« (str. 555) Naprej te misli ne obdela, čeprav bi se komu zdelo, da gre za pomembno vprašanje glede na naslov knjige in splošni predmet. Prav tako ni nobene nadaljnje razprave o tem, kakšnemu namenu naj bi rabilo vse to politično znanje. Ali rabi za »ohranitev vitalnosti demokratične ureditve«, kolikor lahko izluščimo kriterije za najboljšo možno vlado, ali trendom v najboljši smeri. Kaj pomeni tukaj »vitalnost« in kateri aspekti naše demokracije jo najbolj potrebujejo? Je svoboda govora dragocena le kot sredstvo za ta obskurno zastavljeni cilj?

Ali pa vzemimo knjigo *Voting* (Volitve), ki jo je napisal team vrhunskih političnih sociologov.⁸ Ena izmed obeh tem knjige, kot je v njej sami navedeno, je družbeni problem, kako se oblikujejo politična nagnjenja, medtem ko je »konfrontacija demokratične teorije z demokratično prakso druga obravnavana tema, ki teče skoz vso knjigo«. Res, veliko najdemo o neki vrsti prakse; toda demokratična teorija je omejena na nekaj primerov »nemogočih« zahtev »tradicionalne normativne teorije« glede vloge državljana: da bi moral biti politično prizadet, sprejemljiv za znanje in razumen. Ti raziskovalci ugotavljajo, da je večina volivcev pravzaprav politično neprizadetih, nevednih in daleč od racionalnosti v svojem vedenju.

Glede na drugo temo bi kdo pričakoval, da se bodo avtorji spoprijeli z nekaterimi prikladnimi vprašanji, ki zadevajo smisel — če je sploh kakšen — v katerem vendarle imamo demokracijo, ali morda smisel, v katerem bi vendarle *moralo* biti mogoče, da imamo demokracijo, če to, kar imamo zdaj, ne ustreza konceptu. Ali morda poskus, da bi ponovno formulirali demokratične norme bolj v skladu s političnimi realnostmi, če naj izraz »demokracija« rešimo za nove uporabe.

Nič kaj takega se ne pripeti. Namesto tega avtorji pridejo do vesele ugotovitve, da *sistem demokracije*, ki ga imamo, »izpolnjuje določene zahteve za delujočo politično organizacijo«; pravzaprav, kot je bilo pravkar rečeno, »pogosto odlično deluje« (str. 312). Kaj je dobrega in kaj je slabega v sistemu, ostaja v temi, ravno tako kot tudi vprašanje kriterijev za »odlično«. Namesto tega nam ponujajo seznam razsežnosti vedenja državljanov in nas poučijo, da je dejstvo, da se posamezniki razlikujejo glede teh različnih razsežnosti (npr. prizadetost — neprizadetost), nekako prav tisto, kar sodobni demokratični sistem zahteva. Vse se torej dobro konča; in ob koncu nas avtorji zapustijo s tolažilnim, čeprav po vprašanih vpijočim zagotovitvami: »Politična teorija 20. stoletja — tako analitična kot *normativna* — se bo razvila edinole iz vsztrajnega in dolgotrajnega opazovanja dejanskega sveta politike ob tesni identifikaciji z globljimi problemi praktične politike«. (str. 323. Poudarki dodani.) *Edinole?*

Preidimo zdaj k široko in po pravici hvaljeni knjigi z obetajočim naslovom: *A Preface to Democratic Theory*. Robert Dahl pojasnjuje izbiro naslova s trditvijo, da »ne obstaja nobena demokratična teorija — le demokratične teorije. Glede na to dejstvo je najbolje, če nadaljujemo obravnavo nekaterih reprezentativnih teorij, da bi odkrili, katera vprašanja postavljajo...«⁹ In v pisanem svetu behavioristične literature to delo zares izstopa po impresivni sposobnosti logične analize. Vsebuje odlične politične ocene madisonske in populistične vrste demokratičnih teorij; toda poz-

⁸ Bernard R. Berelson, Paul F. Lazarsfeld in William N. McPhee, »Glasovanje: študija oblikovanja mnenj v predsedniški kampanji«, Chicago, University of Chicago Press, 1954.

⁹ Chicago, University of Chicago Press, 1956, str. 1.

neje se Dahl preusmeri k tistemu, čemur pravi opisna metoda: pod »poliarhično demokracijo« skuša oblikovati empirične kriterije za koncept demokracije, zasnovan na našem znanju o obstoječih vrstah. Kot bi pričakovali od merodajnega behaviorista, je avtor izoblikoval nekatere pojasnjujoče perspektive o tem, kako »ameriški hibrid« dejansko deluje.

Medtem ko je ta pregled temeljnih delujočih procedur ameriške demokracije poglobljen, so avtorjevi kriteriji pri ocenjevanju rezultata postavljeni presenetljivo nerazložno in *ad hoc*. Ne, ne bo skušal dognati, ali je to zaželeni sistem vladanja, nam zagotavlja proti koncu knjige; nato pa stori prav to, čeprav ne čisto določno:

izkazal se je kot sorazmerno učinkovit sistem za utrjevanje dogovarjanja, spodbujanje k zmernosti in vzdrževanje socialnega miru v tem nemirnem in nezmernem ljudstvu, ki skrbi za delovanje orjaške, mogočne, raznolike in neverjetno kompleksne družbe. Ni zanemariti prispevka, ki so ga Američani dali umetnosti vladanja — in to k tisti veji, ki je izmed vseh umetnosti politike najtežja — umetnosti demokratskega vladanja.

To so Dahlove poslovilne besede.

Glede na to, da je avtor skrbno analiziral domneve, hipoteze, implicirane definicije in celo domnevne vrednotne aksiome obeh teorij demokracije, bi njegovo ambicijo, da ne bi razpravljal o zaželenosti ameriškega sistema vladanja, težko razumel nekdo, ki ni seznanjen s trenutno prevladujočimi navadami med behavioristi. Nedvomno je vredno truda proučiti definicijske značilnosti te hibridne vrste vladanja in roda »poliarhične demokracije«, toda po mojem mnenju bi si to delo pridobilo zdaleč večjo veljavo, če bi bilo opravljeno znotraj ogrodja vrednotnih domnev, četudi bi bile še tako poskusno postavljene, iz katerih bi lahko potegnili operativne kriterije za presojanje o tem, katere aspekte delujoče demokracije je treba ceniti in utrditi, prav tako pa nasprotno druge aspekte, ki bi jih bilo treba obžalovati, in če je mogoče, nastopiti proti njim. Zakaj avtor nikdar jasno ne pove, ali je po *njegovem* mnenju demokracijo treba ceniti kot tako in jo maksimizirati (kakor povzema trditev madisonske teorije) ali pa je dragocena za nekatere specifične cilje (na primer, za maksimiziranje politične enakosti po nazorih populistov)?

V *Uvodu v demokratično teorijo*, delu, v katerem se kaže zelo urejena strogost pri analiziranju drugih teorij demokracije, enako preseneča kot razočara avtorjev odpor celo do tega, da bi začel oblikovati delujoče kriterije, ki bi zagotovili veljavo sedanjemu sistemu, ali da bi postavil kažipote za njegov bolj veljaven nadaljnji razvoj. Neradi ugotovimo, da se Dahl v tem posebnem kontekstu obnaša kot večina behavioristov: čuti, da si lahko dovoli pisati normativno o političnih ciljih le takrat, kadar so v mejah »demokracije« in so zmerno nedoločni, da ne bi kdo pomislil, da zagovarja kako pozicijo politične privrženosti. Tako se ohrani ponižnost znanstvene objektivnosti, pa tudi vztrajno implicirana navezanost na določeno politično nagnjenje, ki v grobem podpira demokracijo, takšno, kot zdaj obstaja na Zahodu ali v tej deželi.

III

Leo Strauss obtožuje behavioriste nagnjenja k liberalni demokraciji, in to upravičeno v primerjavi z njegovo pozicijo. Vendar pa je v nekaterih pogledih nagnjenje številnih behaviorističnih političnih tekstov globoko konservativno, čeprav je to drugačna vrsta konservativizma kot Strausova. S filozofskimi besedami povedano vsebuje ta behavioristično us-

merjeni konservativizem pogosto *antipolitično* razsežnost, ki je ni najti v Straussovem delu. Antipolitična je domneva, eksplicitna ali implicitna, da politika, ali vsaj ameriška politika, je in mora vedno ostati predvsem sistem pravil za mirne bitke med tekmujočimi privatnimi interesi, ne pa arena za boj za bolj človekoljubno in bolj racionalno organizirano družbo.

Proučimo nedavno trditev S. M. Lipseta, da se starodavno iskanje dobre družbe lahko konča, kajti zdaj jo imamo. Demokracija, kot jo mi poznamo, je »delujoča dobra družba«. Ne, da naše demokracije ne bi mogli še zboljšati, toda na splošno rečeno, se zdi, da je »daj-dam notranjih bojev svobodne družbe« najboljša, kar si človek lahko obeta. Naša družba je tako dobra, da Lipset izreka dobrodošlico, vsaj na Zahod, tistemu, kar je po njegovem trend, da bi zamenjali politično ideologijo s sociološko analizo.¹¹

To je ekstremna trditev, čeprav jo je postavil vodilni in po pravici slaven politični sociolog. Ne moremo zvaliti na behavioriste na splošno odgovornost za takšno izjavo. Toda v bistvu, kot bomo videli, je takšna težnja, da bi potrdili *status quo* in, kar je huje, da bi zanikali pomen in celo legitimitnost politične ideologije in idealov, opazna tudi v drugih vodilnih behavioristično usmerjenih delih.

Naj pripomnimo, da vsa behavioristična dela, ki smo jih doslej omenjali, konec koncev zatrujejo, da ameriška demokracija kot celota deluje dobro, medtem ko ne pojasnjujejo, na podlagi kakšnih kriterijev je zasnovana ta presoja. Če smo pošteni, je treba pristaviti, da bi vsi ti avtorji priznali izjemo glede položaja črncev ali določenih drugih nepriviligiranih skupin ali kategorij, za katere naša demokracija priznana ne deluje tako dobro; torej razpoke so, toda na dnu je vse dobro ali pa bo postalo dobro brez temeljnih sprememb.

Toda bolj vznemirljiva kot ta nekam konservativna privrženost nekam liberalni konceptiji demokracije¹², — bodisi razglašena, bodisi skrita — je antipolitična usmeritev, ki sem jo omenil malo prej; dejstvo, da ne

¹⁰ S tem ne želim zanikati, da je straussovsko stališče bolj avtoritarno in veliko manj obzirno do pravice do radikalnega nesoglašanja, kot bi bilo pričakovati, ko postavljamo trditev o objektivni resnici. Glej predvsem: Leo Strauss, »Kaj je politična filozofija in druge študije«, Glencoe 1959, in njegov »Epilogue« v Herberta J. Storinga ur. »Eseji o znanstvenem študiju politike«. Glej tudi Walter Berns, »Behavioristične znanosti in študij političnih stvari: Primer Strukture svobode Christiana Baya«, »American Political Science Review«, 55. zv. 1961, str. 550—559.

¹¹ Seymour Martin Lipset, »Politični človek: socialne osnove politike«, Garden City 1960, predvsem str. 403 in 415.

¹² Zanimiv poskus, da bi ocenili predsedniške volitve leta 1952 na podlagi petih kriterijev demokratične privolitve (kot nasprotje neracionalnim odgovorom na manipulirane procese), o katerem poročata Morris Janowitz in Dwayne Marvick v knjigi »Tekmujoči pritisk in demokratična privolitve« (Ann Arbor, Bureau of Government, University of Michigan, 1956). Pet kriterijev je izbranih nekoliko po naključju, vendar so skrbno in bistroumno operacionalizirani in uveljavljeni glede podatkov, ki so na voljo. Študija kaže, kaj bi bilo mogoče storiti prav tako dobro v prihodnjih letih v okviru bolj skrbno in bolj sistematično zastavljenega ogrodja političnih ciljev in norm.

¹³ Čeprav je morda paradokсна, pa trditev ni v protislovju s samo seboj. Demokracijo, ki zagotavlja številne svoboščine ljudem vseh prepričan, in v teoriji vsem, je mogoče šteti za liberalno demokracijo. Svoboda govora in sorodne svobode veliko pomenijo večini intelektualcev, med katerimi so mnogi postali zakrknjeni konservativci *zato*, ker so prepričani, da se bo ohranila njihova liberalna demokracija. Nekateri se bodo pravzaprav tako fiksirali v potrebo po obrambi družbene ureditve, da bodo prezrli trpljenje revnih sodržavljanov, katerim se bodo njihove formalne svoboščine zdele brez vrednosti.

gledajo na politiko niti potencialno kot na instrument razuma, legitimno namenjenega izboljšanju družbenih razmer.

Na skopo odmerjenem prostoru, ki ne dovoljuje obsežne dokumentacije, je morda najbolje, če zdaj za hip pogledamo nedavni primer behaviorističnega prijema, pri katerem so za spremembo osnovne domneve izražene s hvale vredno jasnostjo, nato pa prepustimo bralcu, naj presodi, do katere mere druga literatura, omenjena zgoraj, implicitno ne temelji na podobnih, močno antipolitičnih premisah.

James M. Buchanan in Gordon Tullock sta svojo knjigo imenovala *Calculus of Consent (Račun privolitve)* s podnaslovom *Logični temelji konstitucionalne demokracije*.¹⁴ Avtorja sta si v knjigi zastavila nalogo, kot je rečeno v uvodu, da »analizirata račun razumnega posameznika, ko je soočen z vprašanji ustavne izbire«; avtorja, ki sta oba izobrazena predvsem na področju ekonomije, želita razviti, za kar sodita, da je ratio za skupinsko akcijo v javnem sektorju svobodne družbe — to je za politično akcijo.

Avtorja se trudita, da bi zatrdira vrednot prosto naravo svojega prijema znanosti politike. Res, odločila sta se, da bosta sledila »zahodni filozofski tradiciji«, glede na to, da štejeta človeka posameznika za »primarno filozofsko bitnost« (str. 11). Od tod naprej pa se menda seznanjamo s političnimi procesi, ki izhajajo iz želje vseh posameznikov, da skušajo maksimizirati, kar koli lahko vrednotijo. »Neskončno iskanje 'javnega interesa', ki bi bil ločen in neodvisen od posebnih interesov posameznega udeleženca v družbeni odločitvi« (str. 12), je stvar, ki *teh* avtorjev ne zanima.

Le v omejenem smislu priznavata neko vrsto kolektivnega interesa v svobodni družbi: »razumno je *imeti ustavo*« (str. 21) ali vsaj neko vrsto pravil, ki določajo, kako naj se sprejemajo odločitve v javnem sektorju; *ustavna vprašanja* je v načelu treba reševati soglasno, medtem ko je *operativna vprašanja* — ali druga politična vprašanja — treba reševati v skladu z ustavnimi določbami. Avtorja ne vidita nobenega ratia za majoritarizem kot način odločanja, razen če ga ustava po naključju zahteva v danem kontekstu; ustave je torej mogoče spreminjati le soglasno, ugotavlja ta »individualistična teorija političnega procesa«, kot je eden izmed avtorjev pred kratkim imenoval to teorijo.¹⁵

V še novejši izjavi je Buchanan priznal kot »popolnoma sprejemljivo razlago« (str. 7), da je to obravnavo političnih procesov mogoče šteti za model, kako braniti status quo. Njegov najpomembnejši odgovor je, da »se analiza mora nekje začeti in da je obstoječi skupek pravil in institucij edino izhodišče, od koder je mogoče začeti« (str. 7).

Prej citirane trditve vodilnih behavioristov so bile manj jasne in tudi manj pogumne, ko so kazale pot od zatrevano vrednot prostih domnev h konservativni in po mojem antipolitični usmeritvi. Vendar pa so v vseh delih, ki sem jih kritično omenil zgoraj, normativne dvoumnosti dovolj široke, da je v njih prostor tudi za teorijo, kakršno ponujata Buchanan in Tullock. S tem nočem reči, da bi se Eulau, Key, Berelson in drugi, Dahl ali Lipset strinjali z Buchanonom in Tullockom v normativni poziciji. Toda njihovo obravnavanje politike je filozofsko podobno, ko poudarjajo prevladujoče vzorce vedenja tukaj in zdaj kot stvar, ki jo je treba proučevati, in ko zavračajo legitimnost normativnih pozicij kot referenčnih okvirov za raziskavo (razen v normativnem *ad hoc* kontekstu tistega, kar imenujejo *policy science*). Buchananu in Tullocku je uspelo izredno po-

¹⁴ Ann Arbor, University of Michigan Press, 1962.

¹⁵ James M. Buchanan, »Individualistična teorija političnega procesa«. Referat, pripravljen za letno skupščino American Political Science Association v Commodore Hotel, New York City, 1963.

jasniti do precejšnjih nadrobnosti *en ratio* za implicitno stališče, glede katerega se po vsem sodeč strinja širok krog proučevalcev politike sedanjega časa.

Če bi podobno usmeritev sprejeli v medicinski literaturi, bi bilo njeno obzorje povečini omejeno na proučevanje, kako se pacienti odločajo, ko se soočijo, ali vsaj kako se soočajo s svojimi patologijami, medtem ko bi opustili ali zanemarili temeljni študij o pogojih za morebitno zdravljenje in preprečevanje.

IV

Pri študiju političnega vedenja »se analiza mora nekje začeti in obstoječi skupek pravil in institucij je edini prostor, odkoder je mogoče začeti«, tako meni Buchanan. Proučevalci primerjalne politike pa so vendarle pokazali, da je možno analizirati politične razvoje v nekaterih deželah v luči vrednih dosežkov v drugih deželah.¹⁶ Preostane še, da pokažemo, kako je mogoče politično vedenje in institucije analizirati tudi s stališča normativnih predpostavk, iz katerih naj bi sledilo, da je namen politike zadovoljevati človeške potrebe in olajšati človeški razvoj.

V nasprotju z očitno prevladujočo predpostavko političnih behavioristov so psihološki fenomeni prav tako *resnični* kot fenomeni ekonomike in volilnega vedenja, čeprav je treba priznati, da so manj dostopni za opazovanje in meritve. Treba bo še nekaj iste konceptualne drznosti, ki smo jo prikazali v novejši literaturi o primerjalni politiki, če naj politično raziskovanje dobi zvezo s pomembnimi človekovimi hotenji in potrebami. Med drugim moramo bolj jasno razločevati med psevdopolitičnim in pravim političnim vedenjem, če se hočemo naučiti, kako spodbujati le-to na račun prejšnjega.¹⁷

Ena izmed največjih konceptualnih in teoretičnih nalog je izoblikovati zadovoljivo teorijo o človekovih potrebah (needs) in o razmerjih med potrebami in *hotenji* (wants) — s hotenji tukaj mislim opažene ali občutene potrebe. Hotenja (ali sinonimično želje) in zahteve je mogoče opazovati in meriti tako, da sprašujemo ljudi ali opazujemo njihovo vedenje. O potrebah po drugi strani pa je mogoče sklepati edinole iz njihovih hipotetičnih posledic za vedenje, ali še bolj vidno, iz dejanskih posledic njihove nezadovoljitve. Kadarkoli so površinska hotenja zadovoljena, medtem ko temeljne potrebe ostajajo nezadovoljene, je verjetno, da bo sledilo patološko vedenje.

Prednost pred oblikovanjem za življenje sposobne teorije o političnem razvoju mora imeti vsaj začetni korak k teoriji o individualnem človeškem razvoju. Takšen začetek obstaja v psihološki literaturi, toda doslej so ga proučevalci političnega vedenja neustrezno uporabljali. Naj zelo na kratko predlagam smer tega teoretiziranja in nekatere njegove implikacije za študij političnega vedenja.

Temeljne človekove potrebe so značilnosti človeškega organizma in so verjetno manj podvržene spremembam kot socialne ali celo fizične razmere, v katerih ljudje živijo. Hotenja so včasih izraz resničnih potreb, toda kot so Platon in mnogi drugi pametni ljudje vztrajali, ne moremo vedno sklepati o obstoju potreb glede na hotenja. Hotenja so pogosto

¹⁶ Glej predvsem Robert E. Ward in Dankwart A. Rustow, »Politična modernizacija Japonske in Turčije«, Princeton University Press, 1964.

¹⁷ Seveda pa ne smemo brez raziskave domnevati, da je vse psevdopolitično vedenje nefunkcionalno za vse visoko prioritete človeške potrebe in hotenja; prav tako ne, da so vsa raznolika politična vedenja boljša kot psevdopolitično samoiskanje ali nevrotično prizadevanje.

umetno vsiljena z zunanjo manipulacijo, lahko pa so tudi nevrotično zasnovane želje, katerih izpopolnitev ne zadovolji potreb, ali pa to oboje skupaj. Poudarek na demokraciji tipa državljanske kulture (civic-culture type) kot cilju političnega razvoja utegne ovekovečiti stanje, v katerem bodo človekove potrebe, kakor jih vidijo politično misleči (v mojem strogem smislu »političnega«), ostale v senci mnogo reklamiranih človekovih potreb, ki jih podpirajo psevdopolitiki in drugi podjetniki, katerih obzorja ne segajo dlje od njihovih lastnih poklicnih interesov ali interesov njihove kariere ter statusnih skrbi.¹⁸

Pravim, *utegne*, kajti jaz želim bolj sprožiti vprašanje kot pa se postaviti na stališče. Če hočemo raziskati razmerje med potrebami in hotenji, kolikor zadevajo politične funkcije, moramo začeti s poskusno koncepcijo o prioritetah med človekovimi potrebami. Po mojem mnenju je najboljše izhodišče, ki je na voljo, v teoriji o hierarhiji človekovih potreb A. H. Maslowa; na to teoretiziranje se je treba opirati, dokler ne bo na voljo bolj primerna in koristna teorija.

Maslow našteva pet kategorij potreb v vrstnem redu po njihovih domnevnih prioritetah: 1) fizične potrebe (zrak, voda, hrana itd.); 2) potrebe po varnosti (zagotovilo o samoohranitvi in o nadaljevanju zadovoljevanja temeljnih potreb); 3) potreba, da ljubi in da je ljubljen; 4) potreba biti spoštovan (po sebi in po drugih); in 5) potreba po samouresničanju in rasti. Ta seznam predstavlja po Maslowu hierarhijo v smislu, da »šibkejšje potrebe miniziramo ali celo pozabimo ali zanikamo. Toda ko je potreba dovolj zadovoljena, se pojavi naslednja, močnejša (»višja«) potreba, da izmenoma dominira nad zavestnim življenjem in služi kot središče za organizacijo vedenja, glede na to, da zadovoljene potrebe niso aktivni motivatorji.«¹⁹ Upoštevati je treba, seveda, da kadarkoli se v človeškem življenju »višje« potrebe aktivirajo, ni nujno, da ugasnejo zaradi poznejše nezadovoljitve »nižjih« ali bolj temeljnih potreb. Če so nekoč nekateri posamezniki na primer, uživali fizično varnost, jo bodo brez obtavljanja vso žrtvovali za ljubezen ali za standarde pravilnega ravnanja, povezane z njihovim samo-spoštovanjem itd.

V nedavno izšli knjigi je James C. Davies opozoril na koristnost Maslowove teorije kot generatorja trditev glede političnega vedenja. Ponazoril je verjetnost (ne da bi dokazal veljavnost) takšnih načel z množico zgodovinskih in sodobnih podatkov o političnem vedenju. Po Daviesovem teoretiziranju je na primer neuporabno predlagati tako kot La Palombara, da bi morda »bilo mogoče manipulirati zahteve« v gospodarsko nerazvitih deželah tako, da bi prišla na površje široka privrženost demokratičnim institucijam: »Mnogo prej, preden lahko govorimo o odgovorni ali neodgovorni ljudski vladi, mnogo prej, preden lahko sprožimo vprašanje diktature ali demokracije, je treba rešiti problem preživljanja, tako da se politična skupnost kot taka lahko razvije, tako da ljudje lahko usmerijo del svoje pozornosti politiki.«²⁰ V drugem kontekstu pravi: »Propaganda ne more naslikati podobe, ki je v nasprotju s stvarnostjo, kot jo vidijo

¹⁸ Joseph Tussman tudi poudarja nevarnost, da bi uničili integriteto politične komunikacije, ko sodobni barantaški prijem pri politiki vstopi v »forum ali tribunal«, ki naj bi ga demokratično volilno telo konstituiralo v skladu s klasičnimi teorijami o demokraciji. »Učimo ljudi, da tekmujejo in barantaio. Ali naj bomo torej presenečeni nad korupcijo tribunala v njegovi parodiji tržnice?« »Obligacija in politika telesa«, New York, Oxford University Press, 1960, str. 109 in str. 104—121.

¹⁹ Abraham H. Maslow, »Teorija o človeški motivaciji«, »Psychological Review«, 50. zv., 1943, str. 394 in str. 370—396. Glej tudi »Motivacija in osebnost«, New York 1954.

²⁰ »Človeška narava v politikah«, New York 1963, str. 28. Davies ne omenja La Palombara.

posamezniki v luči svojih temeljnih potreb« (str. 134); podoba je sicer mogoče naslikati, toda trud bo zaman. In Davies citira Kwameja Nkrumah, čigar zasni odgovor na trditev La Palombare bi bilo težko izboljšati: »Ne moremo reči svojim ljudstvom, da materialne koristi v rasti in sodobnem napredku niso zanje. Če bomo to storili, nas bodo vrgli ven in iskali druge voditelje, ki obljublajo več... Moramo modernizirati. Ali bomo to storili ob interesu in podpori Zahoda ali pa se bomo prisiljeni obrniti drugam. To ni svarilo ali grožnja, temveč odkrita ugotovitev politične realnosti.« (str. 135)

Ena izmed pomanjkljivosti tako v Daviesovem delu kakor v delu Maslowa je po moji presoji v tem, da skušata oba povezati dogodke in vedenje neposredno s težko opredeljivim konceptom »potrebe«, ne da bi uporabljali vmesni in bolj obvladljivi pojem »hotenje«. Oba koncepta sta pereče potrebna in treba je razviti njune medsebojne povezave in njuno aplikacijo v hipotezah, če se hočemo pomakniti bliže ustrežnejšemu poznavanju političnega vedenja. Treba je priznati, da so vidna hotenja pomembni aspekti naše politične realnosti, zlasti v demokracijah; pomembno pa je tudi, da imamo stalno v mislih, česar ne moremo reči za številne behavioriste, da je treba skrbeti tudi za pristne potrebe, pa naj bodo še tako težko opredeljive z raziskovalčevim konvencionalnim orodjem. Jakost tekmujočih zvočnikov, če smem uporabiti metaforo, je v pluralistični demokraciji verjetno bolj odvisna od moči denarnice kot od nujnosti potrebe. Celo najbolj demokratične vlade utegnejo žalostno končati — da ne omenjam posameznikov, ki živijo pod njimi — če se ne bodo naučile, kako postati vsaj tako pozorne za temeljne potrebe vseh svojih državljanov, kot so za najvztrajnejša hotenja različnih očitnih in vplivnih interesnih skupin in strank.

Večina razprave tako pri Maslowu kot pri Daviesu je zelo spekulativna; to je le začetek. Toda njuna teorija se vendarle ponuja za izdelavo preverljivih hipotez. Na primer, Almondova teorija o političnih »input funkcijah« (politična socializacija in rekrutacija; interesna artikulacija; interesna agregacija; politična komunikacija) in »output funkcijah« (zakonodaja; aplikacija zakonov; zakonska razsodba),²¹ ustvarja, kot se zdi, plodno področje za raziskovanje, kaj participacija v posamezni izmed obeh funkcij, ali kakšna drugačna vključenost posameznika v kateri izmed obeh, lahko pomeni za zadovoljevanje individualnih osebnostnih potreb in hotenj. Če se pomikamo v tej smeri, se bomo morda oddaljili od običajnih klišejev o vrednosti demokracije v smeri znanja, zasnovanega na raziskavi o tem, katere demokratične institucije (ali kateri njihovi aspekti) imajo katere vrste vrednosti za človeški razvoj.

Že na nekem drugem mestu sem trdil, da bi bilo treba razumeti človeške cilje politike v smislu maksimiziranja individualne svobode — psihološke, socialne in potencialne.²² Demokracijo kakor tudi sleherni zakon in ustavno določbo bi bilo treba presojati kot sredstvo k temu cilju. V ta namen je potrebna obsežna obravnava norm svobode z njihovimi medsebojnimi razmerji in empiričnimi posledicami. Potrebna je tudi teorija o človekovi potrebi, kot je teorija Maslowa, ki pravzaprav napoveduje, da bo z naraščajočim zadovoljevanjem potreb s področja preskrbljenosti in varnosti človek težil k temu, da bi postal manj protidružben, bolj zmožen, da bo spoštoval in sčasoma morda vztrajal pri spoštovanju temeljnih potreb in svoboščin za druge.

Normativno raziskavo,²³ ki jo je priporočiti, je mogoče opraviti z veliko več natančnosti, kot je bilo to poskušeno ali doseženo v knjigi o svo-

²¹ Glej njegov uvod v Almond in Coleman, zal., »Politika območij v razvoju«.

²² »Struktura svobode«, Stanford, Stanford University Press, 1958, in New York 1965.

²³ Izraz »normativna raziskava« se utegne komu zdeti nejasen, če misli na raziskavo izključno kot na sistematično ponovljeno iskanje empiričnih podatkov v res-

bodi, ki sem jo pravkar omenil. Morda je pričakovati, da bodo filozofi, ki bodo delali skupaj s politologi, aktivni v teh prvih vrstah raziskave v prihodnjem obdobju. Dober primer takšne normative raziskave, čeprav v njej sklicevanje na empirične podatke služi zgolj namenom normative interpretacije, je Naessova študija o Gandhijevi etiki reševanja konfliktov.²⁴

Refren pričujočega članka je torej poziv, naj se razširijo in bolj sistematično artikulirajo psihološke in normative perspektive raziskovanja političnega vedenja. Predlagam za normativni temelj načelo, da politika obstaja zato, da progresivno odstranjuje najbolj poneumljajoče ovire za svoboden človeški razvoj, s tem da imajo prednost najhujše ovire, ne glede na to, ali tarejo veliko ali malo ljudi — z drugimi besedami, s tem, da imajo prednost tisti posamezniki, ki so najbolj silovito zatirani; kot poudarja Harrington v zvezi z revnimi v ZDA, da so tudi najteže razločljivi in je najmanj verjetno, da bodo dosegli osvoboditev po poti običajnih demokratskih procesov.²⁵ V tem članku trdim, da sedanje preokupacije s psevdopolitičnim vedenjem nosijo v sebi konservativne in antipolitične implikacije in da je najboljša upanje za politično koristnejšo preusmeritev behaviorističnih raziskav — kot dodatek perspektivi primerjalne politike in ne glede na njo — da proučujemo, kako različne funkcije vladanja učinkujejo ali bi lahko učinkovale na zadovoljitev temeljnih potreb, prav tako pa zavestnih hotenj.

Med vprašanji, ki jih je treba postaviti, so tudi tale: Kakšne trajne zadovoljive težijo k temu, da se povezujejo, na primer, s posameznimi vlogami participantov in subjektov, določenimi glede na alternativne oblike centraliziranih ali decentraliziranih procesov odločanja? V katerih sociokulturnih in socioekonomskih okoliščinah je verjetno, da bodo večinski odločitveni procesi v danih tipih proizvajali resnično zadovoljitev temeljnih potreb tistih, ki jih Harrington imenuje družbene »zavržke«?

Kot tako pogosto v našem človeškem položaju, se zdi, da razsežnosti našega neznanja rastejo, čim bolj se približujemo najbolj trajno pomembnim vprašanjem našega družbenega življenja. Treba bo še veliko tako konceptualnega kot osnovnega psihološkega dela, preden se bo naša tehnična spretnost v študiju odnosov političnih oblik do temeljnih potreb in do svobode lahko prilagodila sodobnemu analiziranju volilnih vzorcev. Toda v tem delu bi morali politologi sodelovati; z napredkom pri njem lahko pridobimo mi toliko kot kdor koli drug.

Ena izmed vrst raziskav, ki bi jih bilo treba spodbuditi kot zelo potrebno dopolnilo množici podatkov o psevdopolitičnem vedenju, je raziskava, ki bi se osredotočila prav na to, kako državljanji »diplomirajo« iz vloge psevdopolitičnega akterja do vloge političnega akterja. Ali bolj natančno — kajti gotovo je več psevdopolitičnih akterjev v starejših starostnih skupinah, »utrjenih v šoli življenja« — kako to, da nekaterim kategorijam posameznikov (ali posameznikom v nekaterih kategorijah situa-

ničnem ali izmišljenih eksperimentalnih svetovih. In »raziskava« je bila ena izmed ponosnih zastav empiričnega družboslovca, ko se je strmo vzpenjal in boril proti supremaciji mislecev v naslanjačih. V našem času je treba uporabljati izraz »raziskava« manj ozko, da bi poudarili tesno medigro med empiričnimi, normativnimi in logičnimi aspekti raziskovanja, ki je medigra, kot trdi pričujoči članek, potrebna za nadaljnje oblikovanje našega poznavanja političnega in drugega človeškega vedenja.

²⁴ Arne Naess, »Sistematizacija Gandhijevske etike reševanja konfliktov«, *Journal of Conflict Resolutions*, 2. zv., 1958, str. 140–155, in tudi Johan Galtung in Arne Naess, »Gandhijeva politična etika«, Oslo, Tanum 1955.

²⁵ Michael Harrington, »Druga Amerika: Revščina v Združenih državah«, Baltimore, Penguin Books, 1963; New York 1962.

cij) uspe, da ostanejo vse življenje zainteresirani za ideale in politiko, to je za blaginjo sočloveka.

V raziskovalnem prijemu, ki ga tu priporočam, je zajeta tudi teorija o človeškem razvoju. Ta trdi, da bo človek verjetno postal toliko bolj zmožen biti racionalen ali intelektualen²⁶ kolikor manj bo potreboval usluge svojih prepričanj in stališč, da bi obvladoval svoje različne skrbi. Globoko vsajeno nevrotična zaskrbljenost o lastni vrednosti kot človeškega bitja predisponirata desnokrnlni ali včasih levokrnlni ekstremizem z glorifikacijo živih in mrtvih lastnih skupin ali posameznikov, ki jim pripadajo, hkrati z mržnjo do drugih skupin in deviantov. Nevrotične statusne zaskrbljenosti predisponirajo vneto vdanost stališčem, kakršna se zdijo pričakovana v lastni referenčni skupini. Realističen strah glede zaposlitve ali glede možnosti za nadaljnjo kariero predisponira posameznika, da opusti razkošje, da bi sploh imel politična mnenja, razen če so »varna«. Le tisti posamezniki, katerih pogloblitve skrbi in problemi so upoštevani in na neki način rešeni, na splošno lahko mislijo in se menijo za probleme politike z gledišča standardov pravičnosti ali javne koristi ne glede na osebne skrbi.

Oblikovanje strogo političnih pobud v posamezniku je torej odvisno od postopnega procesa osvobajanja od preokupacije z osebni težavami in skrbmi. Stopnje v tem procesu je mogoče ugotoviti z raziskavo, čeprav bi bilo treba naše koncepte in instrumente nekoliko zboljšati, preden lahko zanesljivo povežemo specifične kategorije politične iracionalnosti s (potlačeni ali vidni) skrbmi, ki se navezujejo na specifične ravni v hierarhiji človekovih potreb. Kakor je človeška narava kompleksna, tako je kompleksna tudi naloga popolnega razumevanja dinamike političnega vedenja. Pri tem je moja bistvena trditev, da moramo upoštevati, vendar ne uslužno sprejeti, kot to dela psevdopolitično obravnavanje, dejstvo, da večina naših državljanov živi pretežavno življenje ali pa nima izobrazbe niti priložnosti za razmišljanje, ki bi jim omogočale resnično zadovoljstvo in popolno dostojanstvo demokratičnega državljanstva. Moramo zavržiti empirični problem, kako je mogoče zmanjšati najbolj poneumljajoče pritiske na odrasle in odraščajoče. Prezgodnja izločitev klasičnega ideala demokratičnega državljanstva z njegovim poudarkom na razumu kot glavnim faktorjem v politiki bi se zdela posebno neprimerna v našem obdobju hitrih tehnoloških sprememb; nikoli ni bila potreba po politiki v strogem pomenu besede večja.

Mogoče si je misliti, da se bodo naše možnosti za razvoj veliko večjih skupin politično mislečih državljanov bistveno zboljšale, če bo ali ko bo »kibernetska revolucija« odpravila vse naše večno navzoče skrbi, kako se preživljati.²⁷ Po drugi strani, če se ne bodo izobrazbene in kulturne

²⁶ Glej mojo »Družbeno teorijo o intelektualnem razvoju« v Nevitt Sanford, *zal.*, »The American College«, New York 1961, str. 972–1005, zlasti str. 978 in 1000–1005.

²⁷ W. H. Ferry in 25 somišljenikov je pred kratkim objavilo izjavo, ki so jo »New York Times« in drugi časopisi objavili na prvih straneh, z naslovom »Trojna revolucija: Ocena glavnih kriz ZDA in predlogi za akcijo« (Washington: Maurer, Fleischer, Zon in družabniki, 1120 Connecticut Ave., 1964). Misleč na revolucijo v kibernetiki, oboroževanju in človekovih pravicah, predvsem pa na prvo izmed trojice, trdijo Ferry in dr., da »je nujno potrebna temeljna sprememba v mehanizmu, ki je v rabi za zavarovanje potrošnikovih pravic« (str. 9) zdaj, ko je problem proizvodnje rešen, problema polne zaposlenosti pa ni več mogoče rešiti v našem sedanjem sistemu. »Zahtevamo torej od družbe, da se z ustreznimi pravnimi in vladnimi institucijami loti neomejene naloge, da zagotovi slehernemu posamezniku in sleherni družini primeren dohodek kot stvar pravice. Ta naloga je po našem bistvenega pomena za nastajajočo ekonomsko, družbeno in politično ureditev v tej deželi« (str. 16).

sposobnosti širile enako hitro, tako da bo več ljudi lahko opiralo svoj čut identitete in samospoštovanja na svoje lastne attribute ali ideale bolj kot na svoje poklicne vloge, bodo statusne skrbi in obup zaradi pomanjkanja smisla v življenju ostali mogoče na sedanji ravni, za nekatere pa se bodo še zaostriili. Toda globalne perspektive bi bile gotovo svetlejše, kolikor več glavnih stvarnih skrbi, s katerimi se hranijo naše sodobne zaskrbljenosti, bi odpravili.

V vsakem primeru pa kot politologi ne zametavajmo možnosti, da se s časom utegne pojaviti resnična politična skupnost, skupnost ljudi, ki bodo zmožni dati del svoje energije političnemu namesto psevdopolitičnemu razmišljanju in dejavnosti. Manj utopičen prvi korak, ki se ga lahko nadejamo, bi bil, če bi veliko več politologov sprejelo v svojem teoretiziranju in raziskavah bolj politično (ali manj psevdopolitično) perspektivo. Če se bodo obzorja behaviorističnih raziskav razširila, da bi zajela latentno obnašanje potreb kakor tudi vidno obnašanje hotenj, bo naša politična znanost ne le ustvarila novo vrsto intelektualnega izziva; lahko postane tudi močan instrument za podpiranje političnega razvoja v službi človeškega razvoja.

Devalvacija - zakaj, kako in kaj?

V zvezi z devalvacijo dinarja smo si zastavili troje vprašanj in skušamo nanje odgovoriti:

1. **Zakaj** smo (že četrtrič v novi Jugoslaviji) zmanjšali vrednost dinarja?

2. **Kako** smo izvedli devalvacijo?

3. **Kaj** bo devalvacija pomenila za življenjsko raven delovnih ljudi?

1. Uradna utemeljitev devalvacije nas ni prepričala. Predsednik ZIS je v izjavi za javnost kot vzroke devalvacije navedel inflacijo, porabo nad možnostmi, razliko v cenah na domačem in tujem trgu, devalvacije v tujini in psihološki dejavnik, ki se je vsemu temu pridružil doma in povzročil dodatne težave pri varovanju naše mednarodne likvidnosti. (Izjava M. Ribičiča zagrebški RTV.)

S tem odgovorom na zastavljeno vprašanje ne moremo biti zadovoljni. Vprašati moramo naprej, zakaj so se pojavili in razvili vzroki, zaradi katerih je devalvacija postala »nujen in edino realen ukrep«. Zakaj smo zašli v inflacijsko spiralo? Zakaj smo porabili več, kot smo proizvedli, ali bolje, kdo je porabil več, kot je ustvaril? Kdo je naročil dodatno tiskanje denarja za nove, dvomljive investicije? Čigavi osebni dohodki niso naraščali v skladu s produktivnostjo dela in učinkovitostjo gospodarjenja? Zakaj smo imeli v minulem obdobju predpise, ki so omogočili nesluteno rast uvoza, niso pa spodbujali k izvozu? Itd. itd ...

Naš gospodarski razvoj ni nekaj stihijskega in ni plod delovanja samo ekonomskih zakonitosti. Načrtujejo, uravnavajo in vodijo ga najrazličnejši sveti, odbori in komisije na vseh ravneh, najbolj odločilno pa na najvišji ravni. Devalvacija je rezultat in posledica **določenega** vodenja in obnašanja gospodarstva in seveda »nujen in edino realen ukrep« zaradi **takšnega** vodenja. Toda ali je bilo tudi načrtovanje, usmerjanje in vodenje gospodarstva nujno takšno, kot je bilo? Prepričani smo, da ne, čeprav skušajo pri nas nekateri vse utemeljevati z objektivno nujnostjo. Še pred nekaj meseci smo slišali, da devalvacije ne bo, češ da to ne bi bila prava pot gospodarskih težav, 23. januarja pa je na seji ZIS nenadoma postala nujna.

Če vlada zdaj spreminja ekonomsko politiko in temelje gospodarjenja in obljublja, da bomo tako zboljšali plačilno bilanco in sploh vse drugo, potem naj tudi prizna, da v minulem obdobju **ni ustrezno ukrepala** in da imamo **zato** gospodarske težave in »nujno« devalvacijo.

Ugotovitev, da so devalvacije v tujini vzrok za razvrednotenje dinarja, najbrž čisto ne drži. Če bi, potem bi morale za Veliko Britanijo, Francijo in nekaterimi drugimi devalvirati svoje valute vse države. Pa jih niso! Poleg tega pa je govorjenje o devalvacijah v tujini le polovična resnica. Kaj pa revalorizacija marke? Zvezna republika Nemčija je med našimi najpomembnejšimi gospodarskimi partnerji in revalorizacija marke je našo konkurenčno sposobnost na njenem trgu povečala. Rezultat: primanjkljaj v trgovinski bilanci z Zahodno Nemčijo smo zelo povečali.

2. »Uspešnega stabilizacijskega programa si potemtakem brez devalvacije ne bi mogli zamisliti. Zato je bila vgrajena že od vsega začetka v ta program. Šlo je samo za odločitev glede primerne trenutka za njeno izvedbo.« (»Komunist«, 29. I. 1971, »Po devalvaciji«) 23. januar ni bil primeren trenutek. Prav gotovo se devalvacija nikjer na svetu ne dela tako kot pri nas, če se že dela. »Strela z jasnega, frank so devalvirali...« je zapisalo »Delo« 9. avgusta 1969. Presenečeni so bili vsi Francozi, svetovni finančni strokovnjaki, borzni in drugi špekulanti. Devalvacija dinarja pa ni nikogar presenetila, vsi smo se po svojih možnostih in sposobnostih pripravili nanjo. Uvozniki so napolnili skladišča, da jim nekaj časa ne bo treba kupovati dražjega blaga v tujini, izvozniki so pripravili zaloge za izvoz po višjih cenah, podjetja so za vsak primer malo dvignila osebne dohodke, posamezniki pa devize na potne liste... Vse to bo zmanjšalo zaželene učinke devalvacije.

Jugoslovani smo sprejeli devalvacijo mirno, celo ravnodušno, veliko bolj kot na primer Filipinci višje cene bencina ali Poljaki višje cene živil. Navadili smo se na devalvacije, na nenehno naraščanje cen in to sprejemamo, kot nam utemeljujejo: kot objektivno nujnost, proti kateri ne moremo nič. Zato malo pogodrnjamo, nekoliko vseprek pokritiziramo in se skušamo vsak po svoje prilagoditi novemu položaju, da bi lahko še naprej plavali s tokom. Tako delajo posamezniki, družine, podjetja, občine in republike. To je psihološki dejavnik, ki močno vpliva na gospodarska gibanja. Spremeniti našo pripravljenost na razvrednotenje nacionalne valute v spoštovanje dinarja, v prizadevanje, v boj za ohranitev njegove paritete — to bi pomenilo preusmeriti tok, ki nas nosi. Pogoj za to je, da delovne organizacije in ljudje dobijo zaupanje v naše vodstvo, v njegove ukrepe in programe. Tako preprosto, kot si zamišlja »Komunist« (prav tam), ne bo šlo: »Naloga komunistov je, da ustvarijo ozračje zaupanja...« To morajo storiti vodstva našega gospodarstva na vseh ravneh, in sicer z realnim programom gospodarskega razvoja, predvsem pa z uresničevanjem sprejetih sklepov, stališč in obljub. Zaupanje si je veliko težje pridobiti kot ga izgubiti. Zato je nespametno zdaj govoriti o konvertibilnosti dinarja. Tudi tisti, ki so vanjo verjeli leta 1965, zdaj, ta trenutek, ne morejo verjeti. To je, vsaj za nekaj let, za nas prevelik zalogaj. Če pa je umestno govoriti o konvertibilnem dinarju, potem je tudi umestno vprašati, kakšen bo njegov tečaj.

3. Devalvacija bo prizadela standard. O tem si celo sindikati ne delajo iluzij. Podražitve PTT storitev, železniškega transporta, bencina in električne energije so že napovedane, to pa bo ob 20 % podražitvi uvoženega blaga nedvomno storilo svoje. Življenjska raven se bo torej znižala, za koliko, pa je odvisno od gibanja osebnih dohodkov. Ti preveč ne bodo smeli naraščati, sicer devalvacija sploh ne bo imela učinka.

ZIS in sindikati so se zavzeli za delavce z najnižjimi osebnimi dohodki. V okviru dovoljenega 11 % povečanje v letošnjem letu naj bi

popravili predvsem položaj najslabše plačanih, da njihov standard ne bi bil prizadet. Kakšen standard? 700.000 delavcev, če ne več, mora živeti z manj kot 800 dinarji na mesec, pa tudi njihove družine. Bo 11 % povečanje res namenjeno predvsem njim? Po dosedanjih izkušnjah sodeč gotovo ne. Podjetja, tudi če bi hotela najboljše, najbrž ne bodo mogla višati osebnih dohodkov delavcem z najnižjo kvalifikacijo in najmanjšo storilnostjo, na druge, boljše, pa pozabiti. Pričakujemo lahko dolge razprave o delitvi osebnih dohodkov v delovnih organizacijah, njihovi rezultati pa so bili, vsaj do zdaj, vedno ugodnejši za tiste pri vrhu plačilnega seznama.

V najbolj kritičnem položaju se bodo znašli upokoјenci, študentje, invalidi in vsi, ki dobivajo socialne podpore. Njihove dohodke revaloriziramo po nekaj letih, to pa pomeni, da se bodo morali s sedanjimi prejemki nekako prebiti in, najbrž z notranjimi rezervami, nadomestiti naraščanje cen.

Kdor si je s posojilom (po možnosti na čim daljši rok) zgradil hišo, kupil stanovanje, pohištvo ali avto, si ob devalvaciji mane roke. Njegov dolg je manjši, življenje pa lepše in udobnejše. Taki, žal, nismo vsi. Vsako leto nam primanjkuje več stanovanj in tudi avtomobil ima šele vsak 34. Jugoslovan. Te dobrine bodo vse težje dosegljive. Razlike med tistimi, ki imajo, in tistimi, ki nimajo, se torej večajo. Socialna diferenciacija, ki ni in ne more biti cilj socialistične družbe, se poglablja.

Tisti, ki doma ne morejo dobiti ustrezne zaposlitve, tisti, ki naj bi živeli s povišanimi minimalnimi osebnimi dohodki, tisti, ki bi radi imeli stanovanje, avtomobil, kmetijske stroje itd., si bodo poiskali rešitev v tujini. Pridružili se bodo skoraj že milijonu naših zdomarjev. Tisti, ki bodo ostali doma, bodo še naprej skrbno šteli njihova nakazila na devizne račune, jih pričakovali ob praznikih, jih vabili, naj se vrnejo v socialistično domovino, in nenehno odločno opozarjali, da tako naprej ne gre in da bo treba nekaj ukreniti. Toda: ali je to dovolj?

L. VEZOČNIK

Zanemarjena možnost

Slovinci potrebujemo za gospodarski razvoj izredno velika sredstva. Tako za razširitev proizvodnih in drugih zmogljivosti kot za modernizacijo, saj je znano, da imamo najbolj zastarela osnovna sredstva v vsej državi. Naša nadaljnja predvidevanja, ki imajo za obdobje desetih ali petnajstih let začrtan cilj, da bomo kar tretjino naše proizvodnje prodali na čedalje bolj zahtevnem svetovnem trgu, to potrebo po težkih denarjih za razvoj samo še krepijo. Ob tem vsi vemo, da smo šele na začetku novega velikega vala naložb dolgoročnejšega pomena na področju infrastrukture, za nove ceste, elektrarne itd.

Razumljivo je, da bomo morali računati predvsem z lastnimi sredstvi gospodarstva. Ob tem imamo v mislih tudi bančni denar, ki bo moral dosledneje slediti najučinkovitejšim ekonomskim tokovom. Vendar v go-

spodarstvu ne moremo računati na kake bistvene spremembe v razmerjih med akumulacijo in osebnimi dohodki. Če želimo dejansko uveljaviti strokovno delo in znanje kot enega najpomembnejših pospeševalcev razvoja ter prenehati izvažati ljudi namesto sadov njihovega dela, bomo morali dobro delo bolje nagradjevati. Seveda ne gre zanemarjati možnosti, da se znižajo fiskalna bremena v gospodarstvu, vendar jih ob vseh naših splošnih družbenih potrebah tudi ne smemo precenjevati. Deloma lahko tudi vnaprej računamo na tuje kredite in seveda bomo iskali denar tudi med sredstvi prebivalstva.

Prav zadnjo možnost pa pri nas sila skromno izkoriščamo. Res je, da imamo v bankah precej hranilnih vlog, ki jih pretakamo tudi v gospodarske in druge naložbe, drugih oblik pa tako rekoč ne poznamo. Sem in tja še kakšno javno posojilo in interno varčevanje delavcev v posameznih podjetjih, pa smo opravili. Kot kažejo analize, je pri nas nagib k varčevanju (delež varčevanja v prejemkih prebivalstva) 2-do 4-krat manjši kot v razvitih evropskih deželah. Res je, da na to primerjavo vplivajo tudi večji prejemki v teh državah, vendar upoštevajmo, da so tudi življenjski stroški tam precej višji in prav tako razni drugi izdatki, ki so pri nas še zelo zelo skromni. V Zahodni Evropi financirajo iz tega vira 20 do 40 odstotkov celotnih materialnih naložb.

Zato je treba čimprej proučiti vse oblike in možnosti za pritegnitev denarja zaposlenih, ki si jih v naši družbeni ureditvi pri sistemu socialističnega tržnega gospodarstva Slovenija lahko dovoli. Do zdaj smo bili dokaj sramežljivi. Slovenci se moramo zavedati, da tako zanemarjamo eno naših razvojnih prednosti. Glede na narodni dohodek, na zaslužek, delovno prizadevnost in varčevanje je slovenski delovni človek sorazmerno najbogatejši v Jugoslaviji. To se v našem razvoju ne zrcali ustrezno. Predolgo smo si dovolili zanemarjati to možnost. Razumljivo je, da samo zaradi skromne razlike v obrestih ljudje ne bodo trumoma nosili denar v svoja podjetja namesto v banke, čeprav so tudi glede tega ponekod že veliko dosegli. Ustrezne množične oblike varčevanja, ki morajo biti kar se da raznolične in spodbudne, ter uveljavitev raznovrstnih vrednostnih papirjev bi nam pri tem precej pomagale. Gre za to, da delovnemu človeku omogočimo ob primerni vlogi lastnih sredstev sorazmerno udeležbo pri ustvarjenem dohodku. Kaže, da se bojimo povedati do kraja dognano politično besedo, ki bi bila podlaga za ustrezno ravnanje v sistemu in praksi. Ne gre za prav nič drugega kot za naložbo rezultatov minulega dela, z namenom sodelovati pri obiranju obilnejših sadov prihodnjih prizadevanj. Na tem temelju je mogoče najti sprejemljive, učinkovite in privlačne oblike za pritegnitev denarja prebivalstva v razvojne naložbe. Pripravljalci gradiva o našem srednjeročnem načrtu navajajo, da bi ob takih pestrejših oblikah in ob stabilnejšem razvoju lahko čisto varčevanje prebivalstva (brez potrošniških kreditov) pokrilo dobro petino vseh naložb družbenega sektorja v prihodnjih petih letih. Morda so te ocene še pre-skromne.

Razumljivo je, da se ob tem pojavljajo tudi razni pomisleki, kot na primer, ali ne bo to vzrok za zahteve delavcev po stalni delitvi čim večjih osebnih dohodkov, ki bi jih potem lahko vlagali kot svoje deleže v podjetje, dalje, ali ne pomeni to posebne oblike izkoriščanja, ali ne bodo socialne razlike še večje itd. Res je, da bi bilo treba vse to temeljito proučiti, vendar pa lahko tudi vprašamo, kateri izmed teh nevarnosti se nam je posrečilo izogniti se, do zdaj, ko sploh nismo začeli uvajati te oblike

sofinanciranja v gospodarstvu. Zato je tudi res, da so različne pripombe glede tega pogosto politično preveč zagrete ali prezaletave, družbenoekonomsko pa premalo utemeljene.

Upoštevati moramo tudi, da bi s takim sodelovanjem delavca vsekako najčvrsteje pritegnili v življenje in delo podjetja, kjer je zaposlen, da bi tako najbolj vplivali na njegovo dosledno delovno prizadevnost, okrepili njegovo zavzetost za aktivno sodelovanje v raznih telesih neposrednega in posrednega upravljanja, pomagali pri zaaostritvi odgovornosti povsod, od človeka pri stroju do generalnega direktorja itd. Skratka, ljudje bi imeli pred seboj oprijemljive, velikih naporov in prizadevanj vredne cilje. Vse to bi našemu razvoju nedvomno močno koristilo. Proučevanja kažejo, da je zanimanje za participacijo veliko večje, če je človek udeležen s svojim denarjem, kot pa če samo sodeluje v proizvodnem procesu. In da sta pripravljenost in razumevanje za finančno podporo splošnih družbenih potreb večja, če ob večjih sredstvih lahko človek sam odloča, kot pa če mu razne fiskalne dajatve kratko malo poberejo denar, še preden dobi v žep mesečni zaslužek. In če že sledimo takim proučevanjem, moramo tudi omeniti, da se večji prejemki prebivalstva, ki bi bili omogočeni s takim podpiranjem družbenega razvoja, ne prelivajo avtomatično v nakup potrošniških dobrin, ampak se odražajo predvsem v večjih izdatkih za kulturo, šolanje, razvedrilo itd.

Pri nas je stvar drugačna. Brez določno postavljenih ciljev, brez zainteresiranosti in možnosti za kar se da neposredno sodelovanje pri uresničevanju privlačnih nalog se samo krepi že tako široko razmahnjena potrošniška miselnost. Zato ljudje skrbijo predvsem, kako (pogosto ne glede na način) zbrati denar in ga čimprej zapraviti, ker da se varčevati pač ne splača. Zato smo tudi ob dokajšnji stopnji nerazvitosti po zunanjem videzu in lesku videti sila bogata dežela, ki se ponaša z več kot sto različnimi tipi avtomobilov, med katerimi ne manjka dragocenih, vozijo pa po slabih cestah; ki ji ne manjka razkošnih vikendov in ne dragocenih uvoženih artiklov v izložbah. Ob vsem tem zunanjem blišču pa se neprestano ukvarjamo s kopico gospodarskih težav in s pomanjkanjem denarja. Brez lastnih izkušenj je težko natančno določiti, kako bi preusmeritev te potrošniške zagnanosti v ustvarjalno razvojno sfero vplivala na naš napredek. Prav gotovo pa zelo spodbudno in za našo družbo nadvse koristno.

T. KRAŠOVEC

Prispevek k načelu demokracije in odločanja

Ustavne spremembe, ki se nam obetajo, nas znova vabijo k razmisleku o poteh, po katerih bi bilo treba kreniti, da bi lahko trdili, da o usodnih vprašanjih našega bitja in žitja odločamo sami. Verjetno je v tem bistvo demokracije, vsaj za tiste, ki politično razmišljamo. Zakaj v tej zvezi je nujno poudariti, da je v arzenalu političnih pojmov in izrazov le malo tako neodrejenih in vsebinsko ohlapnih, kakor je besedni simbol za demokracijo in demokratičnost, čeprav je po drugi strani res, da skoroda

ni sodobne politične ideologije, ki na neki način ne bi hotela pridobiti vrednostnega poudarka in opravičila s svojo demokratičnostjo, če že ne z demokratičnostjo oblikovno-organizacijskih prvin, pa vsaj s prepričevanjem o demokratičnosti vsebinsko-funkcionalnih prvin svojega uveljavljanja skoz sebi ustrezni sistem družbene ureditve.

Pojem demokratičnega gotovo ni enkratno-absoluten, ampak je zgodovinsko-relativen, vendar z nekaterimi stalnimi opredeljujočimi sestavinami. Te so gotovo v ideji svobode in enakosti za člane tistih skupin, ki so v danem zgodovinskem okolju v neki globalni družbeni skupnosti vodilne, tako da so njihovi člani dejavno in tvorno udeleženi pri odločitvah, ki določajo usodo celote. Menim, da je v tako razumljeno demokratično počelo hkrati vsajena težnja, da se odločujejo skupine trajno širijo v smeri njegove idejne popolnosti, ki naj bi bila v končnem postopetvenju »vladajočih in vladanih«. Ta proces bi moral doseči vrh v socialistični družbeni ureditvi in v njenem političnem sistemu, kjer naj bi svoboda in enakost slehernega člana družbe izvirali iz njegovega položaja delovnega človeka-ustvarjalca na področju snovnih ali nesnovnih dobrin, potrebnih razcvetu materialne in duhovne kulture skupnosti.

Organizacijska načela demokratičnega političnega sistema so sama na sebi enostavna. Splošna in enaka volilna pravica in tajne volitve kot kreacijski temelj za organe, ki izvršujejo javno oblast in ustrezno družbeno vodstvo, ter priznanje temeljnih pravic občanov kot tiste nedotakljive družbene podlage, iz katere šele lahko vznikna njihov dejavni vpliv na izbiranje teh organov, na njihovo odločanje in skratka na družbeno vodenje vobče. Vendar pa so ta načela sama na sebi formalna in njihov obstoj izpričuje samo zunanjo obliko demokratičnega političnega sistema, ne pa njegove vsebine. Le-to določajo v teh formalnih okvirih razmerja živih družbenih sil, zakoreninjenih v razredno-gospodarski ali siceršnji socialno-razslojitveni strukturi družbe in njeni nacionalno-zgodovinski sestavljenosti, a prav tako tudi raven splošne in še posebej politične omike, kamor sodijo obstoj ali odsotnost tradicije o spoštovanju temeljnih pravic človeka, vladavine prava (načela zakonitosti) kot institucionaliziranega in tako objektiviziranega razreševanja skupinskih ali posamičnih sporov in trenj, izvirajočih iz nasprotujočih si koristi, in naposled seveda zavest tistih, ki jih je formalni demokratični mehanizem pripeljal na oblast, da jim je le-ta zaupana zgolj v izvrševanje, in to, da temu primerno tudi ravnajo. Šele strnitev formalnih in ugodnih stvarnih prvin ustvarja pri relativno ustaljeni družbeni ureditvi demokracijo kot resnično vrednostno poudarjeni politični sistem, pri čemer ne gre zanemarjati zavestnega subjektivnega dejavnika, namreč vodilnih organiziranih političnih sil, ki bi morale, če hočejo veljati za demokratične, delovati kot ustvarjalke takšni lastnosti primerne socialnega ozračja.

Vse to seveda načinja vprašanje o načelih demokratičnega odločanja, pri čemer ga ne mislimo obravnavati na splošno, ampak kakor se zastavlja pri nas, saj se skoz načela odločanja kaže narava demokracije, kakor je pač uveljavljena na nekem določenem prostoru in v nekem določenem času.

Naša demokracija je socialistična. Opredeljujeta jo družbena lastnina proizvodjalnih sredstev in z njo svobodno združeno delo, kar se izraža v našem sistemu družbenega samoupravljanja, ki ga vsaj v ideološki razlagi raztegujemo tudi na konstituiranje in izvrševanje javne oblasti na vseh ravneh od občine prek republike do federacije. Zato naše demo-

kracije na razumemo le kot obliko izvrševanja javne oblasti, ampak nam pomeni obliko samoupravnega vodenja družbenih zadev ali s sredstvi take oblasti ali pa brez njih. Vprašanje o načelih demokratičnega odločanja je zato v bistvu enako na področju avtonomizirane samoupravne družbene sfere, se pravi v delovnih organizacijah in njihovih različnih združenjih, ter v družbenopolitičnih skupnostih, kjer je še vedno javna oblast odločujoča prvina za urejanje in vodenje v njih organiziranih družbenih zadev, ki so take vrste, da v celem prizadenejo položaj občana v družbi. Ker ta vrsta odločanja zaenkrat odreja meje in tudi vsebino one druge, poklicno-ustvarjalne in torej v tem pomenu izrazito funkcionalno opredeljene samouprave, je nadaljnji tok naših misli naravnano samo na demokratično odločanje na področju, kjer obstajajo hkrati primesi javne, se pravi prisiljujoče oblasti.

Za meščansko demokracijo v grobi posplošitvi lahko trdimo, da je izoblikovala svoj mehanizem odločanja prek pluralizma političnih strank in tako vpliv neposrednega volivca popolnoma mediatizirala, ko ga je omejila na izbiro rešitev, ki mu jih le-te ponujajo glede zanj perečih družbenih vprašanj. Da so pri tem te stranke same pod pritiskom odločilnih sil meščanske kapitalistične družbe z vsemi iz takšnega položaja izhajajočimi posledicami, je na dlani. Socialistična demokracija kot naš politični sistem, ki se vzpenja iz podružbljenega gospodarstva, pa hoče uveljaviti enotno globalno politiko razvijanja socialistične družbe, tako da bi bili v čim večji meri uresničeni materialni in duhovno-kulturni pogoji za čim večjo zagotovljenost spoštovanja osebnosti delovnega človeka in njegovega vsestranskega vpliva na tok družbenega dogajanja ter njegovega mesta in položaja v njem. Zato je nujno, da socialistična demokracija uvaja enotne politične organizacije, med njimi vsekakor eno, ki prevzema idejno vodstvo in prvenstveno iniciativo glede usmerjanja družbenega razvoja. Ker tu odpade možnost za izbiro različnih, lahko tudi nasprotujočih si rešitev, kakor bi jih moglo ponujati večje število političnih organizacij, je za demokratičnost odločanja tako v vodstveni politični organizaciji kakor v mehanizmu družbenega samoupravljanja, pretkanega s prvini javne oblasti (torej po tradicionalnem razumevanju v državnem mehanizmu) nujno, da se družbeno samoupravljanje opira na vse gibalne sile družbe, pa naj so kot take institucionalizirane skoz ustrezno organizirana zastopstva ali ne. Pri nas so to poleg izrazitih družbenopolitičnih organizacij organizacije združenega dela v najširšem pomenu besede, potem občani, združeni v lokalno-teritorialnih oblikah samoupravljanja (krajevna skupnost, občina), a še posebej občani, združeni v narode in narodnosti ter v družbenopolitične skupnosti, ustrezne tej diferenciaciji, se pravi v socialistične republike in socialistični avtonomni pokrajini, nič manj pa tudi ves neinstitucionalizirani intelektualni potencial. Demokratično odločanje v takšnem položaju še prav posebej terja odgovornost tistih, ki odločajo. Zanj zato ne more biti opravičilo le formalna demokratična investitura odločujočih in njihova politična avtoriteta, ki včasih prehaja kar v karizmatično nedotakljivost, marveč le javna obrazložitev razlogov, vodilnih načel, ciljev in pričakovanih posledic, tako da je pravilnost oziroma primernost odločitve moč presoditi. To vse seveda predpostavlja hkrati možnost objektivne informiranosti presojajočih. Marsikaj v naši družbeni praksi, med drugim tudi dostikrat skrbno precejana poročila, ki jih o pomembnih družbenih odločitvah nudijo naša sredstva obveščanja, pa kaže, da še ni odmrll paternalistični varuški odnos do os-

novnih nosilcev demokracije, ki bi jih bilo treba po tem nazoru za to nalogo šele postopno vzgojiti. To potem lahko opravičuje neodgovorno subjektivistično avtoritarnost tako pri legalno vzpostavljenih kot pri neformalno oblikujočih se središčih odločanja. Gotovo bi bili krivični, če ne bi videli velikih zavestnih naporov, da vgradimo v naš politični sistem čimveč samoupravnih mehanizmov, po katerih naj bi tekel politični proces in z njimi priprava demokratičnega odločanja od spodaj navzgor, pri usodnih odločitvah, in mednje sodijo tudi ustavne spremembe, ki so pred nami, pa teče ta proces zaenkrat v glavnem še vedno od zgoraj navzdol in se bo njegova demokratičnost verjetno pretežno izčrpavala v množičnem prepričevanju o pravilnosti in smotrnosti njihove zasnove. Kot podlaga za ustvarjanje skupne privolitve na novo ustavno ureditev, zlasti kolikor gre za večjo samostojnost republik in v tej zvezi za spremenjen odnos med njimi in federacijo, bo ta postopek gotovo dragocen, kot metoda demokratičnega odločanja pa ostaja slejkoprej problematičen.

G. KUSEJ

Enotnost načel brez enotnosti organizacije?

Enakost vseh ljudi je že od francoske revolucije dalje eno temeljnih načel medsebojnega sožitja. Vsebujejo ga menda vse ustave na svetu. To načelo vsebuje tudi enakost vseh državljanov pred sodišči, kar, bolj konkretno povedano, pomeni, da uživajo vsi državljani pod enakimi pogoji varstvo istih pravic. Seveda so ljudje lahko enaki le pred sodišči iste države, zakaj vsaka država nudi sodno varstvo le v tisti množini in obliki, kot se to zdi njej primerno. Te pravice pa morajo biti zagotovljene vsem občanom na enak način.

Zmotno bi bilo mnenje, da je ta enakost dana že s tem, da za vse ljudi veljajo isti predpisi in da z vsemi sodišča ravnajo po istem postopku. Še tako popolno izdelan pravni sistem ne ureja vseh pravnih razmerij, ki nastajajo med ljudmi, tako, da bi bilo mogoče razsojati na podlagi enostavnega primerjanja dejanskega stanja s pravno normo. Če bi bilo tako, bi bil elektronski računalnik najboljši sodnik. Stvar pa ni tako preprosta: skoraj ni pravnega pravila, ki ga ne bi bilo mogoče razlagati na več načinov. Abstraktno pravno normo, ki je nepopolna, ker skuša zajeti čimveč življenjskih dogodkov, je treba primerjati s konkretnim dejanskim stanjem. Tako tolmačenje pa je glavna naloga sodišč.

Če je isti predpis mogoče različno razlagati, je zelo verjetno, da se tudi vsa sodišča ne bodo strinjala z isto razlago. Praksa nam dokazuje, da marsikdaj celo isto sodišče spremeni svoje mnenje o tolmačenju v identičnih primerih. Tudi to je eden izmed vzrokov, da si sodobnega pravosodnega sistema ni mogoče zamisliti brez pritožbene, instančne poti. Na ta način višja sodišča skrbijo za to, da sodišča pravo enako upoabljajo.

V tej skrbi za enotnost pravnega sistema imajo posebno pomembno vlogo najvišja sodišča v posameznih državah (vrhovno sodišče, kasacij-

sko sodišče, pri nas vrhovno sodišče Jugoslavije). Pred tako sodišče pridejo le najpomembnejši in najbolj zapleteni primeri, glede katerih si nižja sodišča niso enotna, kako jih je treba rešiti. Poleg tega, da je njegova odločitev dokončna in obvezna v konkretnem primeru, pa z njo vrhovno sodišče postavi načelo, ki ga — čeprav niso dolžna — nižja sodišča spoštujejo. Zaradi tega ima praksa vrhovnih sodišč izreden vpliv na enotno razlago prava na vsem ozemlju države. Značilen je npr. primer francoskega civilnega zakonika iz leta 1804, ki velja tudi v Belgiji: praksa kasacijskih sodišč v vsaki državi je tako pomembna, da ne moremo govoriti o enakem civilnem pravu, čeprav temelji v obeh deželah na istih predpisih.

Načelo enotnosti sodnega sistema vsebuje tudi ustava Jugoslavije v drugem odstavku 132. člena. Lahko bi ga šteli za eno temeljnih načel, saj s tem, da prispeva k enotni razlagi prava, zagotavlja občanom pravno varnost.

V zadnjem času, ko so tako v ospredju vsa vprašanja odnosov med federacijo in republikami in ko lahko opazimo močno tendenco krepitve pristojnosti republik, pa se zdi, da smo v skladu s temi tendencami in pod njihovim vplivom načelo enotnosti, sodstva nekako zanemarili. Sklep seje komisije skupščine SRS za pravosodje, odbora za pravosodje republiškega zbora, delovne skupine ustavne komisije ter podkomisije za revizijo zakonodaje je namreč tak, da naj bi »določilo o enotnosti sodstva iz ustave sploh izpustili ali pa točno opredelili, da pomeni to le enotnost v načelih«. (»Delo«, 20. novembra 1970.) Ta sklep je plod ugotovitve, da pomeni načelo enotnosti sodstva enako možnost uresničevanja sodnega varstva pred vsemi sodišči v Jugoslaviji, ne pa morda enotne organizacije sodstva.

Po mnenju udeležencev na seji naj bi bila nujna posledica tega, da bi se vsi sodni postopki, vstevši redna pravna sredstva in večino izrednih, končali v republikah, tj., republiška vrhovna sodišča bi bila zadnja instanca. Vrhovno sodišče Jugoslavije naj bi obdržalo le nekaj manjših, taksativno naštetih pristojnosti.

Vsekakor se moramo strinjati s tem, da za uresničitev enakosti sodnega varstva zadostuje enotnost v načelih. Toda ali je mogoče to doseči brez — vsaj delno — enotne organizacije? Zato mislim, da lahko upravičeno dvomimo o ustreznosti in koristnosti takega koncepta našega pravosodnega sistema. Za predlagano spremembo predlagatelji niso navedli drugega argumenta razen tega, da bi se moral »proces nadaljnje krepitve državnosti in suverenosti republik odraziti tudi na področju pristojnosti sodišč v federaciji in v republikah«. Pridružili so se torej akciji za zmanjševanje vloge federacije in njenih organov, ki jo lahko v zadnjem času opažamo na vseh področjih našega življenja. Čeprav je v večini primerov širjenje oblasti republik gotovo primerno in pravilno, pa ne gre s tem načelom operirati avtomatično in ga poskušati uporabiti na vseh področjih. Predlagana reorganizacija pravosodja bi lahko imela tudi negativne posledice za pravno varnost v Jugoslaviji.

Kaj pomeni to, da bi v vseh primerih na zadnji stopnji odločala republiška vrhovna sodišča? Pomeni možnost, da bi se isti predpis pri raznih jugoslovanskih sodiščih tolmačil različno, tako da bi bilo sodno varstvo občana odvisno od tega, v kateri republici bi ga iskal. V tem trenutku je npr. v jugoslovanski sodni praksi sporno priznavanje nadomestila zaradi nepremoženjske škode. Predpisov o tem ni in zato sodišča

niso vezana na nič. Ali je združljiv z enotnim pravnim sistemom in z enotno družbenoekonomsko ureditvijo položaj, da bi sodišča v nekaterih republikah tako odškodnino priznavala, drugje pa ne, ali da bi jo različno odmerjala? Ustno sklenjeno, a že spolnjeno pogodbo o prenosu nepremičnin nekatera naša sodišča priznavajo za veljavno, s tem da smiselno razlagajo predpis, ki zahteva pismeno obliko. Ali je mogoče glede tega vprašanja dopustiti neenak položaj?

Enotnosti sodnega varstva vrhovno sodišče Jugoslavije ne bi moglo zagotavljati le s sprejemanjem neobveznih pravnih mnenj, zato je nujno, da ima možnost odločati v konkretnih primerih. Predlagana reforma pomeni nevarnost, da bi v Jugoslaviji spet nastalo 6 pravnih področij, kot smo jih imeli pred vojno. Da to ni v skladu z načelom enakosti državljanov pred sodišči, ni treba posebej poudarjati. Povečevanje vloge republik je vsekakor pomembna in koristna politična akcija, vendar bi moral biti položaj občanov v celi Jugoslaviji, vsaj na tako občutljivem področju, kot je sodno varstvo, enak. Tega pa se ne da doseči le s spoštovanjem, istih načel, ampak mora skupen organ ta načela tudi uresničevati. Če je potrebna različna ureditev po republikah, jim povečajmo zakonodajno pristojnost, če pa že imamo skupne zakone, jih tudi izvršujmo vsi enako. Kolikor pa predlagana rešitev ni sprejemljiva, bo treba na drugačen način zagotoviti tisto, kar bi lahko imenovali enak položaj občanov glede na sodno varstvo.

M. ILEŠIČ

»Študijske delegacije«

Navadili smo se že na različne oblike in izraze komuniciranja v meddržavnih odnosih. Sredstva množičnega obveščanja nas vsak dan zasipajo z različnimi vestmi te vrste. Tako je postala splošna last večine človeštva tudi zavest o pomenu, ki ga imajo za usodo miru v svetu, narodov in človeka kot posameznika v današnjem svetu **srečanja** najvišjih predstavnikov držav: predsednikov republik, kraljev, cesarjev, predstavnikov vlad, parlamentarnih delegacij, zunanjih ministrov, vojaških delegacij. Navadili smo se tudi na to, da tako imenovani (svetovni, nacionalni, lokalni) javnosti o teh srečanjih vsaj nekaj časa niso dostopne vse informacije. Priučili smo se razbirati bistvo dogodkov iz skopih uradnih sporočil, tiskovnih konferenc, poluradnih komentarjev, pa tudi iz zapisov najbolj prodornih žurnalistov. Če imamo srečo (in to se večkrat zgodi), nekaj desetletij ali samo desetletje pozneje prebiramo spomine nekdanjih državnikov in si vsaj za preteklost sliko dogajan izpopolnimo.

Drugače kot skoraj pri večini držav je med državami t. i. socialističnega tabora (pravilneje: varšavskega pakta) v navadi izmenjava tako imenovanih **državno-partijskih delegacij**. Za ta srečanja pa je tipično, da so informacije še veliko bolj skope. Srečanj pogostokrat vnaprej javno ne napovejo, o njih ni uradnih sporočil ali minejo brez tiskovnih konferenc. Ta srečanja obdaja nekakšna skrivnostnost, celo mističnost, kar je seveda glede na Leninova stališča o odpravi tajne diplomacije že samo

po sebi zelo dvomljivo. Mimo tega pa so postale v odnosih med komunističnimi partijami (partijami na oblasti, pa tudi partijami, ki niso na oblasti) običajne tudi izmenjave tako imenovanih študijskih delegacij. O tem beremo v tisku kratka sporočila: Dne X bo obiskala Jugoslavijo študijska delegacija KP Romunije. V ponedeljek ... je bila v Kranju in se pogovarjala z člani delovnega kolektiva Y študijska delegacija KP Sovjetske zveze. Študijska delegacija ZK Jugoslavije v sestavi ... bo odšla v Francijo na povabilo KP Francije itn. Če imamo posebno srečo, lahko v TV vidimo še fotografije različnih partijskih funkcionarjev in preberemo npr.: gostje so se zanimali za delovanje samoupravljanja, za vlogo demokratičnega centralizma v ZKJ, za spremembe v političnem sistemu ...

Vsakemu poprečno razgledanemu državljanu (ne glede na to, ali je član ZKS) pri nas je znano, da odnosi med komunističnimi partijami v svetu danes niso idealni, da obstajajo razlike v mnogih pogledih. Ve tudi, da ima vodstvo KP SZ npr. še vedno zelo kritične poglede na našo samoupravno pot v socializem in da so od časa do časa na vrsti tudi obtožbe na naš račun, ohladitve in otoplitve v odnosih. Znano mu je tudi, da mnoge zahodne komunistične partije z velikim zanimanjem, s spoštovanjem, pa tudi s kritičnimi pripombami spremljajo »jugoslovansko pot v socializem«. Iz teh razlogov, pa tudi zaradi **odgovornosti pred članstvom ZKJ in celotno javnostjo**, so po mojem mnenju v zvezi s študijskimi delegacijami nekatera odprta vprašanja:

1. Kateri razlogi pri nas navajajo dajalce in usmerjevalce informacij o medpartijskih stikih k temu, da določajo tako standardizirano, uniformirano in skopo količino informacij o tem, upoštevajoč, da prav vsega ni mogoče objaviti, da pa bi bilo lahko teh informacij precej več.

2. Zakaj je potrebno javnosti prikrivati v načelu znane razlike med nami in komunističnimi partijami vzhodnoevropskih držav? Zakaj bi ne bilo mogoče npr. objaviti argumentov, s katerimi člani naše strani pojasnjujejo članom sovjetske študijske delegacije ob njihovih »pomislekih« o samoupravljanju?

3. Zakaj bi lahko škodovalo ugledu ZKJ in našemu delu, če bi objavljali tako pozitivne kakor tudi morebitne negativne pripombe in opazovanja npr. članov študijske delegacije KP Italije, Francije, Španije, Belgije?

4. S študijskimi delegacijami se ponavadi ukvarjajo vodilni člani ZKJ in ZK republik in pokrajin in odgovoren strokovni aparat centralnih komitejev, kar je razumljivo. Ni pa razumljivo, da je članstvo ZKJ in ZK republik in pokrajin (če presojam to po slovenski praksi) dejansko razdeljeno v različne kategorije glede dobivanja informacij o tem. Če že menimo, da »partijske stvari« pri nas ne zanimajo vedno tudi, recimo, »nepartijske javnosti«, potem bi morala biti z vsebino medpartijskih stikov seznanjena vsaj »partijska javnost«, saj ima član ZK pravico biti obveščen o vsem, kar se dogaja v Zvezi komunistov. V nasprotju z vsem, kar smo v partijskih dokumentih zapisali, je praksa, da je v Zvezi komunistov Slovenije samo ožji vodilni krog obveščen o vsem, velika večina pa je prepuščena sami sebi.

Dokler me ne bodo prepričali o nasprotnem, mislim, da je dosedanja praksa obveščanja o medpartijskih stikih in razgovorih neustrezna in v nasprotju s tistim, kar se v uradnih dokumentih neprestano poudarja, namreč da mora biti v delo ZK dejavno vključen, s pravicami in dolžnostmi, vsak član.

Z. ROTER

Ekonomika zavodov kot veja ekonomske znanosti

Naša družba potroši precejšnja sredstva za tako imenovane družbene službe. Ta sredstva družba zbira večidel v obliki davkov in prispevkov v proračune družbenopolitičnih skupnosti ali pa kar neposredno z različnimi družbenimi skladi (npr. sklad za zdravstveno zavarovanje) in jih potem po določenih merilih dodeljuje zavodom, ki te družbene službe opravljajo.

V področje družbenih služb spadajo predvsem dejavnosti, ki se ukvarjajo z vzgojo in izobraževanjem, s kulturo, z zdravstvenim in socialnim varstvom. S temi dejavnostmi pa se ukvarjajo posebne delovne organizacije, ki jih imenujemo zavode.

V zadnjem času pa slišimo v našem časopisju vse pogosteje in glasneje pozive: razbremenite gospodarstvo. Smisel tega je: zmanjšajte prispevke gospodarstva za družbene službe, če hočete, da bo gospodarstvo napredovalo in da bo konkurenčno sposobno na mednarodnem trgu.

Po drugi strani pa zasledimo v strokovni literaturi in časopisih nenehna opozorila: zdravstvo potrebuje sodobnejše bolnišnice; izobraževanje je neposredna gospodarska investicija, in še več, ta investicija spada med najbolj rentabilne.

Logičen sklep tega je bil: zahtevajmo več naložb v šolstvo, kar v končni liniji zopet pomeni še bolj obremenjevati gospodarstvo.

Gornji nasprutojoči si tezi kažeta, da se naša družba vrti v začaranem krogu, iz katerega ne najdemo rešitve.

Ne bi se želeli spuščati v vprašanje, ali naša družba daje za družbene službe preveč ali premalo; to je pač politična ocena glede na določene potrebe in možnosti v določenem kraju in času. Pač pa bi v tem članku hotel opozoriti na neko drugo vprašanje, in sicer, ali naša družba denar, ki ga namenja za družbene službe, izkoristi kar najbolj racionalno. Z drugimi besedami, ali ne bi mogli s sredstvi, ki so nam na razpolago za zdravstvo, izobraževanje in kulturo, dosegati boljše uspehe. Tako na primer znanost še ni dokumentirano odgovorila, ali dajemo od sredstev za zdravstvo preveč za kurativo in premalo za preventivo oziroma ali ne bi s cenejšo preventivo lahko zmanjšali velikih izdatkov, ki jih imamo z zdravljenjem.

Na področju izobraževanja bodejo v oči nekatera dejstva. Kljub obveznemu osnovnošolskemu izobraževanju še vedno polovica zaposlenih v Sloveniji nima potrebne popolne osnovnošolske izobrazbe. Od otrok, ki zdaj obiskujejo šole, jih ponavlja razrede 13%, medtem ko v ČSSR le 3%. Več kot tretjina šoloobveznih otrok ne konča osnovne šole v rednem roku.

Vzemimo npr. samo to možnost, da bi znižali odstotek osipa v šoli, in že bi znižali potrebe za osnovne šole celo do 10%. Ali niso to ogromna sredstva?!

Če hočemo te probleme reševati, potem se mora pač kdo z njimi ukvarjati. Toda kdo se ukvarja z ekonomiko izobraževanja nasploh in z ekonomiko izobraževalnega zavoda posebej? Verjetno bi se te probleme

splačalo proučiti in reševati. Pomislimo samo na to, da dajo nekatere občine skoraj polovico sredstev svojih proračunov za šolstvo. Nihče pa se ne ukvarja z vprašanjem, kako se ta sredstva porabljajo.

Po statutih šolskih zavodov šole odloča o finančnih sredstvih zavoda ravnatelj v okviru sklepov sveta šole. Res je, da svet šole sprejme finančni načrt in zaključni račun, vendar praviloma v praksi svet bistveno ne spreminja predloga, ki mu ga predloži upravni vodja zavoda, tj. ravnatelj.

Za ravnatelja srednje šole pa se na primer zahteva, da mora izpolnjevati pogoje za učitelja srednje šole, imeti visoko izobrazbo in vsaj pet let vzgojnoizobraževalne prakse (glej čl. 56 republiškega zakona o srednjem šolstvu). Ne trdim, da bi moral ravnatelj šole, ki je obenem pedagoški vodja, imeti tudi znanje v zvezi z ekonomskim vodenjem zavoda, trdim pa, da bi se moral na zavodu, pa tudi zunaj njega, s temi vprašanji posebej ukvarjati kdo, ki je za to strokovno kvalificiran.

Čas bi bil, da bi nehali govoriti o tem, da zavodi družbenih služb trošijo družbena sredstva (potrošnja). Treba bi bilo bolj poudariti, kako zavodi gospodarijo s sredstvi, ki jim jih družba daje za določene naloge. Skratka, proučevati, ali tudi zavodi dosegajo optimalne rezultate s čim manjšo porabo truda in sredstev.

Zato menim, da bi se tudi ekonomska znanost morala čimbolj specializirati. Tako kakor se je v zadnjem času začela uveljavljati ne samo narodna ekonomija in ekonomika, temveč tudi ekonomika podjetja, bi morali začeti proučevati tudi ekonomiko zavoda, iziroma še bolj specialno: ekonomiko zdravstvenega zavoda, ekonomiko vzgojnoizobraževalnega zavoda itd.

Zakaj bi bile potrebne tako specializirane znanosti? Menim, da bi se z ekonomiko vzgojnoizobraževalnega zavoda lahko ukvarjal samo strokovnjak ali skupina strokovnjakov, ki bi bila usposobljena tako na področju ekonomskih ved kot na področju vzgoje in izobraževanja. Isto seveda velja tudi za zavode drugih področij družbenih služb.

Prav tako bi bilo potrebno, da bi od ravnatelja zavoda ali vsaj od njegovega pomočnika nujno zahtevali, da bi poznal ekonomiko zavoda. Le v tem primeru bi izsledke ekonomike zavoda znanosti tudi praktično uporabljali in bi rodili praktične sadove.

Prepričan sem, da bi s takimi prijemi precejšnja sredstva, ki jih družba daje za šolstvo, zdravstvo in druge družbene službe, lahko rodila mnogo boljše sadove, kot jih dajejo danes.

J. HUMAR

Izziv »Manifestu«

Menda je ta svet vsak dan polnejši deklaracij, izjav, protestov, resolucij, priporočil, pogodb, apelov in ... manifestov vsakogar in vseh vrst. Drz-nem si domnevati, da je v te oblike vezanih stavkov in odstavkov toliko več, kolikor bolj je (ali pa se vsaj počuti) človek nemočan v svetu so-cialnih odnosov, v katerem biva in ki ga doživlja.

Marko Švabič nam je v Problemi — Magazin št. 94, oktober 1970, ponudil svoj manifest o komunizmu, za katerega sam pravi, da »je im-proviziran, zato kritik in polemičnih pripomb pričakujem in se zanje na-prej najlepše zahvaljujem...« Kar odkrito povem, da sem se znašel v zadregi, ko sem ga prebral. Improvizacija v izdelavi je tolikšna, da z marsikatero od dvajsetih točk, kolikor jih Manifest ima, nisem vedel, kaj početi. V zadregi pa sem še zdaj, ker kljub apelu h kritiki in polemičnim pripombam M. Švabič praktično zapira usta in odvzema pero vsem ti-stim, ki ne sprejemajo kriterija njegove kritike in polemike, namreč kri-terija, da je kritika možna le v obliki dopolnitve (»Manifest je dopolnit-vam odprt...«), kar razumem tako, da osnovne koncepcije ni mogoče kritizirati. M. Švabič nas namreč nedvoumno posvari: **»Razbijaške in zlo-namerne kritike so kontrarevolucionarne in se bodo kot take pomnile.«** Moja zadrega je tudi zaradi grožnje, da bo moja kritika pomnjena. In kaj bo potem?

Ena od Švabičevih osti je uperjena zoper tiste komuniste, komuni-stične partije ali gibanja, ki v današnjem trenutku, recimo, poudarjajo narod, narodnost, narodno emancipacijo, pomen narodnega okvira. Da ne bo kakih dvomov, navajam M. Švabiča:

»Krščanstvo in narodnjakarstvo imata kajsi masla na glavi od fa-šizma do rasizma — in vse vmes je polje teh dveh podjetij.«

»Kdo so, ki nacionalnost postavljajo nad breznacionalni ljudski ko-munizem? Ki so s svojim nacionalizmom kopači groba vsemu, v prvi vrsti ljudstvu?«

»Komunist je nad nacionalnostjo, predvsem pa je brez narodnosti, še več bom rekel: tudi internacionalnost ni komunistova narodnost. Niti ni njegova nacionalnost človeštvo.«

»Živeli komunisti, ki je v nas moč in nekaj tistega slastnega, ko ne pišemo (v formularje za uradne dokumente ali pa v pesmice) in ne re-čemo, da smo Rus, Kitajec, Nемеc, Slovenec, Jugoslovan!«

»Dol s kvazi komunističnimi strankami, partijami, zvezami in krožki, ki so IZ POLITIČNE, DRUŽBENE IN REVOLUCIONARNE impo-tentnosti narod (nacionalnost) postavili nad prvobitne cilje komunistične revolucije! Cilj komunistične revolucije je vendar komunizem, ki mu je nacionalnost nekaj tujega, kot mu je tuja Država! Ki so se spajdašili s Preteklostjo in skurbali s kontrarevolucijo. Nacional-komunizem je na-cional-fašizem in kot tak protinaraven ter umetno ustvarjen kompromis, pretežka zgradba na steklenih temeljih naroda-reakcije.«

»Ne dovolimo kvazikomunistom sežgati komunizma na oltarju Na-roda!«

»Živela oblast komunističnega centralizma: več ko bo komunistov, bolj bo porazgubljena teža centralizma, nekoč pa bo centralizem v polni zavesti docela izginil, in to bo nagrada komunizma vsemu človeštvu.«

Predstavljena manifestna stališča so jasna in izoblikovana brez slehernega slepomišenja. Ker seveda nihče, tudi M. Švabič ne, ne visi v zraku ali celo v brezračnem prostoru, marveč živi v konkretnem času in prostoru, bi lahko njegov upor zoper narodnostno razumeli tudi kot njegov odnos do aktualnih razprav in odločitev o preureditvi jugoslovanske federacije, pri čemer ima, kakor vemo, enakopravnost naroda, narodnega jezika, narodne ekonomije itn. osrednje mesto, kakor pravijo sklepi prve konference Zveze komunistov Jugoslavije (31. okt. 1970): »Polna nacionalna enakopravnost in nacionalna suverenost predstavljata izhodiščne osnove nadaljnje izgradnje samoupravne federacije. V življenjskih vprašanjih, od katerih je odvisna enotnost samoupravne, socialistične, neuvrščene Jugoslavije, je potrebno soglasje vseh republik in pokrajin. To vprašanje je potrebno precizirati tudi z ustavo.« »Zveza komunistov podarja, da mora reforma političnega sistema in v tem okviru spremembe v funkcijah federacije, voditi h krejitvi naše socialistične skupnosti na osnovah polne nacionalne enakopravnosti, brastvu in enotnosti naših narodov in narodnosti.« — Nisem navajal teh odstavkov iz sklepov konference ZKJ zato, da bi mahal z njimi pred Švabičevim nosom. Storil sem to zato, da bi lahko ugotovili popolno neskladje med dvema stališčema. M. Švabič ima seveda do svojega stališča popolno pravico, kakor jo ima tudi npr. beograjski Student, ki objavlja podobne sestavke, od katerih je npr. zanimanja vreden tisti z naslovom »Jedno društvo ili šest društava« dr. R. Pavičevića (Student, 19. jan. 1971), v katerem ocenjuje predvidene spremembe (»neka sedanja stremljenja«) v federaciji kot težnjo h konfederacij, ki bi pri nas »najverjetneje predstavljala zadnjo stopnico in ostanek dosedanje enotnosti na poti k popolnemu razkroju.«

M. Švabiča pa bi želel vprašati tole:

1. Na temelju katerih dosedanjih dokumentov mednarodnega komunističnega gibanja izvaja svoje sklepe o breznacionalnosti komunistov in o narodih kot reakcionarnih tvorbah?

2. Katere so tiste »kvazi komunistične« stranke, partije in krožki, ki so narod (nacionalnost) postavili nad prvobitne cilje komunistične revolucije in sežigajo komunizem na oltarju Naroda?

3. Zakaj vidi v **sedanjem** narodnostnem opredeljevanju komunistov kontrarevolucionarno dejanje?

4. Zakaj neko eventualno stanje v prihodnosti (o čemer pa lahko samo ugibamo) želi po vsej sili presaditi kar v sedanost, v kateri imajo veliko in progresivno vlogo tudi svobodni in suvereni narodi, kar je nesporno empirično dejstvo?

Kar mene tiče, **zdaj** ne bi želel živeti pod oblastjo »komunističnega centralizma« za nobeno ceno. Nekaj časa smo, vsaj nekatere generacije, pod tako oblastjo živeli in imajo s tem grenke izkušnje. Upam tudi, da M. Švabič ne bo deležen teh blagodati. Če bi bil, bi mu bilo verjetno namah žal. Vse to sem napisal navzlic verjetnosti, da bo moja kritika kot »razbijaška in zlonamerna« še »pomnjena«. Ne bojim se tega pomnjenja!

Z. ROTER

Moj pogled na svet

LEHEI

Sredi mene je zajokala, pa bi rada, da se nasmehne. Smejala sem se, krohotala sem se na ves glas, pa je nisem mogla prevpiti. Ne utihni, Lehei, ne utihni še tako kmalu. Ne utihni, dokler sem še mlada in polna moči, dokler sem še pripravljena položiti svoje življenje na tvoj žrtvenik. Poj, Lehei!

Otroci so stali v dolgi vrsti in vihali rokave, če so srajce sploh imeli. Tu in tam si je kateri s slino skušal očistiti umazano roko. Postarani zdravnik in njegov mlajši asistent sta delala kot stroja. Cepila sta otroke, črna medicinka pa je menjavala injekcijske igle in si brisala pot. Asistent je prijel za roko drobno dekletce in njene žareče oči so ga tako pritegnile, da si jo je ogledal.

»Hm, čez nekaj let ne bo slaba«, je zinil in nato prasn timer smeh. Črna medicinka je dvignila glavo. Stari zdravnik se je zdrznil, rekel pa ni nič. Otroci so stopili iz vrste, da bi videli, zakaj je beli mož tako vesel.

Dekličina roka je zatrepetala v moževi šapi. Nenadoma se mu je iztrgala in ga udarila v obraz. S sovražnim bleskom v očeh je zakričala: »Taka bom čez nekaj let!« Udarila ga je enkrat in še enkrat. Medicinka je kriknila: »Lehei!« Deklica je za trenutek skrila obraz v dlani, ko pa jo je stari zdravnik hotel pobožati, se je obrnila in zbežala. Asistent se je presenečeno ozrl v domačinko. »Lehei«, je ta zamrmrala in zanjo je bil razgovor končan.

Lehei zadnje čase ni več toliko jokala, zato pa so dobivale njene velike črne oči vse bolj čuden blesk. Upor v njej je prepraščal drobno telesce... Beli človek jo je zadel v živo. Kaj je vedel, da njena mati iz dneva v dan prodaja svoje telo, da lahko z Lehei živita? Gledala je, kako poželjive roke ščipljejo in gladijo materine prsi, kako ji trgajo obleko s telesa, kako jo hočejo zgnesti in zdrobiti, kako se zobje zajedajo v njena ramena... Poslušala je njene krike in zadovoljno sopenje klientov. In potem... gnusni bankovci, zeleni, rdeči, modri... Zanje je mati kupila sadje in sojo. Kadar je Lehei lupila banano, se ji je zdelo, da trga z matere obleko, kadar so njeni beli zobje zagrizli v sladko meso, je zaslišala njene krike. In zato je Lehei jokala. Toda zadnje čase ni več toliko...

To je zgodba, zgodbica, čudna za nas, a vsakdanja za ljudi, ki jih lakota, ponižanje in smrt dan za dnem grabijo za vratove. Vzela sem deklinino ime, njen jok, ki zadnje čase ni več jok, in njene iskrive oči. Prikazala se je nekega dne, sama ne vem, kakaj in kako. Zameglila je moj

pogled na svet, trka na moje možgane in me prepričuje. Povsod mi sledi, nobene reči ne morem napraviti, ne da bi jo pogledala v obraz in videla, kaj misli.

Danes imava delo, Lehei. Napisali bova pismo, pismo, v katerem bom skušala spoznati sebe in tebe. Nekdo je vprašal, kakšen je svet v mojih očeh. Toda zakaj mi ne gre izpod peresa? Svet takšen, drugačen, za ene samo grd, za druge samo lep, za tretje nekaj vmesnega. Vsakdanje frazarjenje! Kdo bi mogel zajeti vso človeško fantazijo, sanje, želje? Kdo bi jim mogel dati tisto pravo, resnično globino, ki je tako nepojmljiva? Umetnik? Filozof? Preprost človek? Ne vem. Glej, zakaj nisem z velikimi črkami napisala: Svet je lep, svet je čudovit, svet je napreden, hočem ga užiti... Zakaj ne morem povedati nič lepega, nič dobrega? Zakaj ne pišem o raketah, o presajanju src, o elektronskih računalnikih? Vse to je prihodnost tega našega sveta, pravijo, to je njegov sijaj in sreča. Res.

Na svet se vedno gleda skozi očala. Ležiš v blatu, nad teboj hrumi letalo in strojnica išče tvoje telo. Sediš za obloženo mizo na banketu, okoli tebe je veselje in nekdo ti nazdravlja s šampanjcem v brušeni čaši. Kakšen je tvoj pogled na svet? Kakšen je svet v tvojih očeh?

Ne pišem kot državljanka, ki je ali bi morala biti vesela in zadovoljna. Pišem kot človek s tega sveta, ki je danes vse premajhen, da bi ga lahko preprosto delili. Morda je v mojih očeh lepa dolina, kjer živi babica preprosto življenje, toda ves svet — ne! Zakaj človek prav takrat, ko so drugi prepričani, da ti nič ne manjka, prične premišljevat? Zave se, da ni sam na svetu in da je lahko srečen le skupaj z drugimi. Ali izvira to iz spoznanja, da bi lahko tisti, ki niso srečni, njegovo srečo omajali, ali je nesrečen preprosto zato, ker oni njegove sreče sploh ne dojemajo?

Vsakogar nekaj grize in razjeda, kaj nizkotnega, kaj plemenitega, kaj običajnega... nekaj pa vedno. Mojemu črvu je ime Lehei, lahko bi mu bilo tudi kako drugače, toda to ni pomembno. Pravijo, da imajo ljudje svoj drugi jaz. Tisti jaz je dober, srčna kri ga napaja. Vest... Dva jaza se med seboj bojujeta in včasih drugi zmaga. Takrat se človek počuti tako srečnega... Le redki so tisti, ki se ravnajo po svoji notranji podobi. Kako jim pravimo? Tega ne vem, vem pa, da jim ni nikoli žal. Le kje so vzeli toliko moči in poguma? Če si ti, Lehei, moj drugi jaz, potem ne smeš umreti, ne zdaj, ne potem, ko bom stara. Ne beži pred menoj, daj mi roko, poljubi me, če te ni sram. Glej, tudi jaz frazarim, a kaj sem storila zate? Popisala sem goro papirja, vse večere sem si razbijala glavo, da bi te opisala, kakor te občutim. Se mi je posrečilo? Ti bom kaj koristila?

Moje oči gledajo samo srečo in napredek. Toda srce ni beležka, v katero bi pogled zapisoval togo sliko. Grenka spoznanja se skrivajo pod lepo utvaro. Kako moreš živeti lepo in brezskrbno, če je tvoja sreča otoček v morju gorja? Zakaj ne bi delili, Lehei? Ti meni nekaj tvojega življenja, jaz tebi nekaj svojega. Pa bi bila moja sreča tudi tvoja? Tegobe, ki jih prenašaš ti na svojih drobnih ramenih, bi me najbrž pritisnile k tlom. In veš, da si včasih domišljam, kako hudo mi je na svetu? Glejte, kaj nam je dala mati narava: naredila nas je za ljudi, da bi mi napravili še kaj več. In smo? Da, na eni strani silimo v nebo, na drugi pa nazaj k zverem. Po krvi gazimo, po truplih se vzpenjamo kvišku, da lahko rečemo: odkrili smo nekaj novega, čudovitega in fantastičnega... Med

seboj se grizemo kot volkovi, drug drugega se bojimo in sovražimo, vse skupaj pa ovijamo v zastor humanosti. Tam nekje na svetu zija velik prepad. Kdo ve, na katerem bregu sem, ali sem morda na njegovem dnu? Dolge so poti, a pot do človeka je najdaljša. Gledaš mu v oči, stiskaš mu roko, toda med njim in teboj zija razpoka ali pa stoji neviden zid.

Glej, Lehei, reveži silijo v mesta, da bi vsaj malo okusili njihov sijaj, bogataši hodijo na deželo in se predajajo kmečki romantiki. Ni to nesmisel? Ne bi bilo bolje, ko revež ne bi bil več revež in bogataš ne bogataš, da bi imela oba oboje in da bi se oba veselila življenja? Tako prvi umira v revščini, drugi v dolgočasju in drug drugega smrtno sovražita. Zelo preprosta in površna filozofija, je pa v njej veliko grozne resnice. Vidiš, Lehei, teoretično obstaja sistem, kjer so si ljudje enaki — komunizem. Tam ti ne bi potrebovala mene in ne jaz tebe, ker bi bili obe srečni in obe eno. Toda kje je še to... Kdaj bo človeštvo tako človeško, da bo sposobno teorijo spremeniti v prakso? Kdaj? Šele takrat, deklica moja, se bo začela zgodovina ljudi. To danes je le prazgodovina. Toda ali se ne bomo prej pobili med seboj? Velik pretres bi bil potreben svetu. Za velika dejanja je treba velikih ljudi, ti pa so veliki le takrat, če se ljubijo, spoštujejo, če imajo zdrave nazore in pogum. V vojno se lahko zaplete vsak tepec, z bičem in denarjem lahko napravi veliko gorja. Toda za kako dolgo? Le za toliko časa, dokler ti, Lehei, ne boš zrasla, dokler ne bodo zrasli tvoji bratje in sestre, dokler si ne bomo vsi skupaj stisnili rok. Nikar me ne glej tako, Lehei. Misliš, da ne morem razumeti? Praviš, da nekateri ljudje pomagajo drugim le zato, da si pridobijo slavo in ugled in da imajo od tega koristi. Žal, res je, toda tudi taki ljudje so, ki jim pomeni smehljan na objokanem otroškem obrazu, zadovoljen izraz izmozganega starca, zdravje, znanje in pogum človeka mnogo več kot vsa slava in bogastvo na svetu. Mi, mladi, moramo spremeniti svet, čeprav to ne bo lahko. Če ne bi verjela, se ti, Lehei, ne bi nikdar rodila v moji zavesti. Videla in občutila sem te nekoč in rotila sem te, da me pustiš pri miru, zdaj pa te prosim, da ostaneš... za vedno.

Toda tudi drugi so jo videli, morda ni bila čisto tako kot moja Lehei, toda bila je. In spraševali so se: Kdo je, kaj jo je prineslo? Potres? Povodenj? Hajka? Ne vemo. Tu je pač, majhna, drobcena, z zlepljenimi črnimi lasmi in z razpokanimi ustnicami. Ogrnjena je v kos starega platna, prsti na bosih nogah so obtolčeni in okrvavljeni. Velike žive žareče oči priklenejo nase vsak pogled, vsakogar omrežijo, da mora hočeš nočeš priznati: »Tu si, Lehei, tu si, vidim te.« Nihče pa si ne upa vprašati: »Kaj delaš med nami, mala, črna Lehei? Kaj te je prineslo? Mi tu vendar nismo lačni... Mi se ne borimo... Hočeš kruha, Lehei? Ti prinesemo staro krilce, ki so ga otroci že prerasli? Oh, ti reva uboga, ti Lehei, le kje si se vzela?« Ne, nihče si ji tega ne upa reči, nihče se ji ne upa dati miloščine. Lehei rase in vzela si bo, kar ji gre.

Naj nadaljujem zgodbo o tisti Lehei, katere mati prodaja svoje telo? Nekega dne je zabredla v močvirje. Ljudje so jo klicali nazaj, skušali so jo zadržati, pa ni ubogala. Bredla je in prepevala nerazumljivo pesem s čudno melodijo in čudnim napevom. Močvirje je prostrano in konca mu ni videti. Vrne se, Lehei! Toda ona je bredla in zdelo se je, kot da jo blato noče požreti. Njena pesem je postajala vse glasnejša...

Nekje daleč drži čez močvirje velik, trden most. Obidi ga, nikar ne zlezi nanj. Če ne boš hodila po njem tako, kot bodo oni hoteli, te

bodo vrgli nazaj v blato. Ta most je blesk nad umazanijo. Obrni se proti soncu, veliko in rdeče vzhaja na obzorju. Nekje, Lehei, je trdno obrežje, nekje morajo biti trdna tla in tja pojdi, deklica. Na tvojih laseh, Lehei, se poigravajo sončni žarki, tvoja pesem odmeva vse jasneje in glasneje in ljudje jo slišijo, morajo jo slišati. Še dolga, dolga pot je pred teboj. Obiti boš morala ves svet. Na vsako srce boš morala trkati, vsakomur boš morala peti, dokler ne bodo razumeli tvoje pesmi. Toda ti se smehljaš, mlada si, polna moči in vere, da boš potem, ko bo potovanja konec, dvignila plamenico in sežgala človeški nič v prah in pepel. Kdo si, deklica, ki si se rodila v meni, ki si že rojena v mnogih ljudeh? Boš vzdržala? Boš izbistrila moje kalne oči? Ti, Lehei, veš, kaj je čista ljubezen, ljubezen do bližnjega, do vseh. Nauči mene in vse ljudi te ljubezni. Toda ali se je je mogoče naučiti? Je možna le v danih okoliščinah, se je rodila skupaj s človekom?

In zdaj, na koncu, sprašujem v svojem in tvojem imenu, Lehei: kaj delate, dragi gospodje, ki se imate za izbrance ljudstva, v svojih predsedniških in poslanskih naslonjačih v organizacijah miru in na čelu dežel? Kje so tiste lepe, zveneče napisane reči, ki jih skrbno skrivate v svojih trezorjih in ki bi naj zasvetile v zgodovini kot vrhunec človeške solidarnosti, pravičnosti in poštenosti?

Kmalu bo jutro, dani se že in jaz končujem. Lahko noč, Lehei, malo spanca še moram ujeti. Zjutraj bova oddali to pismo. Morda ga bodo razumeli. Morda.

Radomir Lukić

**Formalizem
v sociologiji**

Pred nami je nova knjiga profesorja Radomira Lukića z naslovom »Formalizam u sociologiji« (izd. »Prosveta«, Beograd, 1969, str. 214, v cirilici). Že iz naslova je razvidno, da pisec obravnava posebno smer v sociologiji, tako imenovano formalno sociologijo, za katero je temeljna splošna značilnost, da pri proučevanju družbe oziroma družbenih pojavov jemlje za izhodiščni zorni kot pojem forme (oblike). Tako sta pri nas v približno istem času izšli kar dve deli s področja zgodovine socioloških teorij. V mislih imam namreč še tehtno delo profesorja Jožeta Goričarja z naslovom »Oris razvoja socioloških teorij«, v katerem pisec obravnava vse poglobitvene teoretične smeri v sociologiji od njene osamosvojitve v samostojno znanost do sodobnega funkcionalizma. Če poleg omenjenih dveh del upoštevamo še tista, ki so v zadnjih letih izšla v zbirki socioloških hrestomatij Maticе hrvatske v Zagrebu, lahko trdimo, da smo tudi pri proučevanju zgodovine socioloških teorij dosegli viden napredek, kar je nedvomno spodbudna ugotovitev, ki obeta še nadaljnji razmah sociološke teoretične misli pri nas.

Lukićeva knjiga vsebuje najprej uvodna razmišljanja o pojmu formalizma v sociologiji, nato pa zajema — po že splošno priznani

prikazi, recenzije

P

razdelitvi formalne sociologije — dva dela: v prvem delu pisec obravnava evropski, v drugem delu pa ameriški formalizem. Prikaz evropskega formalizma vsebuje poglavja o najbolj vidnih in značilnih predstavnikih te sociološke smeri v evropskem prostoru. To so: Ferdinand Tönnies, Georg Simmel, Alfred Vierkandt, Leopold von Wiese, Eugène Dupréel. V zadnjem poglavju tega dela pa pisec krajše obravnava nekaj tistih pomembnejših sociologov, pri katerih — po njegovem mnenju — obstajajo nekateri elementi formalizma (Emile Durkheim, Max Weber, Georges Gurvitch). V drugem delu, ki se nanaša na ameriški formalizem, obravnava pisec v posebnem poglavju le Edwarda Allswortha Rossa, v skupnem poglavju pa je kratko orisal sociologe Roberta E. Parka, Pitirima A. Sorokina, Kimballa Younga in Talcotta Parsonsa. Čeprav je evropski formalizem nedvomno pomembnejši od ameriškega, pa vendar nekoliko preseneča očitno vsebinsko nesorazmerje pri orisu teh dveh glavnih tendenc v formalni sociologiji, kar bržkone upravičeno ustvarja vtis, da je pisec prikazal temeljne značilnosti v teorijah omenjenih ameriških sociologov (z izjemo Rossa) le bolj mimogrede in zato nekoliko preskromno. Avtor je svoje lastno besedilo končal s

krajšim poglavjem, v katerem daje svojo splošno oceno formalizma v sociologiji z nekaterimi sklepnimi ugotovitvami.

Nadaljevanje Lukičeve knjige (od 135. do 214. strani) vsebuje izbrane odlomke iz glavnih del najbolj značilnih predstavnikov sociološkega formalizma, in sicer Tönnies (»Občestvo in družba« in »Uvod v sociologijo«), Simmla (»Sociologija« in »Osnovna vprašanja sociologije«), Vierkandt (»Znanost o družbi«), von Wieseja (»Sistem obče sociologije«), Dupréela (»Obča sociologija«) in Rossa (»Načela sociologije«).

Čeprav je pretežni del knjige namenjen prikazu konceptov in teorij posameznih poglavitnih formalnih sociologov s kritično oceno in ustreznimi odlomki iz njihovih del, je treba posebej opozoriti na Lukičeva splošna razmišljanja o samem pojmu formalizma v sociologiji in o dejavnikih, ki so vplivali na ta pojav. V tem okviru izhaja pisec iz ugotovitve, da je formalna sociologija tista sociološka smer, ki meni, da sociologija kot posebna znanost proučuje družbene oblike; s tem pa se tudi razlikuje od vseh drugih družbenih znanosti, ki ne proučujejo oblik, marveč tisto, kar bi lahko — nasprotno od oblike — označili kot vsebino družbe oziroma družbenih pojavov. Zato se vprašanje o pojmu formalne sociologije v bistvu privaja na vprašanje o razlikovanju med družbeno obliko in družbeno vsebino. V tem pogledu se avtor ne strinja s splošno kritiko, ki dokazuje, da formalna sociologija ni mogoča, ker ni mogoče dejansko ločiti družbene oblike od vsebine, kajti tudi dva pojavi, ki sta dejansko nerazdružljiva, se lahko teoretično razlikujeta. Proučevati je treba torej tudi pojavnostne oblike, o njih izraziti ustrezne pojme in celo zakonitosti. Po avtorjevem mnenju pa bi morali to,

kar je formalna sociologija privzela kot izključni predmet sociološkega proučevanja, vključiti v okvir sociologije kot enotne znanosti o družbeni obliki in družbeni vsebini. Spričo velikih težav, ki nastopijo pri teoretičnem razlikovanju med družbeno obliko in vsebino, je sploh težko opredeliti razliko med formalno sociologijo in teoretično sociologijo, to je tisto sociologijo, ki posplošuje spoznanje o družbi in pri tem izhaja iz rezultatov proučevanja posameznih konkretnih družbenih pojavov, ki jih ugotavlja empirična sociologija. V zvezi s tem je Lukič opozoril na stališče, ki ga je izrazil von Wiese, da namreč lahko vsako teoretično sociologijo označimo za formalno sociologijo takrat, kadar opisuje in razvršča pojave, ne da bi jih pojasnjevala in ugotavljala ustrezne zakonitosti. Čeprav se Lukič s tem stališčem docela ne strinja, ker meni — tako kot Simmel — da v formalno sociologijo spada tudi ugotavljanje zakonitosti o družbenih oblikah, prevzema vendar osnovno misel o istovetnosti formalne in teoretične sociologije. To pa seveda z omejitvijo, da »celotne teoretične sociologije ne moremo reducirati na formalno sociologijo, razumljeno kot splošno empirično znanost o oblikah, zakaj očitno je, da mora teoretična sociologija obseči tudi znanost o ‚vsebini‘. Potemtakem bi bila tako razumljena formalna sociologija samo del teoretične (ali obče) sociologije, in sicer tisti njen del, ki proučuje družbene oblike, če se te lahko relativno jasno razlikujejo od družbene vsebine«. Lukičev osnovni pogled na vprašanje formalizma v sociologiji lahko izrazimo — če se ne motimo — z ugotovitvijo, da je proučevanje družbenih oblik potrebna in nujna sestavina občega teoretičnega in ustrezno tudi empiričnega proučevanja družbe oziro-

ma družbenih pojavov, da pa formalna sociologija, ki se je izključno ali vsaj pretežno ukvarjala s področjem družbenih oblik, ni prišla do ustrezne celovite znanstvene razlage. Ko izraža vrsto kritičnih pogledov na formalno sociologijo kot posebno sociološko smer, ji zato hkrati priznava, da je »jasno postavila zelo pomembne probleme sociologije, čeprav se z njenimi rešitvami teh problemov ne moremo strinjati«.

Ta trditve zahteva še dvoje pojasnil, da bi lahko bolje doumeli Lukićevo vrednotenje formalne sociologije. Prvo se nanaša na vprašanje samega postavljanja novih problemov, drugo pa na vprašanje kritične ocene glede znanstveno ustreznega reševanja teh problemov. Nedvomno že samo to, da so te probleme postavili, izraža zgodovinsko opredeljenost na neki razvojni stopnji sociološke misli; to opredeljenost pojasnjuje Lukič med drugim z znanim zakonom kontinuitete in diskontinuitete. Razvoj raznih smeri »vsebinskih« sociologij (bioloških, psiholoških, zgodovinskih in drugih) pa tudi velikansko delo pri zbiranju najrazličnejših dejstev, sta dospela do tiste stopnje, ko se je povsem naravno pojavila potreba po »čistem« teoretiziranju, ki ne bi neposredno temeljilo na zbranih dejstvih in na teorijah, ki so kakorkoli tesneje povezane z zgodovinsko spremenljivostjo dejstev. Historicizem in konkretno dejstvo, ki sta dotlej povsem prevladovala v sociologiji, sta izzvala naravno reakcijo v obliki iskanja »večnih«, »abstraktnih« pojavov, ki časovno in prostorsko niso omejeni; to pa so družbene oblike, ki tako postanejo predmet proučevanja nove sociološke smeri. S tem sicer niso odkrili nečesa absolutno novega, marveč so le naprej razvili nekatere že prej izražene trditve in napovedi. Zato je formalna sociolo-

gija pravzaprav le toliko nova, kolikor je te v prejšnjih socioloških proučevanjih neizdelane in zgolj v obrisih začrtane pojme, katerih pomena in izvira se niso zavedali niti sami njihovi oblikovalci, naprej razvila v neko celovito teorijo, ki jo spričo njenih temeljnih značilnosti vključujemo v smer formalne sociologije.

Glede vprašanja, ali se lahko strinjamo z rešitvami problemov, ki nam jih nudi formalna sociologija, pa je Lukič poudaril več kritičnih pripomb, izmed katerih posebej omenjamo tisto, ki se nanaša na zanikanje historicizma in konkretnih dejstev, torej na prehod k posplošenim abstraktnim družbenim oblikam. V tej zvezi je Lukič upravičeno opozoril, da je formalna sociologija številne posebne pojave, ki so nastali zaradi specifičnih okoliščin v neki konkretni družbi, razglasila za splošne pojave, ki so skupni vsem družbam. Ker je minila, da so družbene oblike apriorne in neodvisne od občega zgodovinskega potrdila, je pravzaprav le posploševala — čez časovni in prostorski okvir — tiste izkušnje, do katerih je prišla pri proučevanju svoje lastne konkretne družbe.

Ob koncu je Lukič navedel nekaj razlogov, zaradi katerih je formalna sociologija vendarle pozitiven prispevek za razvoj sociologije. Ne da bi posebej posegali v vsakega izmed teh razlogov, omenjamo, da je po avtorjevem mnenju glavna zasluga formalne sociologije v tem, da je opozorila na družbene oblike kot pomembno področje družbenih pojavov; pri tem je poglobila proučevanje teh pojavov, jih skrbno in kolikor mogoče celovito orisala in ugotovila številne zakonitosti, ki obstajajo tako med temi pojavi kot tudi med njimi in drugimi družbenimi pojavi. Družbene oblike sicer niso najbolj pomembni družbeni pojavi, toda naše spoznanje družbe

bi bilo nepopolno, če teh pojavov ne bi poznali. Pomembna zasluga formalne sociologije je tudi ta, da je nedvomno dvignila teoretično raven sociologije; vnesla je zahtevo po preciznejšem oblikovanju pojmov, nadrobnejši analizi, globljem posploševanju iz množice konkretnih dejstev, zlasti pa po popolnejši sistematizaciji. Formalna sociologija je sploh dvignila filozofsko in logično raven sociologije in je bila spričo teh svojih značilnosti predhodnica nekaterih pomembnih smeri teoretične in empirične sociologije. Zato je po avtorjevem mnenju formalna sociologija pomemben pojav v razvoju sociološke misli.

Ne bo odveč, če povzamemo še Lukićevo oceno odnosa med formalno sociologijo in marksistično teorijo družbe. Glede tega je avtor poudaril, da »formalna sociologija ne nasprotuje marksizmu oziroma zgodovinskemu materializmu oziroma sociologiji, ki temelji na njem. Zgodovinsko materialistična sociologija res proučuje zgolj tisto, kar se po terminologiji formalno sociološke šole imenuje družbena vsebina, torej nekaj, s čimer se formalna sociologija ne ukvarja. Sicer je res, da ta vsebina navsezadnje pojasnjuje tudi obliko; prav tega pa formalna sociologija ne upošteva v zadostni meri. To pa nikakor ne pomeni, da proučevanje oblik ni potrebno ali da je celo neznanstveno, kot so to trdili skrajni marksistični dogmatiki. Nasprotno, proučevanje oblik in njihovih zvez z vsebino lahko le prispeva popolnejšemu spoznanju družbe in celo same njene vsebine.«

Lukićeva knjiga o formalni sociologiji je nedvomno pomembno delo, ki nam — sicer le v krajši in zgoščeni obliki — posreduje bistvene posplošene značilnosti te sociološke smeri, zato pa nas širše in bolj dognano seznanja z njenimi pogloblitimi predstavniki. Spričo

njihovega pomena za razvoj sociološke misli in vpliva, ki je še danes v neki meri zaznaven, je bilo avtorjevo prizadevanje vsekakor koristno in je tehten prispevek naši sociološki znanstveni literaturi.

A. ŽUN

Mate Oreč — Vojislav Mićović

Kako deluje tuja propaganda

V založbi novinarsko-založniškega podjetja »Komunist« v Beogradu je v okviru »Aktualnih tem« te dni izšla brošura z naslovom »Kako deluje tuja propaganda«. Avtorja dr. Mate Oreč in Vojislav Mićović sta na sedemdesetih straneh skušala podati strnjen oris oblik in metod propagandnega delovanja iz tujine proti naši deželi, hkrati pa sta poslegla tudi nazaj v zgodovino in nazorno prikazala nekaj zanimivih dejstev s področja propagande od njenih začetkov do danes.

Avtorja na začetku govorita o različnih razlagah pojma propaganda, ki jo v nekaterih deželah istovetijo s psihološko vojno, ideološko vojno, informativno dejavnostjo, besedno vojno ipd. Poudarjata, da propaganda ni nujno vedno negativna, kakor pogosto menijo, temveč da ima tudi pozitivne elemente. Gre predvsem za namen, ki ga ima kaka propaganda.

Avtorja brošure nato opisujeta nastanek propagande in njene vzpo-

ne v času Rimljanov, v 17. stoletju, ko je bila odkrita tiskarska tehnika, za časa francoske buržoazne revolucije, oktobrske revolucije in druge svetovne vojne ter hladne vojne.

Po drugi svetovni vojni so se razvile neslutene možnosti v mednarodnem komuniciranju. Obdobje osvajanja vesolja in vključevanje satelitov v sistem nacionalnih in mednarodnih zvez sta praktično rešila tehnične probleme svetovnega, medkontinentalnega komuniciranja. Z napredkom tehnike, z razvojem komunikacij v svetu pa so se tudi sredstva informiranja razvila do zavidljivih razsežnosti. To zapleteno množično informiranje pa ima poleg tega, da zbližuje narode v svetovni skupnosti, da pomaga oblikovati javno mnenje, še drug obraz: načrtno organizirano, namerno širjenje raznih političnih, gospodarskih, kulturnih, religioznih in drugih novic, idej, mnenj, podatkov itd. z namenom čimbolj vplivati na mnenje in obnašanje ljudi. Tako vrsto delovanja imenujemo propaganda.

Propaganda je v sodobnem svetu postala sestavni del, ena bistvenih komponent politike vsake države. Zaradi tega dajejo za njene potrebe velikanska materialna sredstva, šolajo številne specializirane kadre, uporabljajo sodobno tehnično opremo in ustanavljajo institucije, ki jih nadzorujejo najvišji državni ali politični organi. Avtorja se mimogrede zadržita pri podatkih o porabi sredstev za propagando v nekaterih velikih deželah, nato pa se posvetita Jugoslaviji, njeni odprtosti navzven ter načelu svobodne izmenjave mnenj, idej, ljudi, tiska idr., kar ima kljub pozitivnim rezultatom večkrat tudi škodljive posledice.

Odprtost Jugoslavije povzroča, da pride vsako leto v našo deželo silno veliko turistov, k temu kroženju ljudi prispevajo tudi naši delavci in turisti na tujem, umetni-

ške skupine, ki nas obiskujejo in ki odhajajo iz naše dežele, izmenjava radijskih in televizijskih programov z mnogimi deželami, izmenjava filmov in tiska, obiski novinarjev, obstoj informativnih ustanov (čitalnic in knjižnic) ter diplomatskih predstavništev.

V brošuri so navedeni podatki o vseh teh vrstah informativnopro-pagandnega delovanja, nato pa se avtorja posvetita političnoideološki naravi propagande in opisujeta dejavnost držav, katerih namen je objektivno obveščati državljane drugih dežel, dalje, Jugoslavije in dežel, ki skušajo prikazovati »svojo stvarnost brez problemov« in samo svetle strani življenja v njih in svoje dosežke.

V tuji propagandi, ki deluje proti Jugoslaviji, imajo posebno mesto t.i. »jugoslovanske teme«. Postalo je že skoraj običaj, da vsak problem v naši družbi na določen način obravnavajo v tujem tisku, v oddajah radijskih postaj v jezikih narodov in narodnosti Jugoslavije in v publikacijah tujih institucij, ki se ukvarjajo z obveščanjem naše javnosti. Brž ko se v našem gospodarstvu, na področju kulture, v političnem sistemu in družbenih odnosih pojavi kak problem, posamezna sredstva tuje propagande to po svoje razlagajo in skušajo prikazati, da so ti problemi pri njih »uspešno rešeni«, samo da bi med našimi ljudmi vzbudili nezaupanje v način, kako rešujemo te probleme pri nas. To je še posebej prišlo do izraza pri pisanju o nezaposlenosti pri nas, o problemih rudarjev, o mednacionalnih odnosih ipd. Posamezne pojave v mednacionalnih odnosih prav gotovo najbolj izkoriščajo in ustvariti skušajo vtis o popolni neenotnosti v deželi ter vzbuditi občutek negotovosti pri ljudeh glede tega, »kaj se bo zgodilo jutri«. Seveda se temu ni mogoče upirati z administrativnimi

ukrepi in zapiranjem vase, temveč s čim boljšim obveščanjem naših ljudi o položaju in problemih v drugih deželah, poudarjata avtorja na koncu tega poglavja. Nato sledi še nekaj besed o sovražni propagandi najhujših skrajnežev med emigracijo in nekaterih tujih krogov proti Jugoslaviji. Ta propaganda, trdita avtorja, je ne glede na to, kdo formalno nastopa kot njen nosilec, sestavni del dejavnosti tistih skupin in sil v svetu, ki jih moti obstoj neodvisne, socialistične in svobodne države, kakršna je Jugoslavija. Zaradi tega se te skupine ne odrekajo načrtom o spremembi našega družbenega sistema, o svoji dominaciji in teritorialnih pretenzijah.

Avtorja opisujeta metode, ki jih uporablja pri svojem delovanju naša najbolj skrajnostna emigracija, njen pritisk na naše delavce v tujini in kamufliranje njene dejavnosti z različnimi taktičnimi potezami in gesli, ki v tujini, pri nepoučenih in naivnih, ustvarijo vtis o dobronamernosti, elastičnosti in pripravljenosti sovražne emigracije, da se »vključi v jugoslovansko stvarnost«. Zato v njeni propagandi ne govorijo vedno odkrito o restavraciji kapitalistične ureditve v »bodočih samostojnih državicah«, temveč zahtevajo »dosledno uporabo že sprejetih ustavnih načel«, večpartijski sistem ipd.

V zadnjem poglavju z naslovom »Upiranje negativnim tujim vplivom« avtorja brošure najprej razmišljata o odprti jugoslovanski družbi in njenih vrednotah. Politika odprtosti v svet nima alternative, ugotavljata avtorja, zato pa je treba biti zrel in sposoben soočiti svoje ideje, izkušnje in prakso z drugimi ideologijami in dosežki drugih narodov. Nato predlagata za upiranje negativnim tujim vplivom tri vrste dejavnosti: idejno-politično dejavnost Zveze komunistov in drugih organizacij, pravočasno, objektivno in vsestransko obveščanje naše javnosti o dogajanju doma in na tujem ter pravno reguliranje tuje propagande. Ob vsem tem pa bi morala imeti pomembno vlogo naša informativno-propagandna dejavnost proti tujini (radijske in TV oddaje, namenjene tujini, izdajanje publikacij v tujih jezikih, prirejanje razstav, predvajanje filmov ipd.).

Fenomen propagande postaja v sodobnem svetu vse pomembnejši element mednarodnih odnosov, zato bi ga morali v prihodnje bolj studiozno in analitično spremljati ter proučevati. Pričujoča brošura je začetek takega proučevanja oziroma seznanjanja naših ljudi s propagandno dejavnostjo in zato je njen pomen toliko večji.

D. PURG

Kronika

CENTER ZA RAZISKOVANJE
JAVNEGA MNENJA IN MNOŽIČNIH
OBČIL

TEKOČE RAZISKAVE

*Slovensko javno mnenje 70/71 (temeljna
raziskovalna naloga)*

Triletna metodološka in vsebinska izkušnja dokazuje družbeno in metodološko ustreznost temeljne raziskovalne smeri centra. Ena bistvenih prednosti vsakoletnih raziskav slovenskega javnega mnenja je v tem, da omogočajo primerjati podatke med leti. Lanska oziroma letošnja raziskava nadaljuje delo v tej smeri, da išče primerne standardne kazalce. Predvsem pa je njen namen konkretno raziskati stališča občanov z vidika njihove obveščenosti, družbene dejavnosti ter vrednot in aspiracij.

Raziskava zajema nekaj temeljnih skupin problemov, kot so pereča družbenopolitična in ekonomska vprašanja, ekonomska migracija, položaj zamejskih Slovencev ter družbeni razvoj, mednarodni odnosi in obrambna vprašanja, problemi izobraževanja itd.

Anketiranje se je začelo 26. dec. 1970 in je bilo končano 14. jan. 1971. Sumarni podatki bodo znani v začetku februarja 1971. Analitično delo bo potekalo do poletja 1971, interpretacije bodo objavljene v Biltenu CJM — 70.

*Pomen množičnih občil v procesu
odločanja*

Center sodeluje pri tej raziskavi z Jugoslovanskim inštitutom za novinarstvo

iz Beograda in s šolo za komunikacije univerze v Washingtonu. Raziskovanje je potekalo v Beogradu, Seattlu (ZDA) in Ljubljani, torej v mestih z različno stopnjo razvitosti. Beograjski vzorec je zajel 1000 anketirancev, ljubljanski pa 800. Zaradi ustreznosti ljubljanskega vzorca raziskave in trajanja ankete je bil vprašalniku pridružen dodatek z nekaterimi vprašanji iz prve raziskave centra »mnenja občanov ljubljanskih občin o družbenopolitični ureditvi Ljubljane in volitvah 1967«. Anketa med ljubljanskimi anketiranci je potekala med 6. in 20. januarjem 1971. Rezultati obdelave bodo znani do poletja 1971.

Raziskava je priložnost, da preizkusimo tiste teorije o množičnem komuniciranju, ki pojasnjujejo, kako so posamezniki pri sprejemanju odločitev odvisni od množičnih občil. Ugotovitve bodo prispevale k temu, da se pojasnijo vprašanja v zvezi z uporabo sredstev množičnih občil.

*Studijsko-analitični pregled pomembnih
vprašanj in problemov v zvezi s spre-
membami ustave v razdobju 1967—1970*

Naročnik: Institut za političke študije, Fakultet političkih nauka, Beograd. Gradivo o družbenih determinantah, smereh, vsebini in posledicah ustavnih sprememb je ostalo neurejeno in razsuto, kljub temu da je velikega pomena za politično prakso in teorijo. Še zlasti sta zanimiva gena in dejanski politični pomen številnih iniciativ za spremembo ustave, pomembni pa so tudi argumenti v prid posameznim predlogom oziroma proti njim. Zato je namen raziskave, da obstoječe gradivo kritično ovrednoti ter sistematizira.

Tako je pripravljen pregled celotnega gradiva, ki bo znanstveno objektivno seznanil z vsemi stališči, ki so se pojavila v Sloveniji (za druge republike in avtonomni pokrajini so to pripravile druge institucije) od leta 1966 do 30. novembra 1970 v predstavniških organih in organizacijah ter v tisku in strokovni literaturi.

*Jugoslovanski delavci v Zvezni republiki
Nemčiji*

Center je v sodelovanju z Inštitutom za geografijo Univerze v Zagrebu prevzel po naročilu zveznega sklada za financiranje

znanstvene dejavnosti raziskovalno nalogo s skupno temo »Jugoslovanski delavci v ZR Nemčiji«, v okviru katere sodeluje z disciplinarno opredeljenim raziskovalnim programom. Naslov delnega projekta je: »Nekateri sociološki in politološki vidiki položaja jugoslovanskih delavcev v Zvezni republiki Nemčiji«. Raziskava bo potekala predvidoma 24 mesecev, začela pa se je oktobra 1970.

Stališča jugoslovanskih potrošnikov

Naročnik: Iskra Commerc. Raziskava naj bi ugotovila, koliko so občani seznanjeni s firmo Iskra ter njenim proizvodnim programom (posebej glede na posamezne socialne kategorije in republiško pripadnost), kakšne predstave o firmi imajo in osnove oblikovanja odnosa do nje, oceno pomena Iskre v jugoslovanskem gospodarskem prostoru ter pogloblitve dejavnike, ki vplivajo na ugled Iskre na trgu (kvaliteta, trajnost, uporabnost, oblikovanost proizvodov, založenost trga, servisna služba), socialno strukturo potrošnje ter nekatere propagandne učinke.

V začetni fazi pa so tele raziskave: *Konceptualni model komunikacijskega sistema v Jugoslaviji; mednarodno komuniciranje in odprtost komunikacijskega prostora; komuniciranje med republikami.*

SIMPOZIJ »HEGEL, MARX, ENGELS IN LENIN«, LJUBLJANA, 15.—17. FEBRUARJA 1971

Osnovna tema simpozija je »Hegel, Marx, Engels in Lenin ter aktualnost njihove misli v našem času«. Simpozij je povezan z nekaterimi obletnicami rojstva (Hegel — 200 letnica, Engels — 150 letnica, Lenin — 100 letnica), vendar pa se ne omejuje samo na ta imena. V ta kompleks je vključena tudi Rosa Luxemburg (100-letnica), v tem okviru pa je nujno obravnavati tudi pariško komuno (100-letnica), o kateri bo organiziran še poseben zvezni simpozij, ki ga pripravlja inštitut za raziskovanje delavskega gibanja.

Celotna tematika je razdeljena na tri temeljne komplekse vprašanj: a) filozofija (npr. dialektika) od Hegla do Lenina; b) politološki kompleks (politična struktura, država, revolucija); c) vprašanja

družbenega razvoja. Vsi ti fenomeni so obravnavani z različnih vidikov, zato so bili v pripravljalnem odboru zastopani znanstveniki različnih družboslovnih panog (filozofiji, sociologiji, politologiji, ekonomiji, zgodovinarji), ki so predlagali ključne teme simpozija. Na simpoziju sodelujejo znanstveni delavci s teh področij iz vseh republik: Boris Ziherl, Božidar Debenjak, Mihajlo Marković, Tine Hribar, Adolf Bibič, Danko Grlič, Anton Žun, Marjan Britovšek, Enver Redžić, Dušan Pirjevec, Gorazd Kušej, Predrag Vranicki, Andrija Stojković, France Vreg, Jonče Josifovski, Oleg Mandić, Ivan Kristan, Stane Južnič, Vlado Benko, Jože Goričar, Bogo Grafenauer, Vera Mujbegović, Davorin Rodin, France Černe, Filip Lipovec, Zvonimir Tanko, Dušan Čalić, Vili Merhar, Nerkez Smailagić, Ivan Maksimović, Hasan Hadžiomeirović, Ivan Urbančič, Branko Rudolf, Peter Jambrek.

Razprave o simpoziju so potekale že prej v raznih strokovnih društvih, konkretno pobudo za simpozij pa je dal odbor za proslavo stoletnice rojstva Lenina na 1. seji v lanskem letu. Prireditelji simpozija so: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU), univerza v Ljubljani in inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Referati in razprave s simpozija bodo izšli v posebni publikaciji in dveh revijah, »Teoriji in praksi« in »Anthroposu«.

STROKOVNO POSVETOVANJE JUGOSLOVANSKIH SOCIOLOGOV, DUBROVNIK, 11.—13. FEBRUARJA 1971

Tema posvetovanja, katerega prireditelj je Jugoslovansko združenje za sociologijo (JUS), je: »Sociološke dimenzije urbanizacije in industrializacije v Jugoslaviji«. Delo poteka v plenarnih zasedanjih, v sekcijah in v ad hoc skupinah. Ker so bile osrednje teme posvetovanja že našteje, prav tako delo ad hoc skupin in ker so bile sekcije že podrobneje opisane (glej Kronika, »Teorija in praksa«, 11/70), navajamo tokrat samo naslove referatov nekaterih slovenskih predstavnikov na posvetovanju: Urbanizacija kot faktor družbenega razvoja (Zdravko Mlinar), Sociološki vidiki načrtovanja mest (Niko Toš), Participacija občanov in urbanizacija (Ana Barbič), Tehnološke in kulturne integracije (Dušan Pirjevec),

Umetnost v našem mestu danes (Taras Kermauner), Kulturna integracija mesta in podeželja (Dimitrij Rupel), Razlika med mladimi delavci na podeželju in v mestu (Jan Makarovič), Odnos vas—mesto in problem sodobne religioznosti (Zdenko Roter), Nekateri aspekti odnosa urbanizacija — tradicionalna religioznost (Marko Kerševan), Porast religioznosti glede na določene tipe naselij (Spomenka Hribar), Odnos med socio-ekonomskim razvojem in političnimi spremembami (Peter Jambreč), Ovire na poti družbenega razvoja (Stane Možina), Vpliv okolja na podjetje (Veljko Rus), Vprašanje dolgoročnega planiranja socialnega razvoja (Mišo Jezernik), Delovna organizacija in teritorialno-družbeni sistemi (Janez Jerovšek, Veljko Rus) itd.

RAZISKOVALNE NALOGE INSTITUTA ZA SOCIOLOGIJO IN FILOZOFIJO PRI UNIVERZI V LJUBLJANI ZA 1971 (Predlog sklada Borisa Kidriča)

»V procesu konsolidacije in integracije inštitutskega dela, njegovih raziskovalcev in zunanjih sodelavcev predstavlja najnujnejši element ne več slučajnostni, temveč sistematični sestav raziskovalnih nalog. V tem procesu se je inštitutu v veliki meri posrečilo povezati svoje raziskovalno delo (teoretično in empirično, od fundamentalnega do aplikativnega) v skladno celoto, ki se razvija v smeri srednjeročnega programa raziskovalnega dela. To je temeljni razlog, zaradi katerega smo se odločili za pričujočo izdajo SBK-u predloženih nalog.« (Predgovor publikacije ISF, Raziskovalne naloge ISF za 1971.)

Predlog vsebuje tele raziskovalne naloge: 1. Analiza socialne stratifikacije in kvalitativne projekcije razvoja strukture SRS v naslednjih 15 letih; 2. Analiza družbene mobilnosti in projekcija njenega razvoja v SRS v naslednjih 15 letih; 3. Difference med vrednostnim sistemom vodilnih grup v gospodarstvu in politiki; 4. Družbena mobilnost vodilnih grup v gospodarstvu in politiki; 5. Življenjski stil in socialna stratifikacija; 6. Dosedanji razvoj legitimetnega sistema v SFRJ in projekcije razvoja v naslednjih 15 letih; 7. Nekatera aktualna vprašanja teorije sistemov in planiranja; 8. Prostorska mobilnost kot poseben aspekt družbene mobilnosti; 9. Vpliv samoupravljanja na

proces socialne stratifikacije; 10. Analiza reagiranja anketarjev in respondentov pri snow-ball vzorcu; 11. Samomori oseb do 20. leta v SRS; 12. Solidarnost, razvojne usmeritve in problem ostarelih na vasi; 13. Mednarodni program preučevanja političnega in družbenega spreminjanja; 14. Strukturne spremembe v sodobni slovenski družini; 15. (Ne)stimuliranje kot dejavnik v kulturnem (ne)udejstvanju med izobraženci na Slovenskem; 16. Aplikacija frustracijsko agresijskega modela na vedenje televizijskih gledalcev; 17. Študentska gibanja v sodobnem svetu; 18. Hermenevtika sociologije; 19. Bistvo, sociološke razsežnosti in organizacija sodobne znanosti; 20. Matematika v znanosti; 21. Umetnost kot predmet sociološkega preučevanja; 22. Zgodovina filozofije na Slovenskem.

POLETNA ŠOLA NA FSPN

Od 1. do 30. junija je bila prvič na FSPN uvedena »poletna šola« (summer school), ki se je udeležilo osem študentov in trije profesorji z McMaster University iz Kanade.

Poglavitni namen poletne šole je v tem, da FSPN oziroma njeni profesorji seznanijo tuje študente z nekaterimi problemi, ki se pojavljajo v družbenem dogajanju Jugoslavije. Tako so udeleženci poletne šole poslušali predavanja o samoupravljanju, zunanji politiki, o nacionalnem vprašanju, o našem političnem sistemu in marksistični filozofiji v Jugoslaviji. Predavanja so bila na teoretski ravni in niso imela izrazitega propagandnega namena.

Študentje, ki so se udeležili poletne šole, so morali pripraviti seminarske naloge in jih bodo predložili svojim profesorjem, ki so sodelovali na poletni šoli. Tem študentom se bo poletna šola štela med študijske obveznosti.

Lanska eksperimentalna poletna šola se je pokazala za uspešno in koristno, tako da bodo poletne šole imeli tudi v prihodnje. Zato nameravajo skleniti z različnimi univerzami v Ameriki in Evropi konkretne dogovore, tako da bi bila poletna šola priznana kot študijska obveznost na njihovih univerzah in bi študentje dobivali tako imenovani credit. Vsako leto pride v Evropo okoli petdeset

tisoč ameriških študentov, ki se udeležujejo raznih poletnih šol v Evropi. Brez dvoma bi lahko poletna šola na FSPN pritegnila tudi nekaj teh študentov. Pri tem ne mislijo samo na ameriške študente.

V prihodnje bo tematika poletnih šol bolj usmerjena na specializirane teme, kot npr.: problem razvoja in sprememb v Jugoslaviji, problem nagrajevanja v socializmu ipd. Namen poletne šole bi bil obdelati kak teoretični problem in Jugoslavijo uporabiti kot empirično pozazorilo.

Poletna šola se je vzdrževala in se namerava tudi v prihodnje vzdrževati s

samofinanciranjem, s šolnino, ki naj bi znašala nekaj nad 50 ameriških dolarjev za študenta.

Uspešno organizirane poletne šole pa bodo nedvomno povečale tudi ugled slovenske in jugoslovanske družboslovne misli v evropskem in svetovnem prostoru.

* * *

5. novembra je obiskal FSPN akademik prof. dr. Jovan Đorđević, ki je imel predavanje za univerzitetne učitelje z naslovom »Nacionalni problemi in problemi federalizma«.

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- DESPOT** Branko: Marxova metafizika. Praxis, Zagreb, 1970, št. 4, str. 581—590.
- PACI** Enzo: Fenomenologija i marksistička dijalektika. Praxis, Zagreb, 1970, št. 4, str. 531—539.
- SOCHOR** Lubomir: Prvi pokušaj sinteze Marxa i Freuda. Praxis, Zagreb, 1970, št. 4, str. 541—579.
- VRANICKI** Predrag: Marksizam u Čehoslovačkoj. Praxis, Zagreb, 1970, št. 4, str. 509—530.

II. FILOZOFIJA

- AXELOS** Kostas: Teze k problemu revolucionarne prakse. Tribuna, Lj., 1970, št. 11.
- HEIDEGGER** Martin: Hegelov pojam iskustva. Ideje, Beograd, 1970, št. 5, str. 49—101.
- HEISENBERG** Werner: Pozitivizam, metafizika in religija. Sodobnost, Lj., 1971, št. 1, str. 81—89.
- JOVANOVIĆ** Dragan: Egzistencija kao zbivanje (su)kobnog. Ideje, Beograd, 1970, št. 5, str. 121—125.

- RODIN** Davor: Osjećanje straha, bolno mjesto Hegelove apsolutne filozofije. Pregled, Sarajevo, 1970, št. 11—12, str. 519—527.
- SCHLUCK-VOLKMANN** K. H.: Metafizika kot temeljna oblika filozofije. Tribuna, Lj., 1970, št. 8.
- SCHWARTZ** Benedictus: Soliloquia. O Ja-problemu i njegovi vezi sa besmrtnošću i postojanjem. Ideje, Beograd, 1970, št. 5, str. 103—111.

III. SOCIOLOGIJA

- ARZENSEK** Vladimir: Socialne vrednote zaposlenih v jugoslovanski industriji. Moderna organizacija, Kranj, 1970, št. 9—10, str. 623—631.
- BOBAR** Juraj: Stroj, čovjek, društvo. (Stroj, človek, spoločnost.) (:Kibernetika:). (Prev. Lj. Bauer.) Zagreb, Naprijed, 1970. 351+(IV) str. sign. 12.389.
- FLERE** Sergej: Pobuna studenata. Ideje, Beograd, 1970, št. 5, str. 200—210.
- KAMUSIČ** Mitja: Tehnološke in ekonomske osnove za organizacijsko in upravno razčlenitev podjetij. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 1, str. 23—32.
- KAVČNIK** Leon: Razvoj delavskega samoupravljanja v vertikalno. Moderna organizacija, 1971, št. 1, str. 77—82.
- MOŽINA** Stane: Organizacijski kader. Naši razgledi, Lj., 29. jan. 1971, št. 2.
- MOŽINA** Stane: Dinamično vodenje v organizaciji. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 1, str. 12—15.
- RUS** Veljko: Možnost aktiviranja in kriterij uporabe moči. Moderna organizacija, Kranj, 1970, št. 9—10, str. 633—651.
- RUS** Veljko: Personalne službe v ameriških podjetjih. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 1, str. 4—10.
- STANUGA** Berislav: Metoda in rezultati diagnosticiranja adaptacije delavcev na delovnem mestu. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 1, str. 33 do 45.
- VODOPIVEC** Vlado: Moč in nemoč dialoga. Sodobnost, Lj., 1971, št. 1, str. 43—45.

BORDON Rado: Maškerada brez mask.
Delo, Lj., 16. jan. 1971.

CERNE France: Univerza in družbeno-
ekonomska reforma. Komunist, Lj.,
8. jan. 1971, št. 1.

FROMM Erich: Zaboravljeni jezik. (The
Forgotten Language.) S engl. prev.
Hrvoje Lisinski. Zagreb, Matica hr-
vatska 1970. 216+III str. sign. 12.388.

HUIZINGA Johan: Homo ludens. O pod-
rijetlu kulture u igri. S njemač. prev.
Ante Stamač. Zagreb, Matica hrvat-
ska 1970, 288 str. sign. 12.387.

KOS Janko: Slovenska kultura in mo-
derna civilizacija: I. K pojmu sloven-
ska kultura. Sodobnost, Lj., 1971,
št. 1, str. 45—54.

LENIN V. I.: Lenjin o vaspitanju i
obrazovanju. Pedagogija, Beograd,
1970, št. 3, str. 439—560.

PIRJEVEC Dušan: Mogućnost i vidovi
znanosti o književnosti. Pregled, Sa-
rajevo, 1970, št. 11—12, str. 499 do
518.

PREDAN Vasja: Stane Sever. In me-
moriám. Sodobnost, Lj., 1971, št. 1,
str. 1—3.

—: RAZISKOVALNO delo, raziskovalne
organizacije, perspektive in odgovor-
nost. Tribuna, Lj., 1970, št. 12—13.

SAKSIDA Stane: Slovenski visokošolski
študij do konca 20. stoletja. Komun-
ist, Lj., 8. jan. 1971, št. 1.

SCHMIDT Vlado: Analiza vaspitnog
procesa. Pedagogija, Beograd, 1970,
št. 3, str. 561—585.

SUPEK Rudi: Naši likovni stvaraoči i
kulturalna situacija. Praxis, Zagreb,
1970, št. 4, str. 611—634.

SAMIĆ Midhat: Kako nastaje naučno
djelo? Uvođenje u metodologiju i
tehniku naučnoistraživačkog rada.
Opšti pristup. 2. izd. Sarajevo (Za-
vod za izdavanje udžbenika), 1969.
212 + (I) str. 80. sign. III/2708.

—: TEZE o idejno političnih vprašan-
jih vzgoje in izobraževanja. Komunist,
Lj., 5. febr. 1971, št. 5.

VOGELNIK Dolf: Poduhvat zvani de-
centralizacija. Nauka. Ekonomska
politika, Beograd, 1970, št. 975.

ZUPANČIĆ Mima: Za razvoj otroškega
varstva. Glasilo DPM, Lj., 1971, št.
1—2.

1. Splošna dela:

ČAVOŠKI Kosta: Politička vlast i slo-
boda. Ideje, Beograd, 1970, št. 5, str.
5—17.

FLERE Sergej: Politički potencijal stu-
denata. Ideje, Beograd, 1970, št. 5,
str. 39—47.

GLIGOROV Vladimir: O pojmu politike.
Ideje, Beograd, 1970, št. 5, str. 20
do 37.

KOSTUNICA Vojislav: Politika i elite.
Ideje, Beograd, 1970, št. 5, str. 18—27.

SEKELJ Laslo: Kritika ideološkog mita
revolucije. Ideje, Beograd, 1970, št. 5,
str. 127—134.

SMILAGIĆ Nerkez: Historija politič-
kih doktrina. Zagreb, Naprijed, 1970,
2 sv. sign. II/11.112.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

AVSIĆ Jaka: Še o »Resnicah in neres-
nicah o JLA«. Komunist, Lj., 15. jan.
1971.

BIBIĆ Adolf: Samoupravljanje in ideolo-
gija. Komunist, Lj., 29. jan. 1971,
št. 4.

BUČAR France: Ali potrebujemo vlado?
Moderna organizacija, Kranj, 1971,
št. 1, str. 65—76.

CERNE France: Za naš nadaljnji stabilni,
učinkoviti ter socialistični razvoj. Ko-
munist, Lj., 22. jan. 1971, posebna št.

FRANKO Ivan: Samo še o resnicah o
JLA. Komunist, Lj., 2. jan. 1971,
št. 3.

GOSLAR Miran & Marjan Dolenc:
Kakšna orientacija Slovenije v seda-
njih razpravah o »demontaži« fede-
racije. Komunist, Lj., 22. jan. 1971,
št. 3.

KARDELJ Edvard: S spremembami kre-
pimo našo skupno moč in sposobnost.
Komunist, Lj., 8. jan. 1971, št. 1,
Delo, Lj., 16. jan. 1971.

KARDELJ Edvard: Država mora postati
delavski razred, organiziran kot
država . . . Delo, Lj., 5. jan. 1971.

KAVČIĆ Bogdan: Ali delavci res uprav-
ljajo? Komunist, Lj., 8. jan. 1971, št. 1.

- KRANJC** Stane: Brez napredne ideologije ni napredne družbene prakse. *Komunist*, Lj., 29. jan. 1971, št. 4.
- KRESE** Leopold — Ivo Tavčar: Kakšna je orientacija Slovenije v dosedanjih razpravah o novih funkcijah federacije. *Komunist*, Lj., 29. jan. 1971.
- : **MESTNA** konferenca ZKS Ljubljana o programu stabilizacije in spremembah v ekonomskem sistemu. *Komunist*, Lj., 22. jan. 1971, posebna pril.
- : **MLADA** generacija, njene vrednote in revolucionarnost. *Borec*, Lj., 1970, št. 12, str. 929—936.
- NIKEZIĆ** Marko: Srbija v socialistični skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti. *Delo*, Lj., 9. jan. 1971.
- POLIČ** Zoran: Kaj manjka predlogu resolucije. *Delo*, Lj., 26. jan. 1971.
- POPIT** France: Marsikaj moramo spreminiti v praktični politiki. *Komunist*, Lj., 15. jan. 1971, št. 2.
- PRIBIČEVIĆ** Branko: Konec ideologije ali somrak mitologije. *Komunist*, Lj., 5. febr. 1971, št. 5.
- SRUK** Vlado: Revolucionarne pobude. *Ideologija*. *Komunist*, Lj., 29. jan. 1971, št. 4.
- TODOROVIĆ** Mijalko: Akcija vzdolž vse fronte. *Komunist*, Lj., 29. jan. 1971.
- ULE** Andrej: Teze za študentsko gibanje. *Zasnove* 2. *Tribuna*, Lj., 1970, št. 6.
- VIPOTNIK** Janez: Z drugega zornega kota (federacija). *Delo*, Lj., 16. jan. 1971.
- VLAHOVIĆ** Veljko: Kontinuiteta in diskontinuiteta. *Ideologija*. *Komunist*, Lj., 29. jan. 1971, št. 4.
- 3. Politični sistemi in organizacije:*
- ČABRIĆ** Miodrag: Međunarodna strategija razvoja za drugo dekadu UN. *Pregled*, Sarajevo, 1970, št. 11—12, str. 567—576.
- VRATUŠA** Anton: Dejavnost za mir in napredek. *Naši razgledi*, 29. jan. 1971, št. 2.
- 4. Delavska in progresivna gibanja:*
- : **XXI. Kongres KP** Austrije. Politička situacija Austrije i zadaci Partije. *Međunarodni radnički pokret*, Beograd, 1970, št. 3, str. 5—36.
- : **DOGRADNJA** sistema društvenog upravljanja u Burmi. — Osnovni principi ustavnog uređenja Burme i organizacije partije burmanskog socijalističkog programa kao narodne partije. *Međunarodni radnički pokret*, Beograd, 1970, št. 4, str. 15—64.
- DUTSCHKE** Rudi: *Bauk* — zvani Dučke. *Ekonomska politika*, Beograd, 1971, št. 981.
- LONGO** Luigi: *Star dolg*. *Naši razgledi*, Lj., 15. jan. 1971, št. 1.
- : **PROGRAMSKI** manifest britanskih laburista. *Međunarodni radnički pokret*, Beograd, 1970, št. 4, str. 65—92.
- 5. Međnarodni odnosi:*
- GOTOVAC** Vlado: O nacionalizmu in reformi. *Prostor in čas*, Maribor, 1970, št. 9—10, str. 556—567.
- JERI** Janko: *Problemi slovenske družbe*. *Sodobnost*, Lj., 1971, št. 1, str. 3—13.
- PETERIN** Stanko: »Cona B« — pravno ali politično vprašanje. *Naši razgledi*, Lj., 15. jan. 1971, št. 1.
- : »**VPRASANJE** naroda na Slovenskem«. *Anketa*: J. Goričar, M. Kramberger, A. Lokar, J. Pleterski, A. Bibič, D. Druškovič, I. Kristan. *Naši razgledi*, Lj., 15. in 29. jan. 1971, št. 1, 2.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- ALBREHT** Roman: Državno lastniške odnose je treba odpraviti v vsej družbi. *Komunist*, Lj., 22. jan. 1971, št. 3.
- ČERNE** France: Trošimo preveč, ker ne proizvajamo, trgujemo in investiramo dovolj učinkovito. *Delo*, Lj., 23. jan. 1971.
- GORZ** André: *Tuja delovna sila*. *Tribuna*, Lj., 1970, št. 8.
- HORVAT** Branko: *Analiza privredne situacije i predlog programa za akciju*. *Pregled*, Sarajevo, 1970, št. 11—12, str. 468—498.
- HORVAT** Branko: *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*. Beograd, Institut ekonomskih nauka 1969. (IV)+164 str. (Ekonomske studije. 2) sign. III/2710-2.
- : **KAKSNO** stabilizacija? *Tribuna*, Lj., 1970, št. 9—10.

MAČEK Jože: Ekonomska in socialna problematika zapušćanja podeželja. Nova pot, Lj., 1970, št. 10—12, str. 425—441.

MOŽINA Stane: Odgovornost, obveznice in potrošnja. Delo, Lj., 23. jan. 1971.

NATEK Milan: Nekaj vidikov naših nerazvitih območjih. Naši razgledi, Lj., 15. in 29. jan. 1971, št. 1, 2.

—: OECDE o svetskoj inflaciji. Ekonomska politika, Beograd, 1970, št. 975.

PAVLIČ Stane: Razmišljanja ob devalvaciji. Komunist, Lj., 1971, št. 4.

RIBNIKAR Ivan: Devalvacija dinarja. Naši razgledi, Lj., 29. jan. 1971, št. 2.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠĆANJA IN JAVNO MNENJE

GRČAR Miša: Izobraženci na Slovenskem in kultura. Naši razgledi, Lj., 15. jan. 1971, št. 1.

KERŠEVAN Marko: Družboslovna publicistika. Naši razgledi, Lj., 15. jan. 1971.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

GROZDANIĆ Sulejman: Islam kao socijalna vizija svijeta. Pregled, Sarajevo, 1970, št. 11—12, str. 539—555.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

UDE Lojze: 50-letnica koroškega plebiscita. Prostor in čas, Maribor, 1970, št. 9—10, str. 521—522.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

SCHMIDT Vlado: Bibliografija del dr. Schmidta. Samostojne publikacije — članki Sodobna pedagogika, Lj., 1970, št. 9—10, str. 430—432.

—: SISTEMI, upravljanje sistemima, sistemске discipline, tehnike, metode. Leksikon pojmova sa tumačenjima. Beograd, Institut »Mihajlo Pupine« 1970. 141 str. sign. II/11.110.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

BOLLNOW O. F.: Die Lebensphilosophie. Berlin, Springer Vlg (1958) VI+154 str. (Verständliche Wissenschaft. 70.) sign. 12.370—70.

—: HERMENEUTIK und Dialektik. Hrsg. von R. Bubner etc. Tübingen, J. C. B. Mohr 1970. (2 Aufsätze.) sign. II/11.131-1,2.

III. SOCIOLOGIJA

BLAU Peter M.: Formal Organizations. A comparative approach. By Peter M. Blau and W. Richard Scott. London, Routledge & Kegan Paul (1969.) XIV+312 str. sign. II/11.161.

BOTTOMORE T. B.: Classes in Modern Society. London, G. Allen & Unwin (1970.) 82 str. sign. 12.404.

COHEN Percy S.: Modern Social Theory. London, Heineman (1970.) XII+247 str.

ELIAS Norbert: Was ist Soziologie, München, Juventa (1970.) 207 str. (Grundfragen der Soziologie. 1.) sign. 12.373-1.

ETZIONI Amitai: A Comparative Analysis of Complex Organizations. On Power, Involvement, and their Correlates. New York-London, The Free Press-Collier-Macmillan (1968.) XX+366 str. sign. II/11.174.

GINSBERG Morris: On Justice in Society. London, Heineman (1965.) 284 str. sign. II/11.136.

GOULDNER Alvin W.: The Coming Crisis of Western Sociology. New York — London, Basic Books (1970) XV + 528 str. sign. II/11.152.

- GREEN** Bryan S. R.: An Introduction to Sociology. By Bryan S. R. Green and Edward A. Johns. Oxford, Pergamon Press (1969.) (VII)+159 str. sign. 12.399.
- HARRIS** C. C.: The Family. An Introduction. London, G. Allen & Unwin (1970.) 212 str. (Studies in sociology. 4.) sign. II/11.155-4.
- HERTZLER** Joyce O.: A Sociology of Language. New York, Random House (1965.) XII+599 str. sign. II/11.132.
- LIKERT** Rensis: The Human Organization. Its management and value. New York, McGraw-Hill & Kogakusha (1967.) XI+258 str. sign. 12.375.
- LIPSET** Seymour Martin: Revolution and Counterrevolution. Change and Persistence in Social Structure. New York, Basic Books (1968.) XIV+466 str. sign. II/11.175.
- MAC QUAIL** Denis: Towards a Sociology of Mass Communications. London, Collier-Macmillan (1969.) VI+122 str. sign. II/11.114.
- MICHAEL** Donald N.: The Unprepared Society: Planning for a precarious future. New York & London, Basic Books (1968.) XVII+132 str. (The John Dewey Society Lecture. 10.) sign. 12.378-10.
- MORRIS** R. N.: Urban Sociology. London, G. Allen and Unwin (1968.) XII+176 str. (Studies in Sociology. 2.) sign. II/11.155-2.
- PETER** Laurence J. & Raymond Hull: Das Peter-Prinzip oder Die Hierarchie der Unfähigen. (The Peter Principle.) Deutsch von M. Jungblut. (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt (1970.) 222 str. sign. 12.369.
- : **READINGS** in the Sociology of Migrations. Ed. by Cl. J. Jansen, Ph. D., Oxford, Pergamon Press (1970.) X+402 str. sign. 12.405.
- SILVERMAN** David: The Theory of Organizations. A sociological framework. London, Heineman (1970.) X+246 str. 80 sign. II/11.232.
- CHEVALIER** Louis: Cinéma et civilisation. Paris, Les Cours de droit. 1967—1968. 3 fasc. sign. II/11.149.
- CHROFAS** D. N.: The Knowledge Revolution. An analysis of the international brain market and the challenge to Europe. London, G. Allen & Unwin (1968.) 142 str. sign. II/11.159.
- : **Le DEVELOPPEMENT** par la science. Essai sur l'organisation de la politique des Etats. Paris, Unesco (1969.) 204 str. sign. II/11.147.
- : **EINHUNDERT** ... Das 198. Jahrent. Eine Team-Prognose für 1970 bis 1980. 26 Original Beiträge. Hamburg, Ch. Wegner Vlg (1970.) (VI)+552 str. sign. 12.367.
- PELZ** Donald C. & F. M. Andrews: Scientists in Organizations. Productive Climates for research and development. New York John Wiley and Sons (1966.) XII+318 str. sign. II/11.130.
- RODI** Frithjof: Provokation-Affirmation. Das Dilemma des kritischen Humanismus. Stuttgart, Kohlhammer (1970.) 138 str. (Lebendiges Wissen. 4.) sign. I/836-4.
- STEINBUCH** Karl: Programm 2000. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt (1970.) 214 str. sign. II/11.101.
- SKINNER** B. S.: Futurum Zwein. (Walden Two.) Aus dem Amerikanischen übert. M. Beheim-Schwarzbach. Hamburg Ch. Wegner Vlg (1970.) 280 str. II/11.103.
- : **TOWARD** the Year 2000: Work in Progress. Ed by D. Bell. Boston, H. Mifflin Co. (1968.) X+400 str. sign. II/11.122.
- WEBBER** Ross A.: Culture and Management. Text and readings in comparative management. Homewood, R. D. Irwin 1969. XI+598 str. sign. II/11.172.
- WIESNER** J. B.: Where Science and Politics Meet? New York, McGraw-Hill (1965.) VIII+302 str. sign. II/11.166.
- YOUNG** J. Z.: Science and the individual — are they in conflict? London, Ruari McLean Assoc. 1967. 14 str. (Earl Grey Memorial Lecture. 46.) sign. 12.414-46.

V. ZNANOST — KULTURA —
PROSVETA — SOLSTVO

- : **The BRAIN** Drain. Ed. by Walter Adams. New York-London, The Macmillan Co.-Collier-Macmillan Ltd. (1968.) XIII+273 str. sign. II/11.169.

VI. POLITIČNE VEDE

I. Splošna dela:

BERNARD Stéphane: Les attitudes politiques en démocratie. Esquisse d'une typologie. Bruxelles, Institut de Sociologie (1968.) 288+(IX) str.+1 tabl. sign. II/11.061.

—: COMPARATIVE Political Systems. Studies in the politics of the pre-industrial societies. Ed. by R. Cohen and J. Middleton. Garden City, The American History Press 1967. XV+512 str. (American Museum Source-books in Anthropology. Q 4.) sign. 12.411-Q 4.

HAMBURGER Joseph: Intellectuals in Politics. John Stuart Mill and the Philosophic Radicals. New Haven, Yale University Press (1966.) XII+308 str.+(II). (Yale Studies in Political Science. 14.) sign. II/9925-14.

NETTL J. P.: Political Mobilization. A sociological analysis of methods and concepts. New York, Basic Books (1967.) 442 str. sign. II/11.170.

3. Politični sistemi in organizacije:

HARRINGTON Michel: Toward a Democratic Left. A Radical Program for a new Majority. New York-London, Macmillan and Collier-Macmillan (1968.) VI+314 str. sign. II/11.051.

4. Delavska in progresivna gibanja:

GARAUDY Roger: Pour modèle français du socialisme. (Paris) Gallimard (1968.) 386 str. (Collection Idées. 171.) sign. I/2184-171.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

MARKOVITCH Tihomir J.: Le revenu agricole en Yougoslavie. (: La famille paysanne après la guerre. Ses ressources — Ses dépenses :) Genève, Droz 1967. X+212 str. (Travaux de droit, d'économie et de sociologie. 60.)

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

SCHRAMM Wilbur: L'information et le développement national. Le rôle de l'information dans les pays en voie de développement. (Paris) Unesco (1966.) 354 str. sign. 12.415.

UDC 331.132.1:330.1 (497.1)

LAVRAČ, dr. Ivan: Self-management and Social Property
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 2, p. 185—203, Ljubljana 1971

Self-management assumes free decision-making of working collectives, and postulates market economy. In market economy means of production appear as a productive form in the circular flow of value which increases. The interests of a worker are not the same as the interests of the enterprise, and this is a reason why an obligatory minimum rate of accumulation on the invested social funds is required in order to insure optimal allocation of resources and distribution of personal incomes in proportion to labour. One part of the personal income should be fixed and the other variable according to the success of the enterprise; monopoly and similar non-labour profits which cannot be eliminated should be used for accumulation. The enterprises have the right to use their accumulation; however, in the socialist sphere of economy it should circulate according to the laws of market economy seeking maximum profitability. Returns from investments should be a new source of accumulation and not a source of increased personal incomes. Transferable financial instruments should be introduced to satisfy different preferences regarding income, liquidity and security. Transfusion of consumers' savings to social accumulation should be encouraged. The scientific management by specialists should be developed within the framework of self-management. Social planning should intervene in the economy only where market forces do not give satisfactory performance. Its most important fields are monopolies, employment, distribution and economic growth as well as the non-economic sphere.

UDC 301.17(497.12)

GORIČAR, dr. Jože: Social Power as a Factor of Stratification
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 2, p. 204—222, Ljubljana 1971

The author tries to answer the question whether in Slovene society there exists a stratification according to the dimension of social power by the analysis of three empirical researches on the distribution of influence in Slovene communes, communal organizations of the Socialist Alliance of the Working People, and in industrial and mining enterprises. He wanted to find out the functioning of social power as a status determinant, or rather, in what extent a special status stratum is formed by the people of the same status with regard to this determinant. The following is his answer: at least hypothetically it is possible to say that the Slovene society is stratified also according to the dimension of power. While the real distribution of power — in the view of the respondents — is more or less autocratic the respondents wish (ideal distribution) a more or less polyarchic distribution of social power.

UDK 331.132.1:330.1 (497.1)

LAVRAČ, dr. Ivan: Samoupravljanje in družbena lastnina
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 2, str. 185—203

Samoupravljanje kot samostojno odločanje delovnih kolektivov zahteva tržno gospodarstvo. Tu se družbena produkcijska sredstva kažejo kot produktivna oblika v kroženju naraščajoče vrednosti. Ker interes delavca ni neposredno istoveten z interesi podjetja in družbe, se predlaga obvezna minimalna mera akumulacije od uporabljenih družbenih sredstev zaradi njihove optimalne alokacije in zaradi delitve po delu. En del osebnega dohodka naj bi bil fiksni, drugi variabilen glede na uspeh podjetja; monopolni in podobni dobički, ki jih ne bi mogli preprečiti, naj bi se prelili v akumulacijo. Z akumulacijo razpolaga podjetje, ki jo je realiziralo, naj pa v socialistični sferi gospodarstva cirkulira po zakonih tržnega gospodarstva, iščejoč najvišjo stopnjo donosnosti. Donos od naložb naj bo novi vir akumulacije, ne vir povečanja osebnih dohodkov. Treba je uvesti prenosljive finančne instrumente, ki bodo ustrezali različnim težnjam po dohodku, likvidnosti in varnosti. S primerno stimulacijo je treba doseči prelivanje prihrankov prebivalstva v družbeno akumulacijo. V okviru samoupravljanja je treba razvijati znanstveno vodenje podjetij. Družbeni plan naj intervenira v sicer spontani proces tržnega gospodarstva v točkah, kjer ta sam ne daje zadovoljivih rezultatov. Poleg negospodarske sfere so njegova področja predvsem monopoli, zaposlovanje, razdelitev in gospodarska rast.

UDK 301.17(497.12)

GORIČAR, dr. Jože: Družbena moč kot dejavnik razslojevanja
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 2, str. 204—222

Z analizo treh empiričnih raziskav o porazdelitvi vpliva v slovenskih občinah, občinskih organizacijah SZDL ter podjetjih industrije in rudarstva, skuša avtor odgovoriti na vprašanje, ali obstaja v slovenski družbi stratifikacija po dimenziji družbene moči. Šlo mu je za to, da dožene delovanje družbene moči kot statusne determinante, oziroma, koliko ljudje istega statusa glede na to determinanto tvorijo poseben statusni sloj. Odgovor, ki ga avtor daje, je tak: vsaj hipotetično je upravičeno trditi, da je slovenska družba stratificirana tudi po dimenziji moči. Mimo tega raziskave odkrivajo zanimivo razhajanje med realno ter idealno porazdelitvijo moči. Medtem ko je realna porazdelitev le-te po mnenju respondentov bolj ali manj avtokratična, si respondenti želijo (idealna porazdelitev) bolj ali manj poliarhično porazdelitev družbene moči.

UDC 382.14 (497.1)

MEJAK, Miran: Economic Relations of Yugoslavia with Developing Countries
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 2, p. 223—230, Ljubljana 1971

Economic co-operation of the developing countries is very important for their economic progress. At the 3rd conference of the chiefs of nonaligned countries in Lusaka general agreement was reached on the importance of this question. Itself a developing country Yugoslavia has built a special system of commercial, investing and technical co-operation with these countries. Alongside with enlarging the present forms of co-operation and aid of the developed to the less developed, new areas of co-operation and aid are planned by the strategy of the second decade of development. Our material possibilities are limited, that is why a completion of the present forms of co-operation with intensified joint investment and partnership of Yugoslav enterprises with domestic enterprises or organizations in Africa, Asia and Latin America has been proposed. Enlarged technical co-operation with new forms of specialized and scientific aid would strengthen the position of Yugoslavia with relatively small financial expenses and at the same time mean a valuable contribution to the development of the less developed countries.

UDC 347(497.1)

STROHSACK, Boris: Fundamental and General Provisions of the Civil Code
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 2, p. 247—257, Ljubljana 1971

The author discusses those theses of the future civil code which treat labour relations as relations pertaining to civil law and refuses such theoretical points of departure. The relations in united labour are based upon labour like all other legal institutes, still this is not enough to make labour relations agreement relations, irrespective of the fact that the theses do not state the legal nature of these agreements. The right to self-government is not only an individual but rather a »collective« right. The relations in the united labour do not depend only on autonomous will of the agreement parties. That is why labour relations cannot be only in the sphere of »private law«, since labour relations are characterized by interweaving public and private interests. That is why labour relations should be settled in a labour code and not in a civil code. The theses also deny several legal institutes which are characteristic of labour relations and cannot be avoided. The efficiency of the legal protection in labour conflicts will not increase, if the theoretical conception of labour relations is changed in the sense as proposed by these theses, and the author proves this by examples from the law on the legal process.

UDK 382.14 (497.1)

MEJAK, Miran: Gospodarski odnosi Jugoslavije z deželami v razvoju
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 2, str. 223—230

Gospodarsko sodelovanje dežel v razvoju je izredno pomembno za njihov gospodarski napredek. O pomenu tega vprašanja je bilo doseženo tudi soglasje na III. konferenci šefov neuvrčenih držav v Lusaki. Jugoslavija, ki je tudi sama dežela v razvoju, je izgradila poseben sistem trgovinskega, investicijskega in tehničnega sodelovanja s temi deželami. Strategija druge dekade razvoja programira poleg razširitve sedanjih oblik sodelovanja in pomoči razvitih manj razvitim nova področja sodelovanja in pomoči. Naše materialne možnosti so omejene, zato je predloženo dopolnjevanje sedanjih oblik sodelovanja z intenzificiranjem skupnih vlaganj in družabništva jugoslovanskih podjetij z domačimi podjetniki ali domačimi organizacijami v Afriki, Aziji in Latinski Ameriki. Razširitev tehničnega sodelovanja z novimi oblikami strokovne in znanstvene pomoči bi okrepilo pri relativno majhnih finančnih izdatkih položaj Jugoslavije in bi istočasno pomenilo dragocen prispevek razvoju manj razvitih dežel.

UDK 347(497.1)

STROHSACK, Boris: Temeljne in splošne določbe civilnega zakonika
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 8, št. 2, str. 247—257

Avtor obravnava tiste teze bodočega civilnega zakonika, ki obravnavajo razmerja iz združenega dela (delovna razmerja) kot civilnopravna razmerja in taka teoretična izhodišča odklanja. Razmerja v združenem delu sicer temeljijo na delu, kakor vsi ostali pravni inštituti, vendar zato delovna razmerja še ne morejo biti pogodbeno razmerja, ne glede na to, da teze ne navajajo, kakšna je pravna narava teh pogodb. Pravica samoupravljanja tudi ni le individualna, pač pa je tudi »kolektivna« pravica. Razmerja v združenem delu niso odvisna le od avtonomije volje pogodbenih strank. Zato delovna razmerja ne morejo biti le v sferi »zasebnega prava«, saj prav delovna razmerja označujejo prepletanja javnih in zasebnih interesov. Delovna razmerja je zato treba urediti v kodeksu o delu, ne pa v civilnem kodeksu. Teze tudi zanikajo vrsto pravnih inštitutov, ki so značilni le za delovna razmerja, in se jim ni mogoče izogniti. Učinkovitost sodnega varstva v delovnih sporih ne bo večja, če bo spremenjen teoretični koncept delovnega razmerja v smislu, kot ga predlagajo teze, kar avtor dokazuje s primeri iz zakona o pravnem postopku.

Tuji avtorji

Christian Bay

je doktoriral na univerzi v Oslu. Po vojni je bil član norveške laburistične stranke in eden od ustanoviteljev socialistične revije *Orientering*. Po prihodu v Združene države Amerike 1957. leta je predaval na različnih tamkajšnjih univerzah in se aktivno udeleževal gibanja za človeške pravice in drugih oblik prizadevanj za reformo družbe. Leta 1966 je postal predstojnik katedre za politično znanost na univerzi Alberta (Kanada). To funkcijo opravlja še sedaj. Najpomembnejše njegovo delo je *The Structure of Freedom* (prva izdaja 1958), napisal pa je tudi večje število razprav s področja političnih ved.

iz vsebine naslednjih števil

- JOVAN ĐORĐEVIĆ: Znanost in nacionalno vprašanje v sodobnem svetu
 - FRANCE ČERNE: John Meynard Keynes in problemi socializma
 - PETER KLINAR: Vzroki študentskih nemirov in protestov
 - JOŽE GORIČAR: Država in samoupravljanje
 - ROMAN OBERLINTNER: Izredni študij učiteljev na pedagoških akademijah
 - LOJZE SOČAN: Učinkovanje zunanjetrgovinskega sistema na enotnost trga
 - LADO RUPNIK: Nejasnosti okoli kompenzacij
 - ĐURO KNEŽEVIĆ: Delegatski sistem in osnovne organizacije ZK
 - JOŽE ŠTER: Štipendiranje znanstvenih kadrov
 - JANEZ ŠMIDOVNIK: Socializem brez javnih služb?
 - RAFAEL CIJAN: Objavljanje zakonov v jezikih narodnostnih manjšin
 - DUŠAN REBOLJ: Vsebina glasil delovnih organizacij
 - DRAGIŠA KOCIĆ: Polemika o odnosih v JLA — brez znanstvene analize
 - JANKO JERI: Dejanska enakopravnost zahteva posebno narodnostno zaščito
-